ISSN 3030-3710
E-ISSN 3030-3095

ILMIY AXBOROTNOMA * НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК * SCIENTIFIC BULLETIN

№ 1, 2026

BUXORO XALQARO UNIVERSITETI

ILMIY AXBOROTNOMASI

ISSN 3030-3710 (P)
ISSN 3030-3095 (E)

№ 1, 2026

https://bxu.uz

ISSN 3030-3710 (P)
ISSN 3030-3095 (E)

BUXORO XALQARO UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTNOMASI

ilmiy-amaliy jurnal

SCIENTIFIC BULLETIN OF BUKHARA INTERNATIONAL UNIVERSITY

scientific and practical journal

НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО МЕЖДУНАРОДНОГО УНИВЕРСИТЕТА

научно-практический журнал

№ 01-son, 2-qism 2026

Muassis: Buxoro xalqaro universiteti
Tahririyat manzili: Buxoro viloyati, Kogon tumani, B.Naqshband MFY, 20-uy
http://buxpxti.uz/, buxpxti@gmail.com

Tel: +998918312511 Sobirova D.A.
+998905124244 Ostanov Sh.Sh.
https://t.me/OstanovSH

BOSH MUHARRIR:
Baratov Sharif Ramazanovich
psixologiya fanlari doktori, professor,
Xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)
Bosh muharrir o`rinbosari:
Shoumarov G'.B. – O'zbekiston Respublikasi fanlar Akademiyasi Akademigi

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI

Mas'ul kotib:
Sobirova D.A. – psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

XORIJ OLIMLARI

Kozlov V.V. - psixologiya fanlari doktori, akademik (Rossiya)
Malix S.B. -psixologiya fanlari doktori, akademik (Rossiya)
Rejep O`zyurek -psixologiya fanlari doktori, professor (Turkiya)
Darya Gaysina - Sasseks universiteti Psixologiya fakultetida genetika va epigenetika, PhD (Angliya)

O'ZBEKISTON OLIMLARI
PSIXOLOGIYA FANLARI

Umarov B.M.- psixologiya fanlari doktori, professor
Qodirov B.R. - psixologiya fanlari doktori, professor
Qodirov U.D. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Kadirov K.B. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Abdurasulov R.A. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Baratova D.Sh. -psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Utepberganov M.A. - psixologiya fanlari doktori, professor
Nazarov A.M. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Atabayeva N.B. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Fayziyeva M.X. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Qarshiyeva D.S. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Abdullayeva D.U. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Arzikulov D.N. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Djurayev B. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Qabulov Q.P- psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent
Usmanova M.N. - psixologiya fanlari nomzodi, professor
Raximova I.I. - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Ostanov Sh.Sh. - psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent
Rustamov Sh.Sh. psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent
Ibaydullayeva U.R. - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Sobirov A.A. - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

PEDAGOGIKA FANLARI

Ibragimov X.I. - O'zbekiston Respublikasi fanlar Akademiyasi Akademigi
Olimov Sh.Sh. - pedagogika fanlari doktori, professor
Abdullayeva B.S. - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Raxmonov K.D. - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Rajabov T.I. - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Dilova N.G. - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

FILOLOGIYA FANLARI

Shodmonov Q.B. – filologiya fanlari doktori, professor
Gadoyeva M.I.- filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Rajabov D.Z. - filologiya fanlari doktori, professor
Haydarov A.A. - filologiya fanlari doktori, professor
Astanova G.A. - filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Rasulov Z.I. - filologiya fanlari doktori (DSc), professor v.b.
Toirova G.I. - filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Murodov G.N. - filologiya fanlari doktori, professor
Eshbekov T.U. - filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Raxmatullayev Sh.N. - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Xalilova R.R. - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Saidov X.Sh. - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

MUHARRIRLAR:

Raxmatova M.M. - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Tursunov M.M. - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Qurbonov A.M. - BuxPXTI "Xorijiy tillar" kafedrasi mudiri

scientific-theoretical journal
EDITOR-IN-CHIEF:
Baratov Sharif Ramazanovich
doctor of psychology, professor, Full Member (academician) of the International Academy of Psychological Sciences
Deputy editor-in-chief:
Shoumarov G.B. - Academician of the Academy of Sciences of the Republic Uzbekistan

EDITORIAL BOARD MEMBERS

Responsible secretary:
Sobirova D.A. – Doctor of Psychology (DSc), professor

FOREIGN SCIENTISTS

Kozlov V.V. - Doctor of Psychology, academician (Russia)
Maliks S.B. - Doctor of Psychology, academician (Russia)
Rejep Ozyurek - Doctor of Psychology, professor (Turkey)
Darya Gaysina - PhD, Genetics and Epigenetics, Faculty of Psychology, University of Sussex (England)

SCIENTISTS OF UZBEKISTAN
PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Umarov B.M. - doctor of psychology, professor
Kadirov B.R. - doctor of psychology, professor
Kadirov U.D. - doctor of psychology, professor
Kadirov K.B. - doctor of psychology (DSc), professor
Abdurasulov R.A. - doctor of psychology (DSc), professor
Baratova D.SH. - doctor of psychology (DSc), professor
Utepberganov M.A. - doctor of psychology, professor
Nazarov A.M. - doctor of psychology (DSc), professor
Atabayeva N.B. - doctor of Psychology (DSc), professor
Fayziyeva M.Kh. - doctor of Psychology (DSc), professor
Karshiyeva D.S. - doctor of Psychology (DSc), professor
Abdullayeva D.U. - doctor of Psychology (DSc), professor
Arzikulov D.N. - doctor of Psychology (DSc), professor
Djurayev B. - doctor of Psychology (DSc), professor
Qabulov Q.P. - doctor of Psychology (DSc), associate professor
Usmanova M.N. - candidate of psychology, professor
Raximova I.I. - doctor of philosophy in psychology (PhD), associate professor
Ostanov Sh.Sh. - doctor of Psychology (DSc), associate professor
Rustamov Sh.Sh. - doctor of Psychology (DSc), associate professor
Ibaydullayeva U.R. - doctor of philosophy in psychology (PhD), associate professor
Sobirov A.A. - doctor of philosophy in psychology (PhD), associate professor

PEDAGOGICAL SCIENCES

Ibragimov X.I. - Academician of the Academy of Sciences of the Republic Uzbekistan
Olimov Sh.Sh. - doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Abdullayeva B.S. - doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor
Raxmonov K.D. - doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor
Rajabov T.I. - doctor of pedagogic sciences (DSc), professor
Dilova N.G. - doctor of pedagogic sciences (DSc), professor

PHILOLOGY SCIENCES

Shodmonov Q.B. - doctor of Philology, professor
Gadoyeva M.I. - doctor of Philology (DSc), professor
Rajabov D.Z. - doctor of Philology, professor
Haydarov A.A. - doctor of Philology, professor
Astanova G.A. - doctor of Philology (DSc), professor
Rasulov Z.I. - doctor of Philology (DSc), professor
Toirova G.I. - doctor of Philology (DSc), professor
Murodov G.N. - doctor of Philology (DSc), professor
Eshbekov T.U. - doctor of Philology (DSc), professor
Rakhmatullayev Sh.N. - doctor of philosophy in philology (PhD)
Khalilova R.R. - doctor of philosophy in philology (PhD)
Saidov X.Sh. - doctor of philosophy in philology (PhD

EDITORS:

Rakhmatova M.M. - Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences
Tursunov M.M. – Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences
Kurbonov A.M. - Head of the Department of Foreign Languages of BukhPFL

Rasulov Jasur Saparmurodovich
Navoiy davlat universiteti
Psixologiya kafedrasi katta o‘qituvchisi (PhD)

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MANTIQIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-DIDAKTIK ASOSLARI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishning dolzarbligi, pedagogik va psixologik asoslari yoritilgan. Mantiqiy o‘yinlar, topshiriqlar va vizual vositalar orqali tafakkurni rivojlantirish usullari tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *mantiqiy fikrlash, pedagogik asoslar, didaktik yondashuv, o‘quv jarayoni, tanqidiy fikrlash, o‘qitish strategiyalari, o‘quv faoliyati, muammoli o‘qitish, fanlararo integratsiya.*

ПЕДАГОГИКО-ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. *В данной статье освещены актуальность, педагогические и психологические основы формирования навыков логического мышления у учащихся начальных классов. Проанализированы методы развития мышления с помощью логических игр, заданий и визуальных средств.*

Ключевые слова: *Логическое мышление, педагогические основы, дидактический подход, учебный процесс, критическое мышление, стратегии обучения, учебная деятельность, проблемное обучение, междисциплинарная интеграция.*

PEDAGOGICAL AND DIDACTIC FOUNDATIONS FOR DEVELOPING LOGICAL THINKING IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract. *The article examines the urgency as well as the pedagogical and psychological foundations of fostering logical thinking skills among primary school students. It analyzes effective methods for enhancing cognitive development through logical games, problem-solving tasks, and visual aids, emphasizing their role in shaping critical and creative thinking.*

Key words: *logical thinking, pedagogical foundations, didactic approach, learning process, critical thinking, teaching strategies, learning activities, problem-based learning, interdisciplinary integration.*

Hozirgi zamon ta’limi oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri – o‘quvchilarning mustaqil, izchil va asosli fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishdir. Zamon talablariga javob beradigan shaxsni tarbiyalash, uni hayotiy vaziyatlarda muammolarni tahlil qilish, mantiqiy yechim topish va asosli qarorlar qabul qilishga yo‘naltirish ta’lim tizimining strategik maqsadlaridan biridir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ta’lim jarayonida mantiqiy fikrlashni shakllantirish o‘quv faoliyatining markaziy yo‘nalishlaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.Chunki, keyinchalik vizual tafakkur asosida shakllanadigan mantiqiy tafakkur, yanada kengroq muammolarni hal qilish hamda ilmiy bilimlarni kengroq egallash imkonini beradi. Shu boisdan, zamonaviy pedagogika fanida insonning mantiqiy fikrlashi, masalalarni oqilona hal etishi hamda mantiqiy tafakkur rivojlanishining o‘ziga xos jihatlari, bo‘lajak soha egalarini mantiqiy fikrlashga o‘rgatish texnologiyalari kabi masalalar o‘ta dolzarb mavzulardan biri sanaladi. Shu boisdan ham, hozirda har bir o‘qituvchilar jamoasi o‘quvchilarga imkon qadar chuqurroq bilim berishga harakat qiladilar. Qolaversa, maktablarda o‘qitiladigan fanlarning mazmuni zamon talabiga mos ravishda murakkablashib bormoqda.

Ushbu masalaning dolzarbligini L.M.Perminova shunday ta'riflaydi: "Zamonaviy jamiyatda o'quvchilar qisqa vaqt ichida, dunyo va atrof muhit o'zgarishlari haqida umumlashtirilgan bilimlarni puxta o'zlashtirishlari lozim. Binobarin, boshlang'ich sinf o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini shakllantirish, avvalambor, ularda samarali fikrlash operatsiyalarini shakllantirish va muammoli vaziyatlarda masalalarning oqilona yo'llarini topish kabi kompetensiyalarni tarkib toptirish, bugungi kun bo'lajak pedagoglari oldida turgan asosiy vazifalardan biridir" [1]. Haqiqatdan ham, o'quvchilarning o'quv motivlarini oshirish, ularning bilimlarga bo'lgan ehtiyojlarini saqlab qolish va fan asoslarini o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan kognitiv vositalar bilan ta'minlash kabi vazifalar dolzarb sanaladi. Bu vazifalarni hal qilish uchun o'qituvchi, avvalambor, bilish faoliyatining kechishi, uning tabiati va didaktik asoslari hamda o'quvchilarda mazkur faoliyatning darajasini bilishi lozim.

Pedagog olimlardan, N.N.Pospelov, Y.A.Petrov, A.N.Leontev, I.A.Gibshlar o'z tadqiqotlarida "Mantiqiy fikrlash" tushunchasiga aniq ta'rif berishgan. Ularning fikr-mulohazalarini tahlil qiladigan bo'lsak, "mantiqiy fikrlash mantiq qonunlaridan foydalangan holda tushuncha, fikr, xulosalardan foydalanishga asoslangan fikrlash turidir" [2].

Ye.V.Orlovaning so'zlariga ko'ra, mantiqiy fikrlashni shakllantirish ishlari, quyidagi muhim vazifalarni amalga oshirishni nazarda tutadi [3]:

– barcha mantiqiy fikrlash operatsiyalari: tahlil, yig'ish, taqqoslash, umumlashtirish, farqlash, maxsus sistematik farqlashni shakllantirishni;

– fikrlash faolligini, individuallikni shakllantirishni;

– obyektlarni o'zgartirish qobiliyatini takomillashtirishni. Yuqoridagi qayd etilgan tasnifga muvofiq, mantiqiy fikrlashni shakllantirish, tafakkur operatsiyalarini shakllantirish ham sanalib, ayrim holatlarda ko'plab tadqiqotchilar mantiqiy tafakkurni takomillashtirish ishlariga ham alohida urg'u beradilar.

Pedagog L.S. Timashovaning "Matematika fani orqali o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini shakllantirish" nomli ilmiy maqolasida ta'kidlanishicha, o'quvchilarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish tizimli va bosqichma-bosqich jarayon bo'lib, u bir-biri bilan uzviy bog'liq bir necha tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Mazkur tizimning asosini mantiqiy fikrlash operatsiyalarini shakllantirish tashkil etib, bunda tahlil qilish, umumlashtirish, solishtirish va farqlash kabi intellektual harakatlar muhim o'rin egallaydi. Shu bilan birga, o'quvchilarda tafakkur faoliyatining mustaqilligini rivojlantirish ham muhim hisoblanadi, ya'ni ular turli xil faraz va fikrlarni ilgari sura olishlari, muammoni hal etishning bir nechta muqobil usullarini taklif qila olishlari lozim. Bundan tashqari, transformatsiya, ya'ni qayta hosil qilish va o'zgartirish faoliyatini takomillashtirish ham mantiqiy tafakkur rivojida muhim ahamiyat kasb etadi, bu esa predmetlarni qismlar asosida yig'ish, obyektlar guruhi o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash va shunga o'xshash amaliy-analitik faoliyatlar orqali namoyon bo'ladi.L.F.Voronina mantiqiy fikrlash jarayoniga quyidagicha ta'rif beradi: "Tafakkurning mantiqiy shakllarini egallash bu – fikrlashdagi yetuklikdir. Rivojlangan vizual sxematik fikrlash esa, insonni mantiqiy holatga olib keladi. Mantiqiy fikrlashni o'zlashtirgandan so'ng, vizual baho berish o'z ma'nosini yo'qotmaydi" [5]. Ya'ni muallif o'zining ushbu so'zlari orqali yaxshi tushunilgan, anglangan vaziyat va holatlarda vizual kanalning roli yuqoriligini alohida ta'kidlaydi.

Zamonaviy pedagogikaga ko'ra, aqliy operatsiyalarni ishlab chiqish va tahlil qilish, to'plash, guruhlash va tasniflash uchun, quyidagi pedagogik mashqlar (texnologiyalar) tavsiya etiladi. O'qituvchi tomonidan bolaga bir nechta narsalarning tasviri ko'rsatiladi. Bola o'sha rasmlarga qarab tahlil qilish, guruhlash, tizimlashtirish va mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Masalan: 4-5 xil kamon orasida, 1 ta oyoq kiyimning rasmini ko'rsatsak va ushbu rasmda nima ko'proq ekanligini so'rasak, ko'proq bo'lgan predmetning nomini aytadi.

O'quvchilarning mantiqiy fikrlash faoliyatini shakllantiruvchi vazifalardan yana biri o'yindir. O'yin bolalar faoliyatining asosiy turlaridan bo'lib, ularning aqliy taraqqiyoti ko'proq, o'yinga bog'liq hisoblanadi. Bola o'yinsiz o'sishi mumkin emas. Bu hayotiy qonunlardan biridir. Mehnat jarayonida insonning ko'plab xususiyatlari faol rivojlanadi, hayot davomida u takomillashib boradi. Masalan, kattalar o'zlarining xususiyatlarini ish paytida, maktab o'quvchilari esa, darslar va

o‘yinlar paytida ko‘rsatadilar [6]. Yuqorida qayd etilgandek, o‘yin o‘quvchilarni tetiklashtiradi, tafakkurini o‘stiradi, izlanuvchanligini oshiradi. O‘yin bolalar uchun murakkab faoliyatdir. Bolalar o‘yin orqali bilim olishlari va kattalardan o‘rganishlari mumkin. Shuning uchun, guruhiy faoliyatda bolalar o‘yinlar orqali o‘z bilimlarini shakllantirib, kengaytira boradilar. Didaktik mazmundagi o‘yinlarning o‘z maqsadi, rejasi, tarbiyaviy ahamiyati, shuningdek, yaxshi xulq-atvor uchun muhim jihatlari ham mavjud. O‘yinlar orqali bolalar hayotdan juda ko‘p ma’lumot oladi va o‘z shaxsida qator psixologik xususiyatlarni shakllantiradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining yoshi va diqqatiga mos ravishda tashkil etilgan o‘yinlar uning ongi, dunyoqarashini kengaytiradi hamda xarakteri, irodasini shakllantiradi, darsga qiziqishini oshiradi. S.I.Ginning qayt etishicha, o‘yinda nima bo‘lsa, ishda va katta bo‘lganda ham shunday bo‘ladi. O‘yin inson hayotini bilishdagi birinchi qadamdir. Bolaning atrof-muhit haqidagi bilimlari, mehnatga munosabati, psixologik xususiyatlari o‘yin orqali shakllana boradi. O‘yin davomida ular o‘zlarini erkin his qiladilar, izlanuvchanlik, topqirlik kuzatiladi. Hayotning o‘zida bo‘lgani kabi o‘yin davomida ham xursand va qayg‘uli holatlar uchrab turadi [7]. Albatta, har bir o‘qituvchi bolani darsda xursand qilishi, unda yangicha tasavvur uyg‘otishi, fanni o‘zlashtirishga bo‘lgan kognitiv faolligini yanada oshirishi lozim. Ya’ni o‘quvchilarni atrof-dunyo haqida ongli fikr yurita olishga, tafakkurini rivojlantirishga, qiyinchiliklarni yengib o‘tishga hamda sabr-toqatga o‘rgatish, bugungi zamonaviy muvaffaqqiyatli o‘qituvchilarning asosiy vazifasidir. Bunday texnologiyalarga mantiqiy o‘yinlar va uning turlarini misol qilish mumkin. Mantiqiy o‘yin turlariga – rebus o‘yini, so‘z boshqotirmasi, joy nomlari kabilar yaqqol dalildir. Misol uchun, do‘stingiz 100 ta to‘pingizdan 14 tasini so‘raydi. Aytingchi, sizning qo‘lingizda nechta to‘p qoladi? Stolning 4 ta burchagi bor. Agar siz bir burchakni kessangiz, nechta burchak qoldi? Ikki stakanda bir xil miqdorda suv bor. Ulardan biri muzga aylandi. Qaysi stakanda ko‘proq suv bor?

I.N.Agafonova ko‘p yillik amalga oshirilgan tadqiqotlaridan kelib chiqib, mantiqiy fikrlashni shakllantirishda, mantiqiy savol va topshiriqlarning o‘rni o‘ta muhim ekanligini alohida e’tirof etadi va bunday savollar turkumiga quyidagilarni kiritadi [8]:

– Sen sotib olgan tarvuzdan 1 bo‘lak kesib, tatib ko‘rdik. Tarvuzning nimasi bor?

– Kecha va kunduz nima bilan tugaydi?

– Agar 1 ta qalam 2 ga teng bo‘linsa, nechta qalam olinadi?

– Avtobus o‘ngga burilsa, yo‘lovchi qayerga buriladi? Ushbu savollar turkumi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘qitishda eng samarali, eng ilg‘or texnologiyalardan biri sanalib, ularni qo‘llamasdan turib mantiqiy fikrlash, ijodiylik haqida gapirish ehtimoldan xoli hisoblanadi.

Pedagog-psixolog K.D.Ushinskiyning qarashlariga ko‘ra, mantiqiy fikrlash bu – barcha fanlar ostonasida turishi kerak, shuning uchun, boshlang‘ich sinflarda ta’lim berishning asosiy maqsadi bu – bolani mantiqiy fikrlashga o‘rgatishdir . Shu bilan birga, ko‘rgazmalilik mantiqiy fikrlashni shakllantirish uchun muhim shart bo‘lishi kerak. Ya’ni taqqoslashsiz, tushunishsiz hukm bo‘lmaydi, shuning uchun, bu shartlarni keng qo‘llash lozim.

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib aytish mumkinki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarda mantiqiy fikrlashni shakllantirish — zamonaviy pedagogikaning dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u nafaqat bilim olish, balki ularni tahlil qilish, muammoni hal qilish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini ham shakllantiradi. Mantiqiy fikrlashni shakllantirish o‘quvchining intellektual salohiyatini oshiradi, uning shaxsiy va ijtimoiy faoliyatga tayyorligini ta’minlaydi.

Mantiqiy fikrlash operatsiyalari (tahlil, taqqoslash, umumlashtirish, farqlash, xulosa chiqarish) o‘zlashtirish va ularni amaliy faoliyatga tatbiq etish boshlang‘ich ta’limdan boshlab tizimli tashkil etilishi lozim. Mantiqiy o‘yinlar, muammoli topshiriqlar, interfaol metodlar, didaktik mashg‘ulotlar, ko‘rgazmali vositalar va topshiriqlar o‘quvchilarda nafaqat fikrlash faolligini, balki ularning nutqiy, ijtimoiy va ijodiy rivojlanishini ham qo‘llab-quvvatlaydi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik-didaktik asoslari ta’lim jarayonining samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mantiqiy fikrlash boshlang‘ich ta’lim bosqichida shakllanadigan bazaviy intellektual kompetensiya bo‘lib, u o‘quvchilarning bilish faolligi, mustaqil fikrlashi, muammoni anglash va uni yechish qobiliyatining rivojlanishiga bevosita

ta’sir ko‘rsatadi. Mazkur jarayon pedagogik jihatdan puxta rejalashtirilgan ta’lim mazmuni, didaktik tamoyillarga asoslangan metod va usullar, shuningdek, o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilgandagina yuqori natija beradi.

Boshlang‘ich sinfda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish jarayonida tahlil, solishtirish, umumlashtirish, farqlash va xulosa chiqarish kabi mantiqiy operatsiyalarni tizimli ravishda shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, fanlararo integratsiya, muammoli ta’lim, didaktik o‘yinlar va amaliy mashg‘ulotlardan foydalanish o‘quvchilarning tafakkur faolligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, o‘qituvchining yo‘naltiruvchi va motivatsion roli, ta’lim muhitining qulayligi hamda o‘quvchilarning mustaqil fikr bildirishiga imkon yaratish mantiqiy fikrlashning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.

Umuman olganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlashni shakllantirish nafaqat ularning hozirgi o‘quv faoliyati samaradorligini oshiradi, balki keyingi ta’lim bosqichlarida muvaffaqiyatli o‘qishlari, intellektual salohiyatini to‘liq namoyon etishlari va hayotiy muammolarga ongli yondasha olishlari uchun mustahkam poydevor yaratadi. Shu bois, mazkur yo‘nalishda pedagogik-didaktik asoslarni ilmiy jihatdan takomillashtirish va amaliyotga izchil joriy etish dolzarb vazifa bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1.Перминова Л.М. Логико-дидактический подход к обучению // Педагогика, 2004. – № 1. – С.18-25.

2.Узорова О. В. Развитие логического мышления / О.В.Узорова, Е. А.Нефёдова. – М.: Малыш, 2014. – 16 с.

3.Орлова Е.В., Гладин Н.В., Воровщиков С.Г. Как эффективно развивать логическое мышление младших школьников. – М.: «5 за знания», 2008. – С. 58.

4.Тимашова Л.С. Развитие логического мышления школьников на уроках математики: Опыт учителя сред. шк. № 5 г. Борисоглебска Воронеж, обл. // Начальная школа, 2000. – № 10. – С. 69-73.

5.Воронина Л.В. Формирование и развитие у дошкольников логических приемов мышления / Л.В.Воронина // Организатция работы с родителями дошкольников в образовательном учреждении: сб. статей: 2 ч. Урал. Гос. Пед. Ун-т. – Екатеринбург, 2008. – 212 с.

6. Сидоренко Н.С. Развитие логического мышления в рамках непрерывного образования (от школы к вузу и от вуза к школе) // Научный вестник Южного института менеджмента, 2015. – № 2. – С.74-76.

7. Гин С.И. Мир логики: Методическое пособие для учителей начальной школы. – М.: Вита-Пресс, 2001. – 143 с.

8.Агафонова И.Н. Учимся думать: Занимательные логические задачи, тесты и упражнения для детей 8-11 лет. – СПб.: МиМ-Экспресс, 1996. – С. 96.

Shorustamboyeva Shahnoza Ulug‘bekovna
O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi

MAKTABGACHA YOSH DAVRIDA BOLALARNING MAKTABGA TAYYORGARLIGI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada maktabgacha yosh davrida bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash masalalari yoritilgan. Unda maktabga tayyorgarlik tushunchasi, uning aqliy, jismoniy, ruhiy va ijtimoiy yo‘nalishlari batafsil tahlil qilingan. Shuningdek, bolalarning maktab muhitiga moslashuvida ota-onalar va maktabgacha ta’lim muassasalari tarbiyachilarining o‘rni va mas’uliyati ochib berilgan. Maqola maktabgacha ta’lim sohasida faoliyat yuritayotgan pedagoglar, talaba va ota-onalar uchun amaliy ahamiyatga ega.*

Kalit so‘zlar: *maktabgacha yosh, maktabga tayyorgarlik, bolalar rivoji, aqliy tayyorgarlik, jismoniy tayyorgarlik, ruhiy tayyorgarlik, ijtimoiy moslashuv, maktabgacha ta’lim, tarbiyachi, ota-ona hamkorligi.*

ПОДГОТОВКА ДЕТЕЙ К ШКОЛЕ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация. *В данной статье рассматриваются вопросы подготовки детей дошкольного возраста к школьному обучению. В ней подробно анализируется понятие подготовки к школе, ее интеллектуальные, физические, психологические и социальные направления. Также раскрывается роль и ответственность родителей и воспитателей дошкольных образовательных учреждений в адаптации детей к школьной среде. Статья имеет практическое значение для педагогов, работающих в сфере дошкольного образования, студентов и родителей.*

Ключевые слова. *Дошкольный возраст, подготовка к школе, развитие детей, интеллектуальная подготовка, физическая подготовка, психологическая подготовка, социальная адаптация, дошкольное образование, воспитатель, сотрудничество родителей.*

CHILDREN'S SCHOOL READINESS IN THE PRESCHOOL AGE PERIOD

Abstract. *This article addresses the issues of preparing children for school education during the preschool period. It provides a detailed analysis of the concept of school readiness, including its intellectual, physical, psychological, and social dimensions. The article also explores the role and responsibility of parents and preschool educators in facilitating children's adaptation to the school environment. This work has practical significance for educators working in the field of preschool education, students, and parents.*

Key words. *preschool age, school readiness, child development, intellectual preparation, physical preparation, psychological preparation, social adaptation, preschool education, educator, parent-teacher collaboration.*

Kirish. Bugungi kunda ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar jamiyatning har tomonlama rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, ushbu jarayonda maktabgacha ta’lim muhim o‘rin egallaydi. Maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda bolaning aqliy, jismoniy, ruhiy hamda ijtimoiy rivojlanishiga mustahkam asos yaratiladi. Shu bois bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash masalasi pedagogika fanining dolzarb muammolaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda.

Maktab ta’limiga qadam qo‘yish bolaning hayotida muhim burilish nuqtasi bo‘lib, u yangi ijtimoiy muhit, yangi talab va mas’uliyatlarni o‘z ichiga oladi. Agar bola ushbu jarayonga yetarli darajada tayyor bo‘lmasa, unda o‘qishga bo‘lgan qiziqishning susayishi, psixologik qiyinchiliklar,

bilimlarni o‘zlashtirishda muammolar yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli maktabgacha yosh davridayoq bolalarda maktab hayotiga ijobiy munosabatni shakllantirish, mustaqil faoliyat ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda maktabga tayyorgarlik tushunchasi faqat savod o‘rgatish bilan chegaralanmay, balki bolaning umumiy rivojlanish darajasi, emotsional barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va muloqot madaniyatini ham qamrab olishi ta’kidlanadi. Bola o‘z fikrini erkin ifoda eta olishi, tengdoshlari bilan hamkorlikda ishlashi, kattalar ko‘rsatmalarini tushunib bajarishi maktabga tayyorgarlikning muhim ko‘rsatkichlaridan hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosati doirasida bolalarni maktab ta’limiga sifatli tayyorlash masalasiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Maktabgacha ta’lim muassasalarida olib borilayotgan ta’lim-tarbiya jarayoni bolalarning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda tashkil etilishi, ularning ijodiy va intellektual salohiyatini rivojlantirishga yo‘naltirilishi lozim.

Mazkur ishning dolzarbligi shundaki, maktabgacha yosh davrida bolalarning maktabga tayyorgarligini ta’minlash orqali ularning kelgusidagi ta’lim faoliyatida muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlari oshadi. Shu nuqtayi nazardan, ushbu mavzuni o‘rganish, mavjud ilmiy-pedagogik manbalarni tahlil qilish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. Maktabgacha yosh davrida bolalarning maktabga tayyorgarligi masalasi pedagogika va psixologiya fanlarida dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Ushbu muammo ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan o‘rganilgan bo‘lib, tadqiqotlarda bolaning maktab ta’limiga moslashuvi uning keyingi o‘quv faoliyatidagi muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omil sifatida e’tirof etilgan.

Pedagog olimlar tomonidan maktabga tayyorgarlik tushunchasi keng ma’noda talqin qilinadi. Jumladan, L.S. Vygotskiy o‘z tadqiqotlarida bolaning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasini ilgari surib, maktabga tayyorgarlik faqat mavjud bilimlar bilan emas, balki bolaning o‘rganishga bo‘lgan imkoniyatlari bilan ham belgilanishini ta’kidlaydi. Uning fikricha, maktabgacha ta’lim davrida bolada mustaqil fikrlash va muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

A.N. Leontev va D.B. Elkoninlar maktabgacha yosh davrining yetakchi faoliyati sifatida o‘yinni e’tirof etib, aynan o‘yin faoliyati orqali bolada ijtimoiy xulq-atvor, diqqat va iroda sifatlari rivojlanishini asoslab berganlar. Ularning tadqiqotlarida o‘yin faoliyati maktabga tayyorgarlikning muhim vositasi sifatida ko‘rsatib o‘tiladi.

O‘zbekistonlik olimlar va pedagoglar tomonidan ham mazkur mavzu keng yoritilgan. Maktabgacha ta’lim sohasidagi tadqiqotlarda bolalarning aqliy, jismoniy va ruhiy rivojlanishini uyg‘un holda olib borish zarurligi ta’kidlanadi. Xususan, milliy maktabgacha ta’lim dasturlarida bolaning maktabga tayyorgarligi uning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda shakllantirilishi lozimligi qayd etilgan.

Shuningdek, zamonaviy pedagogik adabiyotlarda ota-onalar va ta’lim muassasalarining hamkorligi masalasiga alohida e’tibor qaratilgan. Tadqiqotchilar fikricha, oilaviy muhitda yaratilgan ijobiy psixologik sharoit bolaning maktabga bo‘lgan munosabatini shakllantiradi va moslashuv jarayonini yengillashtiradi.

Muhokama. Maktabgacha yosh davrida bolalarning maktabga tayyorgarligini ta’minlash masalasi zamonaviy ta’lim tizimida muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar va pedagogik kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, maktabga tayyorgarlik darajasi yuqori bo‘lgan bolalar maktab ta’limiga tez moslashadi, o‘quv faoliyatiga qiziqish bilan yondashadi hamda bilimlarni samarali o‘zlashtiradi. Aksincha, yetarli tayyorgarlikka ega bo‘lmagan bolalarda psixologik qiyinchiliklar, diqqatning tarqoqligi va o‘quv faoliyatiga nisbatan salbiy munosabat kuzatilishi mumkin.

Muhokama jarayonida shuni ta’kidlash joizki, maktabga tayyorgarlik ko‘p qirrali tushuncha bo‘lib, uni faqat savod o‘rgatish bilan cheklab bo‘lmaydi. Aqliy tayyorgarlik bilan bir qatorda, bolaning ruhiy holati, emotsional barqarorligi va ijtimoiy moslashuv darajasi ham muhim ahamiyatga ega. Ko‘pgina pedagoglar fikricha, bolaning mustaqil qaror qabul qila olishi, o‘z xatti-harakatlarini nazorat qilishi va jamoa bilan ishlash ko‘nikmalari uning maktab hayotiga muvaffaqiyatli kirib borishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, muhokama natijalariga ko‘ra, maktabgacha ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini to‘g‘ri tashkil etish muhim omillardan biri hisoblanadi. O‘yin faoliyatiga asoslangan mashg‘ulotlar, rivojlantiruvchi didaktik o‘yinlar va ijodiy faoliyatlar bolalarda qiziqish uyg‘otadi hamda ularning bilish jarayonlarini faollashtiradi. Bu esa maktabga tayyorgarlikning barcha yo‘nalishlarini uyg‘un rivojlantirish imkonini beradi.

Muhokamada ota-onalar va pedagoglar hamkorligining ahamiyati ham alohida e’tirof etildi. Oilada yaratilgan sog‘lom psixologik muhit, bolaga bo‘lgan e’tibor va qo‘llab-quvvatlash uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Agar ota-onalar maktabgacha ta’lim muassasalari bilan hamkorlikda ish olib borsalar, bolalarning maktabga moslashuv jarayoni ancha yengil kechadi.

Shu bilan birga, ayrim holatlarda bolalarning individual xususiyatlari yetarlicha hisobga olinmasligi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Har bir bolaning rivojlanish sur’ati turlicha bo‘lgani sababli, ularni umumiy talablar asosida baholash o‘rniga, individual yondashuvni qo‘llash zarur. Bu yondashuv bolalarning qobiliyatlarini to‘liq namoyon etishiga va maktabga tayyorgarlik darajasini oshirishga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha yosh davrida bolalarning maktabga tayyorgarligini ta’minlash samarali pedagogik yondashuvlar, o‘yin faoliyatiga asoslangan ta’lim va ota-onalar bilan uzviy hamkorlik orqali amalga oshiriladi. Mazkur jihatlar kelgusida bolalarning maktab ta’limida muvaffaqiyatli o‘qishiga mustahkam zamin yaratadi.

Xulosa. Maktabgacha yosh davrida bolalarning maktabga tayyorgarligini ta’minlash ta’lim tizimining muhim va ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayon bolaning nafaqat aqliy rivojlanishini, balki uning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy jihatdan yetuk bo‘lib shakllanishini ham o‘z ichiga oladi. Tadqiqotlar va pedagogik qarashlar shuni ko‘rsatadiki, maktabga har tomonlama tayyorlangan bola yangi o‘quv muhitiga tez moslashadi va ta’lim jarayonida yuqori natijalarga erishadi.

O‘rganilgan nazariy manbalar va tahlillar asosida shuni aytish mumkinki, maktabga tayyorgarlikni faqat savod o‘rgatish bilan chegaralash to‘g‘ri emas. Bolada mustaqil fikrlash, diqqatni jamlay olish, o‘z xatti-harakatlarini boshqarish, tengdoshlari bilan muloqot qilish kabi ko‘nikmalarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, o‘yin faoliyatiga asoslangan ta’lim jarayoni bolalarning bilish faolligini oshirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Shuningdek, maktabgacha ta’lim muassasalari va oilaning o‘zaro hamkorligi bolalarning maktabga tayyorgarligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Ota-onalar tomonidan bolaga yaratilgan qulay muhit, pedagoglar tomonidan olib borilayotgan tizimli va maqsadga yo‘naltirilgan ta’lim-tarbiya ishlari bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi hamda maktab ta’limiga ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Vygotskiy L.S. Bolalar psixologiyasi. – Moskva: Pedagogika, 1996.
2. Leontev A.N. Faoliyat. Ong. Shaxs. – Moskva: Politizdat, 1977.
3. Elkonin D.B. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. – Moskva: Pedagogika, 1989.
4. Davletshin M.G. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
5. Mavlonova R., Rahmonqulova N. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2013.
6. Qodirova F.R. Maktabgacha pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018.
7. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
8. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. Ilk qadam davlat o‘quv dasturi. – Toshkent, 2018.
9. Shermuxamedova N. Bolalar rivojlanish psixologiyasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.
10. Abdurahmonov F. Maktabga tayyorlov pedagogikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2016.

Abduhakimova Muslima Bahodir qizi
Namangan davlat universiteti
Tayanch doktorantura izlanuvchisi
E-mail: muslimaabduhakimova698@gmail.com

SUN'IY INTELLEKNING TALABALARDA TANQIDIY FIKRLASH RIVOJLANISHIGA TA'SIRI

Annotatsiya .Ushbu maqolada, *raqamli transformatsiya jarayonlari ta'lim tizimiga chuqur kirib kelar ekan, sun'iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanish doirasining kengayishi talabalar kognitiv jarayonlariga, xususan tanqidiy fikrlashiga qanday ta'sir qilayotgani dolzarb masalaga aylanib bormoqda.Mana shunday masalalarga befarq bo'lsak, raqamli dunyo insoniyatni boshqaradi. Ushbu maqolada bugungi kunda oliy ta'lim muassasalari ta'labalarining tanqidiy fikrlashning rivojlanishiga sun'iy intellektning ta'siri o'rganilgan.Maqoladan talabalar, o'qituvchilar ota-onalar, barcha izlanuvchilar foydalanishi mumkin.*

Kalit so'zlar: *sun'iy intellekt, tanqidiy fikrlash, talaba, so'rovnoma, ChatGPT, ta'lim, ijobiy ta'sir, salbiy ta'sir*

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING IN STUDENTS

Abstract. *As digital transformation processes penetrate deeply into the education system, the question of how the expansion of the scope of use of artificial intelligence (AI) technologies affects students' cognitive processes, in particular, critical thinking, is becoming a pressing issue. If we ignore such issues, the digital world will rule humanity. This article examines the impact of artificial intelligence on the development of critical thinking among students of higher education institutions today. The article can be used by students, teachers, parents, and all researchers.*

Key words: *artificial intelligence, critical thinking, student, questionnaire, ChatGPT, education, positive impact, negative impact*

ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ

Аннотация. *В связи с глубоким проникновением процессов цифровой трансформации в систему образования, актуальным становится вопрос о том, как расширение сферы применения технологий искусственного интеллекта (ИИ) влияет на когнитивные процессы студентов, в частности, на критическое мышление. Если игнорировать эти вопросы, цифровой мир будет править человечеством. В данной статье рассматривается влияние искусственного интеллекта на развитие критического мышления у студентов современных высших учебных заведений. Статья может быть полезна студентам, преподавателям, родителям и всем исследователям.*

Ключевые слова: *искусственный интеллект, критическое мышление, студент, анкета, ChatGPT, образование, положительное влияние, отрицательное влияние*

Kirish. Ta'lim jarayonida sun'iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanish jadal sur'atlarda kengayib borayotgan bir davrda, ushbu texnologiyalarning talabalarning fikrlash madaniyati va kognitiv jarayonlariga ta'siri olimlar e'tiborini yanada qozonmoqda. Ayniqsa, tanqidiy fikrlash - zamonaviy ta'limning eng muhim kompetensiyalaridan biri sifatida - SI bilan o'zaro a'loqada

qay darajada rivojlanishi yoki susayishi ilmiy muhokamalar uchun munosib sabab deb qaralmoqda.

Bir tomondan, sun'iy intellekt katta hajmdagi axborotni tezkor tahlil qilish, muammoni turli rasurslardan ko'rib chiqish, munosib yechimlar taklif qilish va o'quv jarayonini shaxsga adaptivlashtirish orqali tanqidiy fikrlashga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunday jarayon talabalar uchun murakkab masalalarni qisqa vaqt ichida tahlil qilish, fikrlarini dalillar bilan mustahkamlash va mantiqiy xulosalar chiqarish imkonini yaratadi.

Boshqa tomondan esa, SI tomonidan taklif etilayotgan tayyor javoblar, avtomatik tavsiyalar yoki fikrlarni tekshirmasdan qabul qilish talabalarning analitik fikrlashning tarkibi bo'lgan tanqidiy fikrlash elementlarini susaytirishi mumkin. Axborotga tezkor va oson kirish imkoniyati esa ayrim hollarda talabalarni chuqur tahlil qilmay ko'r-ko'rona foydalanishiga olib kelmoqda.

Shu nuqtai nazardan, sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim jarayonidagi o'rni va ularning talabalarning tanqidiy fikrlash kompetensiyalariga ko'rsatadigan ta'sirini chuqur tahlil qilish bugungi kunda dolzarb ilmiy vazifalardan biridir. Mazkur maqola SI texnologiyalaridan foydalanish jarayonida kuzatiladigan ijobiy va salbiy omillarni aniqlash hamda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish masalalari yoritib berilgan.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Tanqidiy fikrlash - bu axborotni baholash, tahlil qilish, mantiqiy xulosalar chiqarish, dalillarga asoslangan qaror qabul qilish jarayonidir. Tanqidiy fikrlashda ishtirok etadigan ko'nikmalar uch xil:metakomponentlar, ishlash komponentlari va bilim olish komponentlari.[1]Zamonaviy ta'limda SI vositalari o'quv jarayonining samaradorligini oshirsa ham, ularning normadan ko'p yoki noto'g'ri qo'llanilishi talabalarda fikrlash jarayonining passivlashishiga olib kelishi mumkin. Shaxsiylashtirilgan o'quv tajribalaridan tortib individual ta'lim shakllari va bilim darajalari asoslangan holda moslashtirilgan yo'l-yo'riq, qo'llab-quvvatlash va fikr-mulohazalarni ta'minlaydigan aqlli repetitorlik tizimlarigacha (Hwang va boshq., 2020), SI ta'limni inqilob qilish va o'quvchilarning turli ehtiyojlarini qondirish imkoniyatiga ega. Biroq, ijobiy ta'lim natijalari faqat ilg'or SI texnologiyalarini qabul qilish bilan kafolatlanmaydi. SIning aqliy dunyoga integratsiyalashuvi tenglik, foydalanish imkoniyati va an'anaviy o'qitish usullarining o'zgaruvchan roli bilan bog'liq muhim savollarni tug'diradi. SIning ta'limga ta'siri o'zgaruvchan va serqirradir. SI individual talabalarning noyob ehtiyojlarini qondirish uchun ta'lim mazmunini moslashtirish orqali shaxsiylashtirilgan o'rganish imkonini. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, shaxsiylashtirilgan o'quv muhitida talabalar o'z-o'zini samaradorligini oshiradi va o'z ta'limga nisbatan ijobiy munosabatda bo'lishadi.[2]

Shiningdek sun'iy intellektning salbiy tas'iri aniqlagan tadqiqitlar ham mavjud albatta. Jumladan, SI tavsiyalaridan foydalanadigan talabalar ko'pincha muqobil tahliliy asoslarni o'rganmasdan dastlabki natijalarni qabul qiladilar. Panit (2025) tanqidiy fikrlash turli xil muammolarni hal qilish strategiyalariga ta'sir qilish orqali rivojlanadigan analitik fikrlash va mantiqiy fikrlash modellarini talab qiladi, deb ta'kidlaydi. Sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan yechimlarga doimiy tayanish murakkab tahliliy ishlar uchun zarur bo'lgan kognitiv moslashuvchanlikni rivojlanishiga to'sqinlik qiladi.[3]

Kristin Enn Roys va Valerie Bennett tadqiqotlarida sun'iy intellektning ham ijobiy ham salbiy tomonini ochiqladilar. Ushbu texnologiyalar odatiy vazifalarni avtomatlashtirish orqali o'rganish tajribasini oshirishi va shu bilan talabalarning yuqori darajadagi kognitiv faoliyatga e'tibor qaratish vaqtini oshirishi mumkin. SI dan foydalanishning ba'zi usullari murakkabroq vazifalarni bajarish uchun vaqtni tejab talabalarga hujjatlarni umumlashtirish va kod yozishda yordam berishi mumkin. Bunday ilovalar talabalar o'rtasida chuqurroq ishtirok etish va tanqidiy tahlilni rivojlantirishga yordam beradi. Agar talabalar ma'lumot olish va qaror qabul qilishda SIga ko'p ishonsa, ularning muammoni aks ettirish va mustaqil tahlil qilish qobiliyati pasayishi mumkin.[4]

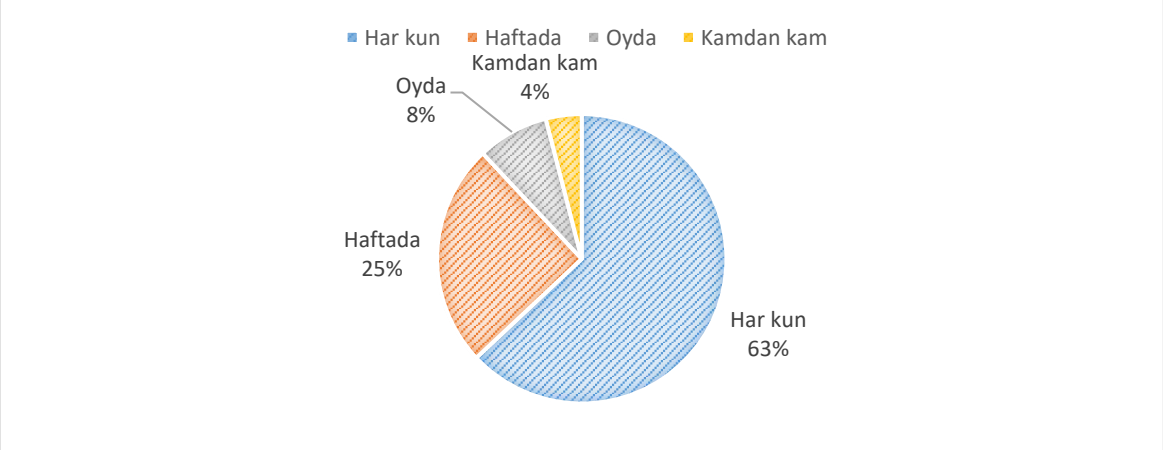
Sun'iy intellektga asoslangan o'quv vositalari o'quvchilarning tahliliy va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini mustahkamlashda faol yordam beradi. Intellektual repetitorlik tizimlari talabalarni muammolarni hal qilishga undaydi, har bir qadamni aniq va mantiqiy tushuntiradi. Ushbu sun'iy intellekt vositalari o'quvchilarga muammolarni batafsil echish jarayonlari orqali doimiy ravishda yo'l-yo'riq ko'rsatib, yanada tuzilgan va analitik yondashuvni rivojlantirishga yordam beradi.

Yuqoridagi nazariy va empirik o'rganishlardan kelib chiqqan holda, sun'iy intellekt texnologiyalarining talabalarning tanqidiy fikrlash jarayoniga ta'sirini aniqlash maqsadida kuzatish, so'rovnoma va suhbat metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot universitet talabalari orasida o'tkazilib, unda sun'iy intellektdan foydalanish chastotasi, foydalanish sohalari hamda tayyor javoblardan foydalanish jarayonidagi individual yondashuvlar tahlil qilindi. So'rovnomada jami 24 nafar talaba ishtirok etdi.

So'rovnoma natijalariga ko'ra, respondentlarning aksariyati sun'iy intellektdan muntazam foydalanishini bildirgan. Jumladan, talabalarning 63 foizi har kuni, 25 foizi haftasiga bir necha marta, 8 foizi oy davomida bir necha marotaba, 4 foizi esa kamdan-kam hollarda sun'iy intellekt vositalariga murojaat qilishini qayd etdi. Bu holat sun'iy intellektning ta'lim jarayonida tobora muhim o'rin egallab borayotganini ko'rsatadi.

Sun'iy intellektdan foydalanish yo'nalishlari tahlili shuni ko'rsatdiki, respondentlarning mutlaq ko'pchiligi, ya'ni 92 foizi undan asosan ta'lim jarayonida foydalanadi. Ko'ngilochar yoki o'yin-kulgi maqsadlarida foydalanish holatlari aniqlanmadi, faqat 8 foiz talaba boshqa maqsadlarda foydalanishini bildirgan. Bu natijalar sun'iy intellektning talabalar tomonidan, avvalo, o'quv faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi vosita sifatida qabul qilinayotganini tasdiqlaydi.

Har kuni sun'iy intellektdan ta'lim jarayonida foydalanayotgan talabalar bilan o'tkazilgan suhbatlar natijalariga ko'ra, mazkur texnologiyalar o'quv motivatsiyasini oshiruvchi omil sifatida baholandi. Talabalar ayrim hollarda muammoni yechishning dastlabki bosqichini aniqlay olmaslik sababli vazifadan chekinishlarini, aynan shunday vaziyatlarda sun'iy intellekt yo'l-yo'riq ko'rsatib, muammoni anglashga yordam berishini ta'kidladilar. Shuningdek, ular sun'iy intellekt tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlarni tanlab, o'z bilimlari bilan integratsiya qilish orqali yangi g'oyalar ishlab chiqish mumkinligini qayd etdilar. Interaktiv va vizual imkoniyatlarga ega bo'lgan raqamli ta'lim muhitlari murakkab tushunchalarni chuqurroq anglash, muammolarni turli nuqtai nazardan tahlil qilish imkonini yaratib, tanqidiy fikrlash qobiliyatining rivojlanishiga xizmat qilishi aniqlandi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellektning talabalarda tanqidiy fikrlashga ta'siri undan foydalanish xarakteriga bevosita bog'liq bo'lib, u ijobiy hamda salbiy jihatlarda namoyon bo'lishi mumkin. Ijobiy jihatdan qaralganda, sun'iy intellekt axborotni chuqur va mazmunli tahlil qilishga ko'maklashadi, o'quv jarayonini individuallashtirish imkonini beradi

hamda muammoli vaziyatlarni modellashtirish orqali sabab-oqibat aloqalarini anglashni rivojlantiradi. Bunday yondashuv talabalarda analitik va reflektiv fikrlashning shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, sun’iy intellektdan noto‘g‘ri yoki me’yoridan ortiq foydalanish tanqidiy fikrlash rivojiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Xususan, tayyor javoblarga haddan tashqari tayanish analitik fikrlash faolligining pasayishiga olib kelishi, axborot manbalarining ishonchliligini mustaqil baholash ko‘nikmasini susaytirishi hamda o‘quv motivatsiyasining kamayishiga sabab bo‘lishi ehtimoldan xoli emas. Shu sababli, sun’iy intellektdan foydalanish jarayonida talabalarning mustaqil tahlil qilish, solishtirish va xulosa chiqarish faoliyatini rag‘batlantirish muhim pedagogik vazifa sifatida namoyon bo‘ladi.

Talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda SIdan to’g’ri foydalanish ko’nikmasini shakllantirishimiz lozim. Talaba ma’lumotning manbasini,muammo bo’yicha qanday dalillar mavjudligini, yana qanday variantlari uchrashini albatta so’rashi va berilgan ma’lumotlarni o’zi mustqil qayta ishlagan holda foydalanishi lozim.Shuningdek, qaysi fikrlar foydali bo’lgani, qaysi savollarga mustaqil javobi mavjudligi, o’zining javoblarini SI javoblari bilan solishtirib borishi ham SI ga tobelikni kamaytiradi.SI izlanuvchilar uchun yordamchi sifatida qo’llaniladi, lekin asosiy tahlil, solishtirish va xulosa chiqarish jarayonini talaba mustaqil bajaradi.

Xulosa. Sun’iy intellekt talabalarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish uchun kuchli potensialga ega bo’lsa-da, noto’g’ri yoki haddan ortiq foydalanish natijasida fikrlash jarayonining yomonlashuvi mustaqil tahlil qilish qobiliyatlari kamayishi mumkin. Shuning uchun ta’lim jarayonida sun’iy intellektni shunchaki tayyor javob beruvchi qurilma deb emas, balki fikr yuritishni rag’batlantiruvchi pedagogik vosita sifatida qo’llash eng munosib yechim hisoblanadi. Qolaversa, talabalarda tanqidiy fikrlash komponentlarini (metakomponentlar, ishlash komponentlari, bilim olish komponenti) shakllantirishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. R.J.Sternberg . Tanqidiy fikrlash: uning tabiati, o'lchov va takomillashtirish. Milliy Ta'lim instituti. https://eric.ed.gov/?id=ED272882
2. A.M.Vieriu, G.Petrea. The Impact of Artificial Intelligence (AI) on Students’ Academic Development. *Educ.Sci.* 2025, *15*(3), 343; **https://doi.org/10.3390/educsci15030343**
3. Amir Yunus. Literature Review: The Impact of Artificial Intelligence on Critical Thinking. https://www.linkedin.com/?trk=article-ssr-frontend-pulse_nav-header-logo
4. K.E.Roys,V.Bennett. To Think or Not to Think: The Impact of AI on Critical-Thinking Skills 2025-03-10 https://www.nsta.org/
5. M.K.Lawasi, V.A.Rohman,M.Shoreamanis. The Use of AI in Improving Student's Critical Thinking Skills. September.2024. DOI:10.30595/pssh.v18i.1279

Xasanova Xurshida Naimovna
Navoiy viloyati pedagoglarni malakasini oshirish markazi Aniq va tabiiy fanlar metodikasi kafedrasi mudiri, pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent

KIMYO FANINI O‘QITISHDA STEAM YONDASHUVI ASOSIDA O‘QUVCHILARDA IJODIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada kimyo fanini o‘qitishda STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvining ahamiyati, uning o‘quvchilarda ijodiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish va tahliliy tafakkurni rivojlantirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda eksperimental sinov natijalari asosida STEAM-integratsion metodlarining samaradorligi isbotlangan. Natijalar o‘quv jarayoniga yangi texnologik va loyihaviy yondashuvlarni tatbiq etish zarurligini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *kimyo ta’limi, STEAM, ijodiy fikrlash, integratsion metod, loyihaviy ta’lim, innovatsion pedagogika.*

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ ПОДХОДА STEAM В ПРЕПОДАВАНИИ ХИМИИ

Аннотация. *В данной статье анализируется значение STEAM-подхода (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) в преподавании химии, его роль в развитии у учащихся творческого мышления, способности решать проблемные ситуации и аналитического мышления. На основе экспериментальных данных доказана эффективность интегративных STEAM-методов. Полученные результаты показывают необходимость внедрения новых технологических и проектных подходов в образовательный процесс.*

Ключевые слова: *преподавание химии, STEAM, творческое мышление, интегративные методы, проектное обучение, инновационная педагогика.*

METHODOLOGY FOR DEVELOPING CREATIVE THINKING IN STUDENTS BASED ON THE STEAM APPROACH IN TEACHING CHEMISTRY

Abstract. *This article analyzes the importance of the STEAM approach (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) in teaching chemistry, as well as its role in developing students’ creative thinking, problem-solving abilities, and analytical reasoning. Based on experimental data, the effectiveness of integrative STEAM-based methods has been proven. The results indicate the necessity of implementing new technological and project-based approaches in the educational process.*

Key words*: chemistry education, STEAM, creative thinking, integrative method, project-based learning, innovative pedagogy.*

Kirish. Zamonaviy ta’limning asosiy maqsadi - o‘quvchilarga faqatgina tayyor bilimlarni emas, balki ularni mustaqil fikrlashga, tushunchalarni chuqur ilmiy tahlil qila olishga, muammolarni hal qilishda ijodiy yondasha olishga undaydigan metodikalardan foydalangan holda mukammal shaxs sifatida shakllantirishdan iboratdir. Kimyo fani - tabiiy fanlar ichida amaliy va nazariy bilimlar uyg‘unlashgan soha bo‘lib, u orqali o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarash, tajriba o‘tkazish ko‘nikmasi, ekologik madaniyat, innovatsion tafakkur, tabiat hodisalarining ilmiy mohiyatini anglash ko‘nikmasi rivojlanadi. Kimyo fanidan boshlang‘ich fundamental bilimlar aynan umumta’lim maktablarida beriladi. Aynan shu bosqichda bolalarni fanga qiziqtirish va kelajakda shu soha bo‘yicha mutaxassislik tanlashga yo‘naltirish mumkin. Kimyo sohasini tanlamagan o‘quvchilar ham kundalik turmushda va faoliyatlarida kimyoviy bilimlardan foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘lishlari mumkin. Ushbu maqolada aynan maktab ta’limida kimyo darslarida kreativlikni o‘stirish masalalari va kreativ fiklash omillari tahlil qilinadi. Kreativlik –

bu insonning muammoni hal qilishda nostandart fikrlash natijasida ijodiy qarorlar qabul qila olishi, yangi g‘oyalar yarata olish qobiliyatidir. Kreativlik umuman imkonsiz sanalgan masalalarni ham ijobiy yo‘l bilan hal qilish, zukkolik asosida maqsadga erishishga imkon beradi. Oxirgi yillarda ta’lim jarayonida kreativ fikrlashni o‘stirish borasida ko‘plab tadqiqotlar olib borilmoqda. J.C.Kaufman, R.A.Beghetto, N.Ye.Mayer, Park N.K., E.P.Torrenslar kreativlikning fundamental asoslarini aniqlashtirish borasida tadqiqot olib borganlar. T.Lyubart, F.Zenansni, S.Tordjmanlar kreativlikning psixologik asoslarini tahlil qilganlar, Ye.B. Xramsova yuqori sinf o‘quvchilari va talabalarda kreativlikning o‘z-o‘zini anglash jarayoni bilan bog‘ligi borasida izlanish olib borganlar. Bugungi kunda esa turli fanlarda, jumladan kimyo fanini o‘qitish jarayonida ham kreativlikka katta e’tibor qaratilmoqda.

So‘nggi yillarda dunyo ta’limida XXI ars ko‘nikmalarini tushuntirishda keng ommalashgan STEAM yondashuvi kimyo ta’limida yangi bosqichni boshlab berdi. Bu yondashuv o‘quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy loyihalar, muammoli topshiriqlar va fanlararo integratsiya orqali mustahkamlash imkonini beradi. Shu bois, ushbu maqolada kimyo fanini o‘qitishda STEAM ta’limi asosida ijodiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi ishlab chiqildi.

Yosh avlodni faqat nazariy bilimlar bilan emas, balki olingan bilimlarini tafakkur darajasida tahlil qilish, ilmiy bilimlarni turli hayotiy vaziyatlarda qo‘llash, muammolarni yechishda ijodiy yondashish va hamkorlikda samarali faoliyat yurita olishga o‘rgatish zarur. Texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanish imkoniyatlari kengaygan bizning zamonda bunday yutuqlardan turli fanlar bo‘yicha asosiy fundamental bilimlar beriladigan maktab ta’limida foydalanish darslar samaradorligini oshirishda muhim omil sanaladi.

Metodlar. Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

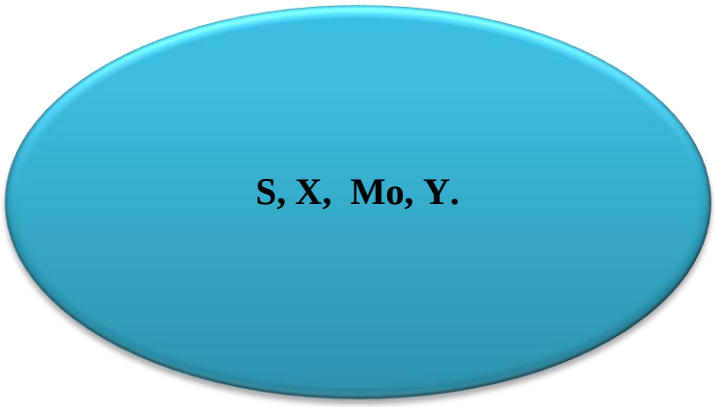
Dastlab kimyo fanini o‘qitish metodikasi, kimyo darslarida qo‘llaniladigan zamonaviy pedagogik texnologiyalar va STEAM yondashuvi bo‘yicha adabiyotlar nazariy tahlil qilindi. Yillar kesimida o‘quvchilar va o‘qituvchilarning STEAM ta’limiga bo‘lgan qiziqishi va motivatsiyasi o‘rganildi. Bunda STEAM ta’limiga oid dars ssenariylari, loyiha topshiriqlari ishlab chiqildi va kimyo fanining “Moddalar tuzilishi”, “Kimyoviy reaksiyalar” mavzularini o‘qitish jarayonida STEAM ta’limidan foydalanildi. Natijada o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajalari ijodiy fikrlash testlari va amaliy loyihalar orqalitahlil qilindi.

Tadqiqotlar natijasida STEAM ta’limi asosida o‘qitilgan sinflarda o‘quvchilarning ijodiy fikrlash darajasi, muammoni tahlil qilish ko‘nikmasi, yangi g‘oyalarni ilgari surish qobiliyati, amaliy topshiriqlarni mustaqil bajarish va fanlararo bog‘liqlikni tushunish darajasi sezilarli yuqori ekanligi aniqlandi.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, STEAM yondashuvi asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki amaliy, tahliliy va ijodiy tafakkurini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, loyihaviy faoliyat o‘quvchilarni mustaqil qaror qabul qilishga va o‘z fikrini dalillar asosida himoya qilishga o‘rgatadi. Bunda STEAM loyiha ishlari bilan bir qatorda turli xil ijodkorlikni o‘stiradigan topshiriqlardan foydalanildi.

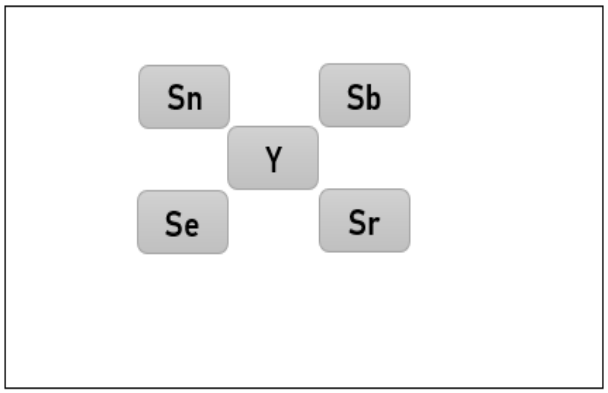
Bunday ko‘nikmalarni rivojlantirishda, tabiiy fanlar sirasiga kiradigan kimyo fanini o‘qitish jarayonida zamonaviy ilg‘or pedagogik texnologiyalardan foydalanish, so‘rovga asoslangan ta’lim(SAT), muammoga asoslangan ta’lim (MAT), raqamli ta’lim AR/VR, STEAM ta’limi, sun’iy intellekt va boshqa zamonaviy ta’lim usullarini darslarda qo‘llash muhim sanaladi. Kreativ topshiriqlar kritik va kreativ fikrlashni o‘stiruvchi asosiy omillardan biridir. Ulardan darsning turli qismlarida, nazorat materiallari va mustaqil topshiriqlar sifatida, tanlangan mavzular bo‘yicha video kontentlar va tayyor o‘quv resurslari tarkibida, tarqatma materiallar yaratish jarayonlarida foydalanish mumkin. Ular o‘quv jarayonini samarali tashkil etish va o‘rganish jarayonini osonlashtirish uchun mo‘ljallangan turli xil resurslardir. Ular o‘quvchilarning bilimlarini kengaytirish, ko‘nikmalarini rivojlantirish va o‘rganish motivatsiyasini oshirishga yordam beradi.

1-topshiriq. Quyidagi ketma-ketlik qanday qonuniyat asosida joylashtirilganini aniqlang. Noma’lum X va Y elementlarni toping.

Ushbu qatordagi elementlarning N_A massalari 32 birlikka ortib boradi. S=32, X=Cu=64, Mo=96, Y=Te=128

2-topshiriq. Quyidagi ikkita rasmda kataklar ichida muayyan elementlarning formulalari berilgan. Shu formulalarni orasida umumiylikni aniqlang va o'rtadagi katakda qaysi element bo'lishi mumkinligini toping.

Javob: Ikkinchi rasmda barcha elementlar tarkibida "S" elementi ishtirok etgan, shunga ko'ra noma'lum element "S" bo'ladi.

To'yingan uglevodorodlar mavzusini o'qitishda kreativ yondashuv muhim ahamiyatga ega. Quyida bir nechta qiziqarli topshiriqlarni ko'rib chiqamiz:

1. "Uglevodorodlar olami"roligi

Topshiriq: O'quvchilar kichik guruhlarga bo'linib, to'yingan uglevodorodlar haqida qisqa video tayyorlashadi. Masalan, metan, etan, propan kabi moddalarning kundalik hayotdagi ahamiyati, ularning tuzilishi va xususiyatlari haqidagi rolik bo'lishi mumkin.

2. "Zanjirni yarat" konstruktor o'yini

Topshiriq: O'quvchilarga atom modellari yoki sharchalar (masalan, plastilindan yoki LEGO dan) beriladi. Ular berilgan formulalar asosida uglevodorod molekulalarini yasashlari kerak.

Natijalar: Olingan natijalar xalqaro tajribalar bilan solishtirilganda, STEAM yondashuvining afzalliklari tasdiqlandi. Kimyo fanida bu yondashuv quyidagi afzalliklarni berdi:

1. Fanlararo integratsiya - kimyo, biologiya, texnologiya va san'at fanlari o'rtasida uzviy bog'liqlik hosil bo'ladi.

2. Ijodiy faoliyatni faollashtirish - o'quvchilar nazariy bilimlarni amaliy tajribaga aylantiradi.

3. Motivatsiyani oshirish - dars jarayonida o'quvchi o'zini tadqiqotchi sifatida his qiladi.

4. Tanqidiy tafakkur - har bir loyiha yoki tajribada natijani tahlil qilishga o'rgatadi.

XXI asr ta'lim oluvchilarga yuqori talablar qo'ymoqda, jumladan o'z sohasida ilmiy bilimlarga ega bo'lish, xorijiy tillardan bir nechtasida erkin so'zlasha olish, komyuter va zamonaviy axborot texnologiyalari borasida zaruriy ko'nikmalarga ega bo'lish, erkin muloqot, samarali hamkorlik, ijodkorlik va sohasida yangi bilimlarga intilish, yangiliklar qilishdan, izlanishdan to'xtamaslik va boshqalarni.

Ta’lim mazmuni bolalarning yosh xususiyatlari va intellektual rivojlanishiga mos ravishda taqdim etiladi. Ta’lim vositalarining asosiylaridan biri dasrlikdir. Darslik – bu o‘quvchilarga bilim berish jarayonida foydalaniladigan, muayyan fan yoki kurs bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni o‘z ichiga olgan asosiy manbadir. U davlat ta’lim standarti va o‘quv dasturiga muvofiq ishlab chiqiladi va ta’lim jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Spiralsimon yondashuvning afzalliklari o‘quvchilar mavzularni yaxshiroq tushunadilar va yodda saqlashlarida, oldingi bilimlar yangilari bilan bog‘lab, yaxlit bilim tizimi shakllantirishda, turli bosqichlarda mavzuni o‘rganish motivatsiya va qiziqishni oshirishda, mavzularni asta-sekin murakkablashtirish orqali o‘quvchilar qiyinchiliklarni yengilroq qabul qilishlarida muhimdir.

7-sinf uchun oxirgi nashr qilingan kimyo darsligi avvalgi darsliklardan bir qator farqli jihatlari bilan ajralib turadi. Bu farqlar yangi DTS (Davlat ta’lim standarti) va ta’limga yangicha yondashuv asosida ishlab chiqilgan. Darslikda har bir mavzudan keyin o‘zlashtirishni baholash uchun turli darajadagi test savollari, masalalar va topshiriqlar berilgan. Ularda o‘quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga e’tibor qaratilgan.

Yangi darslikni yaratishda xalqaro ta’lim standartlari va rivojlangan davlatlarning tajribalari inobatga olingan. Bu o‘quvchilarga zamonaviy kimyo fanini chuqurroq o‘rganish imkonini beradi. Mazkur darslik avvalgi variantlardan yanada interaktivligi, qiziqarli va amaliyotga yaqinligi bilan oldingilaridan farq qiladi, o‘quvchilarning kimyo fanini yanada oson va samarali o‘zlashtirishlariga ko‘mak beradi.

Xulosa va tavsiyalar: Kimyo fanini STEAM asosida o‘qitish o‘quvchilarda ijodiy fikrlash, muammoli vaziyatlarga yechim topish va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishda samarali vosita ekanligi aniqlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, integratsion yondashuv orqali o‘quvchilarning o‘quv motivatsiyasi 35–40% ga oshgan, ijodiy topshiriqlarni bajarish sifati esa deyarli ikki baravar yaxshilangan.

Kelgusida ushbu metodikani umumta’lim maktablarining yuqori sinflarida “Organik kimyo” va “Ekologik kimyo” bo‘limlariga tatbiq etish, shuningdek o‘qituvchilar malaka oshirish dasturlariga kiritish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Жилин Д.М. Заметки с международной конференции по химическому образованию //Химия в школе-№10. -2012, -С. 44-52.

2. Epiphany D. B. Iqtidorning ish kontseptsiyasi. – M: Rossiya federatsiyasi ta’lim vazirligi, 2003.- 95 b.

3.Findley, R. In the path of destruction. National Geographic, 1981. -159(1), -P.35–49.

4.Gadsen, V. The arts and education: knowledge generation, pedagogy and the discourse of learning. Rev. Res. Educ. -2008. – P.29–61.

5. Buehl, D. The connection overview: A strategy for learning in science //WSRA Journal 1992, 36(2). -P. 21–30.

6. Buehl, D. Word family trees: Heritage sheds insight into words’ meaning and use//-WEAC News & Views1999, 35(2). P.14.

7..Stuckey M., Lippel M., Eilks I.. Teaching chemistry about Stevia – a case of cooperative curriculum innovation within PROFILES in Germany. // CEPS Journal, 2014. № 4 (1). – P. 69–83.

8..Xasanova X.N. Maktablarda kimyo fanini o‘qitish jarayonini takomillashtirishda turli zamonaviy usul va vositalardan foydalanish // Samarqand davlat universiteti ilmiy axborotnomasi, 2022. – № 2. – B. 150–153.

9. Бибикова Н.В., Кузьмина В.Ф. Развитие креативности студентов колледжа в процессе проектной деятельности // Современные наукоемкие технологии, 2022. – № 3. – С. 104–109.

10. Begimkulov U.Sh. Pedagogik ta’limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. – Toshkent: Fan, 2007. – 220 b.

Xujayev Ro‘zmat Raxmonovich
Ranch universiteti, Pedagogika yo‘nalishi magistri

BO‘LG‘USI O‘QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilar orasida professional kompetentsiyani rivojlantirish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarning roli o'rganiladi. Tadqiqotda metodologik, kommunikativ va refleksiv kompetentsiyalarni oshirishda innovatsion o'qitish usullari, raqamli o'quv muhiti, aralash o'rganish modellari va interaktiv pedagogik yondashuvlarning ahamiyati ta'kidlangan. Tadqiqot natijalari zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'qituvchilarni tayyorlash dasturlariga tizimli integratsiya qilish yuqori professional tayyorgarlik, moslashuvchanlik va umrbod o'rganish ko'nikmalariga hissa qo'shishini ta'kidlaydi.*

Kalit so'zlar: *bo'lg'usi o'qituvchilar, professional kompetentsiya, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, o'qituvchilarni tayyorlash, raqamli o'rganish, innovatsion o'qitish usullari.*

THE ROLE OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS

Abstract. *This article examines the role of modern pedagogical technologies in the process of developing professional competence among future teachers. The study highlights the importance of innovative teaching methods, digital learning environments, blended learning models, and interactive pedagogical approaches in enhancing methodological, communicative, and reflective competencies. The results of the study emphasize that the systematic integration of modern pedagogical technologies into teacher training programs contributes to high professional readiness, adaptability, and lifelong learning skills.*

Key words: *future teachers, professional competence, modern pedagogical technologies, teacher training, digital learning, innovative teaching methods.*

РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация. *В данной статье рассматривается роль современных педагогических технологий в процессе развития профессиональной компетентности будущих учителей. Исследование подчеркивает важность инновационных методов обучения, цифровых образовательных сред, моделей смешанного обучения и интерактивных педагогических подходов в повышении методологических, коммуникативных и рефлексивных компетенций. Результаты исследования показывают, что систематическая интеграция современных педагогических технологий в программы подготовки учителей способствует высокой профессиональной готовности, адаптивности и развитию навыков обучения на протяжении всей жизни.*

Ключевые слова: *Будущие учителя, профессиональная компетентность, современные педагогические технологии, подготовка учителей, цифровое обучение, инновационные методы обучения.*

Kirish. So'nggi yillarda zamonaviy jamiyatning ortib borayotgan talablari va ta'lim texnologiyalarining jadal rivojlanishi tufayli o'qituvchilarni tayyorlash sifati tobora ko'proq e'tiborga sazovor bo'lmoqda. Bo'lajak o'qituvchilardan nafaqat kuchli fan bilimlariga ega bo'lish, balki pedagogik ko'nikmalar, raqamli savodxonlik, muloqot qobiliyatlari va refleksiv fikrlashni o'z ichiga olgan professional kompetentsiyani namoyish etish ham kutilmoqda. Natijada, zamonaviy

pedagogik texnologiyalarni o'qituvchilarni tayyorlash jarayoniga integratsiya qilish samarali professional rivojlanishni ta'minlashda hal qiluvchi omilga aylandi.

Kasbiy kompetentsiya o'qituvchilarga o'z professional vazifalarini muvaffaqiyatli bajarishga imkon beradigan bilim, ko'nikma, munosabat va shaxsiy fazilatlarning murakkab kombinatsiyasi sifatida tushuniladi. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda professional kompetentsiyani rivojlantirish an'anaviy o'qitish usullaridan tashqariga chiqadigan innovatsion yondashuvlarni talab qiladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar - masalan, aralash o'qitish, raqamli platformalar, interaktiv usullar, loyihaga asoslangan o'qitish va refleksiv amaliyotlar - o'qituvchilarni tayyorlash samaradorligini oshirish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish o'qituvchilarni tayyorlash muassasalariga moslashuvchan, interaktiv va o'quvchiga yo'naltirilgan ta'lim muhitini yaratish imkonini beradi. Ushbu texnologiyalar faol o'rganishni qo'llab-quvvatlaydi, mustaqil fikrlashni rivojlantiradi va nazariy bilimlarni amaliy qo'llashni rag'batlantiradi. Bundan tashqari, raqamli va innovatsion o'qitish vositalari bo'lajak o'qituvchilarga zamonaviy sinflarda ishlash uchun zarur bo'lgan muhim kompetentsiyalarni, jumladan, texnologiyalarni o'qitishga integratsiya qilish va turli xil o'quv ehtiyojlariga moslashish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ahamiyati tobora ortib borayotgan e'tirofga qaramay, ularni o'qituvchilar ta'limida samarali qo'llash muammo bo'lib qolmoqda. Metodik tayyorgarlikning yetarli emasligi, raqamli infratuzilmaning cheklanganligi va o'zgarishlarga qarshilik kabi muammolar professional kompetensiyani rivojlantirishga to'sqinlik qilishi mumkin. Shuning uchun, kelajakdagi o'qituvchilarning professional kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarning roli va salohiyatini tahlil qilish juda muhimdir. Ushbu maqola kelajakdagi o'qituvchilarning professional kompetensiyasini oshirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning rolini o'rganishga va ularning o'qituvchilar tayyorlash sifatiga ta'sirini ta'kidlashga qaratilgan.

Adabiyotlar sharhi. Bo'lajak o'qituvchilar orasida professional kompetensiyani rivojlantirish butun dunyo bo'ylab ta'lim tadqiqotlarining markaziy yo'nalishiga aylandi, ayniqsa tez texnologik taraqqiyot va ta'lim islohotlari sharoitida. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar o'qituvchilarni tayyorlash sifatini oshirish va zamonaviy ta'lim standartlariga moslashishni ta'minlashning asosiy omili sifatida tobora ko'proq e'tirof etilmoqda.

Xalqaro ta'lim adabiyotlarida professional kompetensiya fan bilimlari, pedagogik ko'nikmalar, raqamli savodxonlik, muloqot qobiliyatlari va refleksiv amaliyotni qamrab oluvchi ko'p o'lchovli konstruksiya sifatida ta'riflanadi. Shulman kabi olimlar samarali o'qitish nafaqat mazmun bilimlarini, balki innovatsion o'qitish texnologiyalari orqali sezilarli darajada yaxshilanishi mumkin bo'lgan pedagogik mazmun bilimlarini ham talab qilishini ta'kidlaydilar[1].

Ko'plab tadqiqotlar zamonaviy pedagogik texnologiyalar - masalan, aralash o'qitish, raqamli platformalar, loyihaga asoslangan o'qitish va interaktiv o'qitish usullari - kelajakdagi o'qituvchilarda professional kompetensiyalarni rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Darling-Hammondga ko'ra[2], texnologiya bilan takomillashtirilgan o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari o'qitishning moslashuvchanligini, amaliy o'qitish ko'nikmalarini va turli xil o'quv muhitlariga moslashishni yaxshilaydi. Xuddi shunday, YuNESKO[3] hisobotlarida raqamli texnologiyalarning o'qituvchilarni tayyorlashga integratsiyalashuvi pedagogik samaradorlikning yuqori darajasiga va umrbod o'rganish kompetensiyalariga hissa qo'shishi ko'rsatilgan.

Yevropa va Osiyo mamlakatlarida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aralash va raqamli o'quv muhiti o'qituvchi nomzodlari orasida o'z-o'zini boshqarish va refleksiv kompetentsiyani rivojlantiradi. OECD[4] ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda o'qitilgan o'qituvchilar an'anaviy usullar orqali o'qitilganlarga qaraganda sinfni boshqarish va o'quvchiga yo'naltirilgan o'qitishga yuqori tayyorlikni namoyish etadilar.

O'zbekiston pedagogika fanida so'nggi yillarda kelajakdagi o'qituvchilarda professional kompetentsiyani rivojlantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etdi. Mahalliy tadqiqotchilar o'qituvchilarni tayyorlashga an'anaviy yondashuvlar zamonaviy ta'lim muammolarini hal qila

oladigan o'qituvchilarni tayyorlash uchun yetarli emasligini ta'kidlaydilar. O'zbek olimlari metodologik, kommunikativ va raqamli kompetentsiyalarni rivojlantirish uchun innovatsion pedagogik texnologiyalarni integratsiya qilishning muhimligini ta'kidlaydilar.

O'zbekistonning oliy pedagogik muassasalarida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, interaktiv o'qitish usullari, raqamli o'quv platformalari va loyihaga asoslangan yondashuvlardan foydalanish kelajakdagi o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini sezilarli darajada yaxshilaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bunday texnologiyalar motivatsiyani, tanqidiy fikrlashni va nazariy bilimlarni amaliy o'qitish vaziyatlarida qo'llash qobiliyatini oshiradi.

Bundan tashqari, mintaqaviy tadqiqotlar refleksiv texnologiyalar va portfelga asoslangan baholashning o'z-o'zini baholash va uzluksiz kasbiy rivojlanishni rivojlantirishdagi rolini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuvlar professional o'qitish amaliyotining asosiy tarkibiy qismi bo'lgan refleksiv kompetentsiyani shakllantirish uchun zarur deb hisoblanadi.

O'qituvchilarni tayyorlashda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ahamiyati O'zbekiston Respublikasining milliy qonunchiligi va siyosat hujjatlari bilan mustahkam qo'llab-quvvatlanadi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni ta'limning barcha darajalarida innovatsion ta'lim texnologiyalari va kompetensiyaga asoslangan yondashuvlarni joriy etish uchun asos yaratadi[5]. Qonunda o'qituvchilarni tayyorlash tizimlarini modernizatsiya qilish va raqamli texnologiyalarni ta'lim amaliyotiga integratsiyalashga alohida e'tibor qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish zarurligi ta'kidlangan[6]. Hujjatda raqamli savodxonlik, uzluksiz kasbiy rivojlanish va o'qituvchilarni tayyorlash muassasalarida ilg'or o'qitish metodologiyalarini joriy etish ustuvor vazifa qilib belgilangan.

Bundan tashqari, Prezidentning "Pedagog kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalar, eng yaxshi xalqaro amaliyotlar va innovatsion o'qitish usullarini joriy etishga urg'u berilgan[7]. Ushbu siyosiy tashabbuslar davlatning o'qituvchilarni tayyorlashni global ta'lim tendentsiyalari bilan uyg'unlashtirishga sodiqligini aks ettiradi.

Xalqaro va o'zbek adabiyotlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, zamonaviy pedagogik texnologiyalar bo'lajak o'qituvchilar orasida kasbiy malakani rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Global tadqiqotlar raqamli transformatsiya, innovatsiya va kompetensiyaga asoslangan ta'limga qaratilgan bo'lsa-da, o'zbek tadqiqotlari ushbu texnologiyalarni joriy etishning kontekstual va institutsional jihatlarini ta'kidlaydi[8]. Birgalikda, ushbu manbalar zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'qituvchilarni tayyorlashga tizimli integratsiya qilish malakali, moslashuvchan va professional jihatdan samarali o'qituvchilarni tayyorlash uchun zarurligini tasdiqlaydi[9].

Metodologiya. Ushbu mqolada bo'lajak o'qituvchilarning professional kompetensiyasini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning rolini har tomonlama o'rganish uchun miqdoriy va sifat jihatidan yondashuvlarni birlashtirgan aralash usullardan iborat tadqiqot dizayni qo'llanildi. Aralash usullardan foydalanish o'lchanadigan natijalar va ishtirokchilarning o'qituvchilarni tayyorlashda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish haqidagi tasavvurlarini yanada ishonchli va chuqur tahlil qilish uchun tanlangan. Tadqiqot namunasi pedagogik oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan bo'lajak o'qituvchilardan iborat edi. Ishtirokchilar zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'z ichiga olgan o'qituvchilarni tayyorlash dasturlarida faol ishtirok etishlarini ta'minlash uchun maqsadli namunalar yordamida tanlab olindi. Namuna turli akademik yillardagi bakalavr talabalarini o'z ichiga oldi, bu esa professional tayyorgarlikning turli bosqichlarida kompetensiya rivojlanishini qiyosiy tahlil qilish imkonini berdi.

Ma'lumotlar bir nechta tadqiqot vositalari yordamida to'plandi:

1. So'rovnomalar pedagogik, metodologik, raqamli, kommunikativ va refleksiv kompetensiyalarni o'z ichiga olgan professional kompetensiya rivojlanish darajasini baholash uchun ishlab chiqilgan. So'rovnomalar xalqaro miqyosda tan olingan kompetensiya doiralari asosida ishlab chiqilgan va o'qituvchilarni tayyorlash kontekstiga moslashtirilgan.

2. Tanlangan ishtirokchilar guruhi bilan o'quv jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish bo'yicha tajribalari, munosabatlari va tasavvurlari haqida sifatli ma'lumotlar olish uchun tuzilmaviy suhbatlar o'tkazildi.

3. Ma'ruzalar, seminarlar va o'quv amaliyoti mashg'ulotlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarning amaliy qo'llanilishini baholash uchun kuzatuv ro'yxatlari qo'llanildi.

. Hujjatlarni tahlil qilish o'qituvchilarni tayyorlash va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni integratsiyalash bilan bog'liq ta'lim dasturlari, o'quv dasturlari va siyosat hujjatlarini ko'rib chiqishni o'z ichiga oldi.

Tadqiqot uchta asosiy bosqichda olib borildi. Birinchi bosqichda bo'lajak o'qituvchilar orasida kasbiy kompetensiyaning dastlabki darajasini aniqlash uchun diagnostik baholash o'tkazildi. Ikkinchi bosqichda aralash o'qitish, raqamli platformalar, interaktiv o'qitish usullari, loyihaga asoslangan o'qitish va refleksiv amaliyotlar kabi zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayoniga tizimli ravishda joriy etildi. Yakuniy bosqichda zamonaviy pedagogik texnologiyalar joriy etilgandan so'ng kasbiy kompetensiya darajasidagi o'zgarishlarni baholash uchun post-baholash o'tkazildi.

So'rovnomalardan olingan miqdoriy ma'lumotlar kompetensiya rivojlanishidagi tendentsiyalar va farqlarni aniqlash uchun tavsiflovchi statistik usullar, jumladan, chastotalar, foizlar va o'rtacha ballar yordamida tahlil qilindi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etishdan oldin va keyin o'zgarishlarni baholash uchun qiyosiy tahlil qo'llanildi. Suhbatlar va kuzatuvlardan olingan sifatli ma'lumotlar tematik tahlil yordamida tahlil qilindi, bu esa professional o'sish, pedagogik samaradorlik va zamonaviy texnologiyalardan foydalanishdagi qiyinchiliklar bilan bog'liq takrorlanuvchi mavzularni aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqot jarayonida axloqiy tamoyillarga qat'iy rioya qilindi. Ishtirok etish ixtiyoriy edi va barcha ishtirokchilardan xabardor rozilik olindi. Maxfiylik va anonimlik ta'minlandi va ma'lumotlar faqat tadqiqot maqsadlarida ishlatildi. Tadqiqot vositalarining ishonchliligini ta'minlash uchun asosiy tadqiqotdan oldin sinov sinovlari o'tkazildi. Tarkibning haqiqiyligi pedagogika va ta'lim texnologiyalari mutaxassislari tomonidan ekspert tekshiruvi orqali aniqlandi.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy pedagogik texnologiyalarning tizimli integratsiyasi bo'lajak o'qituvchilar orasida professional kompetentsiyani rivojlantirishga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Miqdoriy ma'lumotlar tahlili zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etishdan so'ng barcha baholangan kompetentsiya sohalarida sezilarli yaxshilanishlarni ko'rsatdi.

Baholashdan oldingi va keyingi taqqoslash natijalari shuni ko'rsatadiki, pedagogik va metodologik kompetentsiyalar eng sezilarli o'sishni ko'rsatdi. Ishtirokchilar darsni rejalashtirish ko'nikmalarining yaxshilanganligini, tegishli o'qitish strategiyalarini tanlash qobiliyatining oshganligini va sinf faoliyatini boshqarishga bo'lgan ishonchning oshganligini namoyish etdilar. Aralashuvdan so'ng o'rtacha kompetentsiya ballari sezilarli darajada oshdi, bu texnologiya bilan takomillashtirilgan o'qitish yondashuvlarining samaradorligini ko'rsatadi.

Raqamli kompetentsiya ham sezilarli yaxshilanishni ko'rsatdi. Bo'lajak o'qituvchilar o'qitish maqsadlarida raqamli o'quv platformalari, interaktiv vositalar va multimedia resurslaridan foydalanishga bo'lgan ishonchning yuqori darajasini qayd etishdi. O'qitish amaliyotida raqamli texnologiyalardan mustaqil foydalanish chastotasi oshdi, bu zamonaviy sinflar uchun zarur bo'lgan muhim AKT ko'nikmalarining rivojlanishini aks ettiradi.

Kommunikativ kompetentsiya nuqtai nazaridan, natijalar, ayniqsa hamkorlikdagi va talabaga yo'naltirilgan o'quv muhitida o'zaro ta'sir ko'rsatish ko'nikmalarining oshganligini ko'rsatadi. Amaliy tadqiqotlar, guruh muhokamalari va loyihaga asoslangan tadbirlar kabi interaktiv usullardan foydalanish ishtirokchilar o'rtasida yanada samarali muloqot va hamkorlikka hissa qo'shdi. Bundan tashqari, natijalar refleksiv kompetentsiyada sezilarli yutuqlarga erishilganligini ko'rsatadi. Ishtirokchilar o'zlarining professional kuchli va zaif tomonlarini yaxshiroq anglashlarini namoyish etdilar, bu refleksiv jurnallar va portfel baholashlaridan dalolat beradi. Shaxsiy o'qitish amaliyotini tanqidiy baholash qobiliyati sezilarli darajada yaxshilandi va uzluksiz professional rivojlanishni qo'llab-quvvatladi.

Ushbu tadqiqot natijalari zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o'qituvchilarni tayyorlashdagi muhim rolini ta'kidlaydigan mavjud xalqaro va milliy tadqiqotlarga mos keladi. Pedagogik va metodologik kompetentsiyalarning kuzatilgan yaxshilanishi avvalgi tadqiqotlarning natijalarini tasdiqlaydi, bu esa innovatsion o'qitish yondashuvlari professional tayyorgarlik va o'qitish samaradorligini oshirishini ko'rsatadi.

Raqamli kompetentsiyaning sezilarli darajada o'sishi raqamli savodxonlikni o'qituvchi professionalligining asosiy komponenti sifatida ta'kidlaydigan global ta'lim tendentsiyalarini qo'llab-quvvatlaydi. UNESCO va OECD hisobotlariga muvofiq, natijalar raqamli o'quv muhitiga kirish nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki kelajakdagi o'qituvchilar orasida moslashuvchan o'qitish amaliyotini ham rivojlantiradi, degan fikrni tasdiqlaydi.

Kommunikativ kompetentsiyaning yaxshilanishi interaktiv va hamkorlikdagi o'rganish modellarining qiymatini ta'kidlaydi. Ushbu topilmalar zamonaviy pedagogik texnologiyalar ijtimoiy o'zaro ta'sirni, tengdoshlarni o'rganishni va faol ishtirokni - samarali o'qitish va o'rganish jarayonlarining asosiy elementlari - osonlashtiradi degan fikrni mustahkamlaydi. Tadqiqotda kuzatilgan refleksiv kompetensiyaning rivojlanishi o'qituvchilarni tayyorlashda refleksiv va portfolioga asoslangan texnologiyalarning ahamiyatini yanada ta'kidlaydi. Refleksivlik kelajakdagi o'qituvchilarga dinamik ta'lim sharoitida professional o'sishni ta'minlash uchun zarur bo'lgan o'zini o'zi boshqarish va umrbod o'rganish bilan shug'ullanish imkonini beradi.

Umuman olganda, natijalar zamonaviy pedagogik texnologiyalar kelajakdagi o'qituvchilar orasida professional kompetensiyani rivojlantirishda tizimli va integrativ omil bo'lib xizmat qilishini ko'rsatadi. Nazariya va amaliyotni birlashtirish orqali ushbu texnologiyalar moslashuvchan, innovatsion va professional jihatdan malakali o'qituvchilarni shakllantirishga hissa qo'shadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarni tayyorlash muassasalari zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'quv dasturlari va o'qitish amaliyotiga tizimli integratsiyalashga ustuvor ahamiyat berishlari kerak. Bunday integratsiya professional tayyorgarlik sifatini oshirishi, o'qituvchilarni tayyorlashni milliy ta'lim islohotlari bilan uyg'unlashtirishi va o'qituvchilar malakasining xalqaro standartlariga javob berishi mumkin.

Xulosa. Ushbu tadqiqot zamonaviy pedagogik texnologiyalar bo'lajak o'qituvchilar orasida professional kompetensiyani rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynashini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, innovatsion o'qitish yondashuvlari, raqamli o'quv muhitlari, aralash o'rganish modellari va interaktiv pedagogik usullarni tizimli qo'llash pedagogik, metodologik, raqamli, kommunikativ va refleksiv kompetensiyalarni sezilarli darajada oshiradi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, texnologiya bilan takomillashtirilgan ta'lim muhiti orqali o'qitilgan bo'lajak o'qituvchilar zamonaviy sinfdagi muammolarni hal qilishda yuqori darajadagi professional tayyorgarlik, moslashuvchanlik va ishonchni namoyish etadilar. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar nazariy bilimlar va amaliy o'qitish ko'nikmalari o'rtasidagi tafovutni bartaraf etishga hissa qo'shadi va shu bilan yanada yaxlit va kompetensiyaga yo'naltirilgan o'qituvchilarni tayyorlash jarayonini rivojlantiradi.

Bundan tashqari, maqola zamonaviy pedagogik texnologiyalarning integratsiyasi umrbod o'rganish va uzluksiz professional rivojlanishni qo'llab-quvvatlashini ta'kidlaydi. O'z-o'zini boshqarish, mulohaza yuritish va innovatsiyalarni rag'batlantirish orqali ushbu texnologiyalar bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy ta'lim tizimlarining dinamik talablariga samarali javob berishga tayyorlaydi. Tadqiqot natijalari professional o'qituvchilarni tayyorlash sifati va samaradorligini oshirish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'qituvchilarni tayyorlash dasturlariga integratsiyalash uchun kompleks va tizimli yondashuvni qo'llash zarurligini ta'kidlaydi.\

Tavsiyalar. Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi tavsiyalar taklif etiladi:

1. O'quv dasturlarini integratsiyalash: O'qituvchilarni tayyorlash dasturlari zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tizimli ravishda o'z ichiga olishi, kelajakdagi o'qituvchilarning innovatsion o'qitish usullari bilan bog'liq nazariy bilimlarni ham, amaliy ko'nikmalarni ham egallashini ta'minlashi kerak.

2. Kasbiy rivojlanish: Bo'lajak o'qituvchilar orasida raqamli savodxonlik, pedagogik innovatsiyalar va refleksiv amaliyotni oshirish uchun uzluksiz kasbiy rivojlanish dasturlari yaratilishi kerak.

3. Institutsional qo'llab-quvvatlash: Ta'lim muassasalari zamonaviy pedagogik texnologiyalarni samarali joriy etishni osonlashtirish uchun yetarli texnologik infratuzilma va metodologik yordamni taqdim etishlari kerak.

4. Interaktiv va talabaga yo'naltirilgan yondashuvlar: Kommunikativ va pedagogik kompetensiyalarni mustahkamlash uchun interaktiv, hamkorlikka asoslangan va talabaga yo'naltirilgan o'qitish usullariga ko'proq e'tibor qaratish kerak.

5. Refleksiv amaliyot: O'zini baholash, o'zini o'zi boshqarish va umrbod professional o'sishni rag'batlantirish uchun refleksiv va portfolioga asoslangan baholash usullaridan faol foydalanish kerak.

6. Kelajakdagi tadqiqotlar: Keyingi tadqiqotlar zamonaviy pedagogik texnologiyalarning turli ta'lim kontekstlari va madaniy sharoitlarda o'qituvchilarning kompetentsiyasini rivojlantirishga uzoq muddatli ta'sirini o'rganishi kerak.

Ushbu tavsiyalarni amalga oshirish zamonaviy ta'lim muammolarini hal qilishga va barqaror ta'lim rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga qodir yuqori malakali, innovatsion va moslashuvchan o'qituvchilarni tayyorlashga hissa qo'shishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Shulman L.S. Tushunadiganlar: O'qitishda bilim o'sishi // Ta'lim tadqiqotchisi. 1986. 15-jild, № 2. 4–14-betlar.

2. Darling-Hammond L. Dunyo bo'ylab o'qituvchilarni o'qitish: Xalqaro amaliyotdan nimani o'rganishimiz mumkin? // Yevropa o'qituvchilar ta'limi jurnali. 2017. 40-jild, № 3. 291–309-betlar.

3. YUNESKO. O'qituvchilar ta'limida AKT: siyosat, ochiq ta'lim resurslari va hamkorlik. Parij: YUNESKO, 2019. 84-bet.

4. OECD. O'qituvchilar va maktab rahbarlari qadrli mutaxassislar sifatida. Parij: OECD nashriyoti, 2018. 156 b.

5. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. Toshkent, 2020.

6. O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. Toshkent, 2019.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi Farmoni. Toshkent, 2023.

8. Xudayberdiyeva N. Pedagogik kadrlarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari // Tamaddun Nuri jurnali. 2022. № 4. B. 45–52.

9. Choriyeva D. Bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda innovatsion pedagogik texnologiyalar // Ta’limda fan va innovatsiyalar. 2021. № 3. B. 67–74.

Muxammadiyeva Sevara Bahodirovna,
Xasanova Feruza Xurramovna,
Muhammadiyeva Zarnigor Qahramon qizi
Shahrisabz davlat pedagogika institute o'qituvchilari
E-mail: muxammadiyevasevara4@gmail.com

DIDAKTIK ASARLARNI O'QITISH METODLARI VA YONDASHUVLAR

Annotatsiya. *Mazkur maqolada didaktik asarlarni ta'lim jarayonida o'qitishning samarali metodlari va zamonaviy pedagogik yondashuvlari tahlil qilinadi. Didaktik adabiyotlarning o'quvchilarda axloqiy-ruhiy qarashlarni shakllantirish, mustaqil fikrlash va tanqidiy tafakkurni rivojlantirishdagi o'rni yoritib beriladi. Shuningdek, interfaol usullar, muammoli ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv hamda innovatsion texnologiyalardan foydalanish orqali didaktik asarlarni o'qitish samaradorligini oshirish masalalari ko'rib chiqiladi. Maqolada ilgari surilgan fikr va xulosalar adabiyot darslarini tashkil etishda o'qituvchilar uchun amaliy ahamiyatga ega.*

Kalit so'zlar: *didaktik asarlar, o'qitish metodlari, zamonaviy yondashuv, pedagogik texnologiyalar, ta'lim sifati, faol o'qitish usullari,samaradorlik.*

МЕТОДЫ И ПОДХОДЫ К ОБУЧЕНИЮ ДИДАКТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Аннотация. *В данной статье анализируются эффективные методы и современные педагогические подходы к обучению дидактических произведений в образовательном процессе. Освещается роль дидактической литературы в формировании у учащихся нравственно-духовных ценностей, развитии самостоятельного мышления и критического мышления. Также рассматриваются вопросы повышения эффективности обучения дидактическим произведениям посредством использования интерактивных методов, проблемного обучения, компетентностного подхода и инновационных образовательных технологий. Выводы и рекомендации, представленные в статье, имеют практическую значимость для учителей при организации уроков литературы.*

Ключевые слова: *дидактические произведения, методы обучения, современные подходы, педагогические технологии, качество образования, активные методы обучения, эффективность.*

METHODS AND APPROACHES TO TEACHING DIDACTIC LITERARY WORKS

Abstract. *This article analyzes effective methods and modern pedagogical approaches to teaching didactic literary works in the educational process. It highlights the role of didactic literature in shaping students' moral and spiritual values, as well as in developing independent thinking and critical thinking skills. The paper also examines ways to enhance the effectiveness of teaching didactic works through the use of interactive methods, problem-based learning, a competency-based approach, and innovative educational technologies. The findings and conclusions presented in the article are of practical significance for teachers in organizing literature classes.*

Key words: *didactic literary works, teaching methods, modern approaches, pedagogical technologies, quality of education, active learning methods, effectiveness.*

Kirish. Hozirgi globallashuv davrida ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan asosiy vazifalardan biri barkamol, mustaqil fikrlay oladigan, ma'naviy yetuk shaxsni shakllantirishdan iboratdir. Ushbu jarayonda didaktik asarlarning o'rni beqiyos bo'lib, ular orqali o'quvchilarga bilim berish bilan bir qatorda axloqiy, estetik va ijtimoiy fazilatlar ham singdiriladi. Didaktik asarlar mazmunan tarbiyaviy yo'nalishga ega bo'lib, ularni o'qitish jarayoni faqat matnni o'qish va tushuntirish

bilan cheklanib qolmasligi lozim. Zamonaviy ta'lim konsepsiyalari o'quvchini faol subyekt sifatida shakllantirishni, dars jarayonida interfaol va innovatsion metodlardan foydalanishni talab etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, didaktik asarlarni o'qitish metodlarini ilmiy asosda tahlil qilish, samarali yondashuvlarni aniqlash va amaliyotga joriy etish dolzarb masala hisoblanadi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi didaktik asarlarni o'qitish metodlari va zamonaviy yondashuvlarni tahlil qilish hamda ularning ta'lim samaradorligiga ta'sirini aniqlashdan iborat.

Ushbu asarda didaktik asarlarning o'quv tarbiyaviy ahamiyati hamda ularni o'qitishdagi samarali metod va yondashuvlar yoritilgan. Didaktik matnlar orqali o'quvchilarda axloqiy fazilatlarni shakllantirish, mustaqil fikrlash, mustaqil hayotga tayyorgarlik ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek analitik suhbat, kabi metodlar kreativ yondashuvlarning amaliy ahamiyati ko'rsatib berilgan. Maqola zamonaviy ta'lim jarayonida didaktik asarlarni o'rgatish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Didaktik asarlarni o'qitish muammosi pedagogika va adabiyotshunoslik sohasida ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. M. Abdullayeva didaktik materiallarning ta'lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyatini yoritib, ularning o'quvchi shaxsini shakllantirishdagi rolini alohida ta'kidlaydi.

J. Yo'ldoshev zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish orqali o'quvchilarning darsga qiziqishi va faolligini oshirish mumkinligini ilmiy jihatdan asoslab bergan. Xususan, interfaol metodlar o'quvchining mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qilishi qayd etiladi.

D. Xolmatova tadqiqotlarida didaktik asarlarni o'qitishda muammoli ta'lim va kompetensiyaviy yondashuvning samaradorligi ochib berilgan. Tadqiqotchilar fikricha, didaktik asarlar orqali kommunikativ, ijtimoiy va madaniy kompetensiyalarni shakllantirish mumkin. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, didaktik asarlarni o'qitish bo'yicha nazariy qarashlar mavjud bo'lsa-da, ularni amaliy jihatdan metodlar kesimida tahlil qilishga ehtiyoj mavjud.

Didaktik asarlar badiiy adabiyotning muhim turlaridan biri bo'lib, ularning asosiy maqsadi-o'quvchilarga saboq berish axloqiy qarashlarni shakllantirish, ma'naviy kamolotga yetkazishdan iborat. Bugungi kunda ta'lim jarayonida didaktik asarlarni o'qitish nafaqat bilim berish, balki barkamol shaxsni tarbiyalash vositasi sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi.Ushbu maqolada didakdik asarlarni o'qitish metodlari,yondashuvlari va ularning zamonaviy ta'limdagi o'rni yoritib berilgan.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev aytganlaridek "Tarbiya qanchalik mukammal bo'lsa, xalq shuncha baxtli yashaydi", chunki tarbiya insonning axloqiy, ma'naviy va madaniy shakllanishiga ta'sir qiladi. Yaxshi tarbiya olgan shaxs jamiyatda halol, mehnatsevar, tinchliksevar bo'ladi. Bunday insonlardan iborat jamiyat esa tartibli,tarqqiy etgan va baxtli bo'ladi. Shuning uchun tarbiya xalq baxtining asosiy omillaridan biridir

Didaktik asarlar - bu o'quvchi yoki tinglovchiga bilim berish,tarbiyaviy g'oyani singdirish, hayotiy saboq yetkazish maqsadida yaratilgan adabiy asardir. Didaktik asarlar ko'pincha hikoya, masal, maqola, she'r, dramalar shaklida bo'ladi.

Didaktikaga xos belgilar:

-axloqiy g'oya ustuvor-har bir didaktik asarda odatda bir asosiy axloqiy g'oya ilgari suriladi.

-o'rgatuvchi hikoya yoki voqea –ko'pincha hayotiy misol yoki ibratli voqea orqali o'quvchiga saboq beriladi.

-qahramonlar orqali xulosa chiqariladi-yaxshi yoki yomon xatti-harakatlar ko'rsatilib ularning oqibatlaridan ibrat olinadi

Didaktik asarlardan misol qilib Obiddin Mahmudovning ,,Farzandnoma" asarini ham odob-axloqqa oid asarlardan deb olsak bo'ladi. Biz didaktik asarlarga ko'pgina pand-nasihat tarzida yozilgan asarlarni keltirishimiz mumkin, masalan Kaykovusning ,,Qobusnoma" asari bu asar muallifining o'g'liga atalib yozilgan pandnomadir va bu asar axloq-odobga qaratilgan, har bir so'z boshida ,,Ey farzand" deb murojat qilingan, shu bilan birgalikda Abu Nasr Farobiyning ,,Baxt-saodatga erishuv haqida'' , "Fozil odamlar shahri" kabi bir qator didaktik asarlarni aytish mumkin.

,,Qobusnoma" asarining yigirma ikkinchi bobi ,,Omonatni saqlamoq zikrida"deb nomlangan ,,*Ey farzand, agar senga bir kishi omonat topshirsa, to qila olsang,hech hol qabul qilmag'il. Ul*

*jihatdinki, omonatni qabul qilmoq bag‘oyat dushvordur. Mardum va juvonmardlikning yo‘li uldurki,omonatni qabul qilmag‘il va agar qilsang,yaxshi saqlag‘il,toki omonatni egasiga salomat topshirg‘aysan”[*6.B.94].Gap omonat haqida ketar ekan agar omonatni saqlay olaman desang ol bo‘lmasa uni olmagin bu-mardlik deyilgandeb olsak bo‘ladi asarning ,,*Yosh ota-onalarga yetti maktub bo‘limining birinchi maktubi ,,Noto‘g‘ri berilgan tarbiya-qiyshiq yasalgan ko‘za kabidir’’deb nomlangan bo‘limida shunday deydi. ,,O‘z farzandingni yaxshi xulq-odobli va aqlli bo‘lishga o‘rgat. Kimki yoshlikdan yaxshi xulq-odob egallamas ekan,ulg‘ayganda undan bilim talab qilma’’* Majididdin Xavofiy [8.B.111].

“Darhaqiqat,hayotda har bir ota-ona ko‘zagar (kulol)ga o‘xshaydi. Farzand tarbiyasi-uning dunyoqarashi,fikrlash darajasi,salohiyatini yuksaltirish xuddi loyni avval obdan pishitib, zuvala qilib, so‘ng uni ko‘za shakliga keltirishdek o‘ta jiddiy va nozik jarayon hisoblanadi. Ko‘za tandirda pishgach,uni qayta to‘g‘irlash mumkin bo‘lmaganidek,farzand tarbiyasi boshida yo‘l qo‘yilgan xatolar keyinchalik ota-ona,jamiyat juda qummatga tushadi’’ [8.B.111].

Bu asarda farzand tarbiyasi chiroyli ta’riflab o‘tilgan,farzand tarbiyasida ota-ona kulol va ular ko‘zani qay tartibda yasasa shunday ko‘za paydo bo‘ladi,agar,ko‘za noto‘g‘ri yasalib qo‘yilsa uni to‘g’ri shaklga solib bo‘lmaydi va buning iloji yo‘q, na ko‘zani to‘g‘irlab bo‘ladi, va na uni loy holatiga qaytarib bo‘ladi.Aytilmoqchi bo‘lgan gap shundan iboratki bolani yoshligidan tarbiyasiga juda e’tiborli bo‘lish kerak,sababi ko‘p narsalarni to‘g’irlash mumkin lekin tarbiyadagi xatoni umuman to‘g‘irlab bo‘lmaydi va ota-ona,jamiyat uchun bu katta falokat olib kelishi mumkin.

Abu Nasr Farobiyning ,,*Fozil odamlar shahri*’’ asarining yigirma oltinchi bobi ,,Odamlarning birlashuviga va o‘zaro yordamga ehtiyoji borligi haqida so‘z’’ deb nomlanib ,,*Insonlar barcha zarur narsalarni bir o‘zi hosil qila olmaydi, bularni topish uchun u turli kasbdagi odamlarning yordamiga muhtojlik sezadi. Boshqa insonlar ham shunday holatda bo‘ladilar’’*[1.B.238]. Jamiyatda, avvalambor, hamkorlikni yo‘lga qo‘yish kerak, jamiyatda har bir inson o‘zining kuchli tomoni bilan boshqalarga foyda keltiradi, boshqalardan esa kerakli yordamni oladi. Asarda shunga o‘xshash ko‘plab pandlar berilgan.

Didaktik asarlarning tarbiyaviy ahamiyati o‘quvchilarni yaxshi va yomonni ajrata olishga o‘rgatadi, axloqiy mezonlarni tushunishga yordam beradi, hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmasini shakllantiradi.

O‘qitish metodlari-didaktik asar matnini tahlil qilish orqali voqea rivoji,qahramonlarni xatti-harakati va g‘oyaning ochilishi muhokama qilinadi

Suhbat (dialog) metodi-o‘qituvchi o‘quvchilar bilan savol-javob qilish orqali fikr almashadi, o‘quvchilarning mustaqil fikrini bayon etishga qo‘yib beriladi.

Integrativ yondashuv-didaktik asarlarni boshqa fanlar bilan bog‘lab o‘tish bu metod orqali mavzu keng qamrovli bo‘ladi.

Klaster va xarita tuzish-asarning asosiy g‘oyalari,ketma-ketligi grafik shaklda tasvirlanadi.Bu metod vizual o‘rganishni yengillashtiradi va mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi.

Tushuntirish (eksplikatsiya) metodi. Bu metodda o‘qituvchi yoki pedagog o‘quvchilarga didaktik asardagi mavzuni aniq va tushunarli qilib tushuntiradi.Ushbu metodning afzalligi-mavzuning mohiyatini keng va chuqur yoritish imkoniyati,kamchiligi esa-o‘quvchilar faolligining pasayishi bo‘lishi mumkin.

Savol-javob metodi. Bu metod orqali esa o‘qituvchi o‘quvchilardan didaktik asardagi asosiy fikrlar bo‘yicha savollar beradi va javoblarni tinglaydi.Bu usul o‘quvchilarning diqqatini jamlashga,mavzuni tushunishga va mustaqil fikrlashga yordam beradi.

Munozara metodi. Munozara o‘quvchilarni mavzuga faol jalb qilish,fikr almashish va o‘z fikrini himoya qilish ko‘nikmalarini rivolantirishga xizmat qiladi. Didaktik asarni o‘rganish jarayonida o‘quvchilar turli nuqtai nazarlarni tahlil qilib, chuqurroq tushunishadi.

Amalyot va misollar yordamida o‘qitish. Didaktik asaralarni o‘qitishda mavzuga oid amaliy vazifalar.misollar va mashqlarni kiritish orqali nazariy bilimlar mustahkamlanadi.Bu metod o‘quvchilarning mavzuni hayotga tatbiq qilishini osonlashtiradi.

Mustaqil va tadqiqot. O‘quvchilarga didaktik asar bo‘yicha mustaqil o‘qish,qo‘shimcha manbalarni o‘rganish va kichik tadqiqotlar qilish topshiriladi.Bu metod esa o‘quvchilarning o‘zini-o‘zi boshqarish ko‘nikmalarini oshiradi.

Didaktik asarlarga yondoshuvlar. *Tarbiyaviy yondashuv*. Asardagi axloqiy saboqlar, qadriyatlar, ijtimoiy munosabatlarni o‘rganish. *Estetik yondashuv*. Asarning badiiy tomonlariga - tili, uslubi, obrazlarga e’tibor qaratiladi. O‘quvchilarda badiiy didni shakllantirishga yordam beradi. *Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv.* Har bir o‘quvchining qiziqishi va bilim darajasini hisobga olib dars tashkil etiladi. Individual yondashuv ustuvor bo‘ladi. *Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv.* O‘quvchi bilimni tayyor holatda emas, o‘z faoliyati orqali egallaydi.Mustaqil fikrlash va tahlil qilish ko‘nikmalari rivojlanadi.

Didaktik asarlarni o‘qitish yondashuvlari. *Faol o‘qitish yondashuvi.* Bu turdagi yondashuvda o‘quvchilar mavzuga faol ravishda jalb qilinadi: ular muommolarni hal qiladi,savol-javoblar o‘tkazadi,guruhlarda ishlaydi. Bu usulda o‘quvchilar passiv emas, balki mavzuning faqat qabul qiluvchisi emas, balki faol ishtirokchi bo‘ladilar.

Yondashuv individual. Har bir o‘quvchining qobiliyati,bilim darajasi va o‘rganish uslubini hisobga olib,didaktik asarlarni o‘qitish individual tarzda tashkil etiladi. Bu yondashuv o‘quvchilarning o‘z imkoniyatlariga mos o‘rganish imkoniyatini yaratadi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot jarayonida oliy ta’lim muassasalari talabalarining didaktik asarlarni o‘qitish tajribasi o‘rganildi. Tajriba-sinov ishlari davomida an’anaviy, interfaol va muammoli ta’lim metodlarining samaradorligi taqqoslandi.

Jadval 1.

Didaktik asarlarni o‘qitishda metodlar samaradorligi

Metodlar	O‘quvchilar faolligi (%)	Bilimni o‘zlashtirish (%)	Mustaqil fikrlash (%)
An’anaviy	45	60	40
Interfaol	78	82	80
Muammoli ta’lim	72	85	83

Jadval natijalari interfaol va muammoli ta’lim metodlari an’anaviy metodlarga nisbatan yuqori samaradorlikka ega ekanini ko‘rsatadi. Interfaol metodlar o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirib, ularni matn ustida mustaqil ishlashga undaydi. Muammoli ta’lim esa didaktik asarlardagi asosiy g‘oya va xulosalarni o‘quvchi tomonidan mustaqil aniqlashga imkon yaratadi. Tadqiqot jarayonida olingan natijalar didaktik asarlarni o‘qitishda qo‘llanilayotgan metodlarning ta’lim samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi.

Xususan, an’anaviy metodlar orqali tashkil etilgan darslarda o‘quvchilarning asar mazmunini qabul qilishi nisbatan yuzaki xarakter kasb etishi aniqlandi. Bunda o‘quvchi ko‘proq tinglovchi va tayyor axborotni qabul qiluvchi sifatida ishtirok etadi, bu esa mustaqil fikrlash va tahliliy yondashuvning sust rivojlanishiga olib keladi. Jadval va diagrammalar asosida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, interfaol metodlar o‘quvchilarning darsdagi faolligini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, aqliy hujum, klaster, savol-javob va munozarali topshiriqlar didaktik asarlardagi g‘oyaviy mazmunni chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Ushbu metodlar orqali o‘quvchilar faqat matn mazmunini emas, balki undagi tarbiyaviy va axloqiy xulosalarni ham mustaqil ravishda anglay boshlaydi. Muammoli ta’lim metodidan foydalanilgan mashg‘ulotlarda esa bilimni o‘zlashtirish ko‘rsatkichi yuqori natija bergani kuzatildi. Buning asosiy sababi shundaki, muammoli vaziyatlar o‘quvchini faol izlanishga undaydi, ularni fikrlash jarayoniga jalb qiladi va muayyan muammo yuzasidan mustaqil xulosa chiqarishga o‘rgatadi. Natijada o‘quvchilarda tanqidiy tafakkur va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalari rivojlanadi.

Tahlillar shuni ham ko‘rsatdiki, metodlar samaradorligi o‘qituvchining pedagogik mahorati bilan chambarchas bog‘liq. Interfaol va muammoli metodlarni qo‘llash jarayonida o‘qituvchining darsni rejalashtirish darajasi, savollarni to‘g‘ri tanlashi hamda o‘quvchilarni faollikka unday olish qobiliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Aks holda, zamonaviy metodlar ham kutilgan natijani bermasligi mumkin. Shuningdek, tahliliy natijalar metodlarni tanlashda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va psixologik tayyorgarligini inobatga olish zarurligini ko‘rsatadi. Boshlang‘ich va o‘rta bo‘g‘in sinflarida ko‘rgazmali va o‘yin elementlariga asoslangan interfaol metodlar samarali bo‘lsa, yuqori sinflarda muammoli va munozarali ta’lim metodlari yuqori natija beradi. Umuman olganda, tahliliy izohlar didaktik asarlarni o‘qitishda metodlar tizimli va kompleks tarzda qo‘llanilgandagina ta’lim sifati oshishini ko‘rsatadi. An’anaviy metodlarni zamonaviy yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini chuqur rivojlantirishga xizmat qiladi.

Munozara. Didaktik asarlarni o‘qitish jarayonida qo‘llaniladigan metodlar samaradorligi masalasi zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda muhim muhokama obyektiga aylangan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy o‘qitish metodlari didaktik asarlarning mazmunini yetkazishda muayyan natija bersa-da, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va xulosalar chiqarish kompetensiyalarini yetarli darajada rivojlantira olmaydi.

Interfaol metodlarning ustunligi shundaki, ular o‘quvchini ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. Aqliy hujum, klaster, munozarali savollar va rol o‘ynash kabi usullar didaktik asarlardagi g‘oyaviy mazmunni chuqurroq anglashga imkon yaratadi. Shu bilan birga, ushbu metodlar o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirib, o‘z fikrini erkin ifoda etish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Muammoli ta’lim metodining afzalligi shundaki, u didaktik asardagi asosiy g‘oya va tarbiyaviy xulosalarni tayyor holda berishni emas, balki o‘quvchi tomonidan mustaqil kashf etishni taqozo etadi. Bu esa o‘quvchilarda tanqidiy tafakkur va tahliliy yondashuvni rivojlantiradi. Biroq mazkur metodni qo‘llash o‘qituvchidan yuqori darajadagi metodik mahorat va darsni puxta rejalashtirishni talab qiladi. Munozara jarayonida e’tiborga olinishi lozim bo‘lgan yana bir jihat — metodlarning universal emasligidir. Ya’ni, har bir metodni barcha sinf va mavzularga bir xil tatbiq etish maqsadga muvofiq emas. Didaktik asarning janri, mazmuni va murakkablik darajasi, shuningdek, o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari metod tanlashda asosiy mezon bo‘lib xizmat qilishi zarur.

Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv nuqtayi nazaridan qaralganda, didaktik asarlarni o‘qitishda metodlar o‘quvchilarda faqat nazariy bilim emas, balki hayotiy ko‘nikmalarni ham shakllantirishi lozim. Tadqiqot natijalari interfaol va muammoli metodlar ushbu talabga ko‘proq javob berishini ko‘rsatdi. Xulosa qilib aytganda, didaktik asarlarni o‘qitishda an’anaviy va zamonaviy metodlarni uyg‘unlashtirish eng maqbul yechim hisoblanadi. Bu yondashuv ta’lim jarayonining samaradorligini oshirib, o‘quvchilarning intellektual va ma’naviy rivojini ta’minlaydi.

Didaktik asarlarni o'qitish jarayonida pedagogik nazorat va baholash. Didaktik asarlarni o'qitish samaradorligini ta'minlash uchun doimiy nazorat va baholash olib borilishi zarur. Bu jarayonda oquvchilarning bilim, ko'nikma va malakalari muntazam tekshiriladi. Baholash nafaqat bilimlarni, balki mavzuga bo'lgan qiziqish, mustaqil ishlash qobiliyatini ham o'z ichiga oladi.

Xulosa Didaktik asarlarni o‘qitish jarayoni nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarda to‘g‘i axloqiy qarashlar, ma’naviy qadriyatlar va mustahkam hayotiy pozitsiya shakllantirishga xizmat qiladi. Guruhlarda ishlash, rolli o‘yinlar, interaktiv savol-javoblar, muammoli vaziyatlar va hayotiy misollar asosida tahlil qilish-o‘quvchining asarni chuqur tushunishiga yordam beradi.Shu bois,didaktik asarlarni o‘qitishda faqat bilim beruvchi emas, shu bilan bir qatorda yo‘l ko‘rsatuvchi, tarbiyachi sifatida harakat qilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyoylar ro’yxati.

1. Abu Nasr Farobiy „Fozil odamlar shahri'' asari [1.B.238].
2. Avliyoqulov, N., & Musaeva, N. (2016). Pedagogika. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo.
3. Bloom, B. S. (1956). Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. – New York: David McKay.
4. G'ulomov, A., & Qodirov, A. (2020). Didaktika va ta'lim metodlari. – Toshkent: Universitet nashriyoti.
5. Hasanboeva, O. U., Rahmonqulova, N. X., & Yo'ldosheva, Sh. M. (2015). Umumiy pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya.
6. Kaykovusning „Qobusnoma''asari [6.B.94].
7. Lerner, I. Ya. (1981). Didakticheskie osnovy metodov obucheniya. – Moskva: Pedagogika.
8. Obiddin Mahmudovning „Farzandnoma''asari [8.B.111].
9. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
10. Qosimov S., Yo'ldoshev J. Adabiyot o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2015.
11. Rasulov R. Badiiy asar tahlili va talqini. – Toshkent: Fan, 2012.
12. Yo'ldoshev J.G'. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O'qituvchi, 2014.
13. To'xtaboyev A. Adabiyot darslarida interfaol metodlar. – Toshkent: Innovatsiya, 2018.
14. Fitrat A. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Fan, 1996.
15. Alimuhamedov M. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: Universitet, 2010.
16. Saidova M. Didaktik adabiyot va tarbiyaviy ta'lim masalalari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2019.
17. Xoliqov A. Ta'limda kompetensiyaviy yondashuv. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
18. Davlat ta'lim standartlari. Umumiy o'rta ta'lim uchun adabiyot fani bo'yicha DTS. – Toshkent, 2021.
19. Saidahmedov, N. (2003). Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O'qituvchi.
20. Selevko, G. K. (1998). Sovremennye obrazovatelnye texnologii. – Moskva: Narodnoe obrazovanie.
21. Shvartsman, Yu. G. (2002). Metody i priyemy obucheniya. – Moskva: Vlados.
22. Yo'ldoshev, J. G., & Usmonov, S. A. (2019). Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati.
23. Ziyomuhammedov, B. (2018). Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.

Maxmudova Komila Sobirjanovna
Samarqand davlat chet tillar instituti o‘qituvchisi
Maxmudova Jasmina Davron qizi
Samarqand davlat chet tillar instituti talabasi

CHET TILLARNI O‘RGANISHDA PRAGMATIK YONDASHUV ASOSIDA SO‘Z BOYLIGINI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada so‘z o‘rganish strategiyalari EFL (Ingliz tili chet tili sifatida) kontekstida pragmatik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. So‘z boyligini o‘rganish faqat leksik birliklarni yodlash emas, balki ularni turli kommunikativ vaziyatlarda to‘g‘ri qo‘llash qobiliyatini shakllantirish jarayoni sifatida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot illokutsion aktlar, kontekstual ma’no va ijtimoiy-madaniy normalarni hisobga olgan holda pragmatik sezgirlikni rivojlantirish ahamiyatini ta’kidlaydi. Kontekstga asoslangan strategiyalar, diskursga asoslangan yondashuv, sotsio-pragmatik strategiyalar va pragmatik anglash (pragmatic noticing) usullari o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini oshirish vositasi sifatida muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari pragmatik prinsiplarni so‘z o‘rganish jarayoniga integratsiya qilish til o‘rganuvchilarning funksional va madaniyatlararo kommunikativ ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirishini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *so‘z o‘rganish strategiyalari, pragmatika, kommunikativ kompetensiya, illokutsion akt, EFL.*

STRATEGIES FOR DEVELOPING VOCABULARY IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING BASED ON A PRAGMATIC APPROACH

Abstract. *This article explores vocabulary learning strategies from a pragmatic perspective in the context of English as a Foreign Language (EFL) teaching. Vocabulary acquisition is analyzed not only as memorization of lexical items but also as the learners’ ability to use words appropriately in various communicative contexts. The study emphasizes the importance of pragmatic awareness, considering illocutionary acts, contextual meaning, and sociocultural norms in lexical usage. Strategies such as context-based learning, discourse-oriented approaches, sociopragmatic methods, and pragmatic noticing are discussed as effective tools for enhancing learners’ communicative competence. The findings indicate that integrating pragmatic principles into vocabulary instruction significantly improves learners’ functional language use and intercultural communication skills.*

Key words: *vocabulary learning strategies, pragmatics, communicative competence, illocutionary act, EFL.*

СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ НА ОСНОВЕ ПРАГМАТИЧЕСКОГО ПОДХОДА

Аннотация. *В данной статье рассматриваются стратегии изучения словарного запаса с прагматической точки зрения в контексте обучения английскому языку как иностранному (EFL). Усвоение лексики анализируется не только как запоминание слов, но и как способность учащихся правильно использовать слова в различных коммуникативных ситуациях. Исследование подчеркивает важность прагматической осведомленности, учитывая иллокутивные акты, контекстуальное значение и социокультурные нормы использования лексики. Обсуждаются такие стратегии, как обучение на основе контекста, дискурсивный подход, социопрагматические методы и стратегия прагматического замечания (pragmatic noticing), как эффективные средства повышения коммуникативной компетенции учащихся. Результаты показывают, что интеграция прагматических принципов в обучение лексике значительно улучшает функциональное владение языком и межкультурные коммуникативные навыки.*

Ключевые слова: *стратегии изучения словарного запаса, прагматика, коммуникативная компетенция, иллокутивный акт, EFL.*

Kirish. Bugungi shiddat bilan rivojlanib biorayotgan davrda til o'rganishga bo'lgan qiziqish,intilish zamon talabai sifatida qaralmoqda.So'z boyligi til o'rganish jarayonining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, u nafaqat alohida leksik birliklarni yodlash, balki ularni real nutq vaziyatlarida to'g'ri, maqsadga muvofiq va kommunikativ jihatdan samarali qo'llashni ham o'z ichiga oladi. Til o'rganuvchining kommunikativ kompetensiyasi bevosita uning so'z boyligi va ushbu so'zlardan nutq jarayonida foydalanish qobiliyati bilan chambarchas bog'liqdir. Shu bois, zamonaviy tilshunoslik va til o'qitish metodikasida so'z o'rganish masalasi an'anaviy yodlashga asoslangan yondashuvdan farqli ravishda, funksional va kommunikativ yondashuvlar asosida talqin qilinmoqda.

Bugungi davrda zamonaviy til o'qitish jarayonida kommunikativ yondashuv yetakchi metodik tamoyil sifatida e'tirof etilib, so'z boyligini rivojlantirish masalasi ham aynan real muloqot ehtiyojlari bilan bog'liq holda o'rganilmoqda. Ushbu jarayonda vocabulary learning strategies (so'z o'rganish strategiyalari) o'quvchilarning yangi so'zlarni anglash, eslab qolish va amaliy nutqda qo'llashiga xizmat qiluvchi muhim vosita sifatida qaraladi. Biroq, mazkur strategiyalar ko'pincha so'zlarning semantik jihatlariga urg'u berish bilan cheklanib, ularning pragmatik imkoniyatlarini to'liq qamrab olmaydi.

Pragmatika til birliklarining kontekstda, nutq vaziyati va kommunikativ niyatga bog'liq holda qanday ma'no kasb etishini tadqiq etuvchi tilshunoslik sohasi sifatida so'z o'rganish jarayoniga yangi nazariy va amaliy imkoniyatlar yaratadi. Pragmatik yondashuv asosida o'rganilgan leksik birliklar o'quvchilarga so'zlarni qachon, qanday vaziyatda, kimga va qanday uslubda qo'llash mumkinligini anglash imkonini beradi. Bu esa kommunikativ muvaffaqiyatni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu jihatdan qaralganda, vocabulary learning strategiesni pragmatika bilan uzviy bog'liq holda tadqiq etish til o'qitish metodikasida dolzarb ilmiy masala hisoblanadi. So'zlarni pragmatik kontekstda o'rganish o'quvchilarda nutqiy moslashuvchanlik, pragmatik sezgirlik va madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur tadqiqot ushbu masalalarni yoritishga, shuningdek, so'z o'rganish strategiyalarining pragmatik jihatlarini nazariy va amaliy asosda tahlil qilishga qaratilgan.

1. Kontekstga asoslangan strategiyalar va pragmatik ma'no

Kontekstga asoslangan vocabulary learning strategies til o'rganish jarayonida leksik birliklarning ma'nosini ularning nutqiy muhitiga tayangan holda anglash va o'zlashtirishni nazarda tutadi. Mazkur strategiyalar pragmatika bilan bevosita bog'liq bo'lib, chunki pragmatika til birliklarining real kommunikativ vaziyatda qanday ma'no kasb etishini tadqiq etadi.

Pragmatik nuqtai nazardan qaralganda, so'zning ma'nosi faqat uning lug'aviy (denotativ) mazmuni bilan cheklanmaydi, balki u nutq vaziyati, suhbatdoshlar o'rtasidagi munosabat, kommunikativ niyat hamda ijtimoiy-madaniy omillar orqali shakllanadi. Shu bois, kontekstga asoslangan strategiyalar o'quvchilarga so'zlarning pragmatik ma'nosini anglash imkonini beradi. Misol uchun, ingliz tilidagi "Could you open the window?" jumlasi grammatik jihatdan so'roq shaklida bo'lsa-da, kontekstga ko'ra u iltimos nutq aktini ifodalaydi. Agar so'z va iboralar kontekstdan ajratilgan holda o'rganilsa, ularning illokutsion kuchi to'liq anglanmaydi. Kontekstga asoslangan o'rganish strategiyasi esa o'quvchiga ushbu yashirin pragmatik ma'noni sezish va to'g'ri talqin qilish imkonini yaratadi.

Bundan tashqari, kontekst pragmatik birliklarning mos yoki nomos qo'llanilishini aniqlaydi. Masalan, "OK", "Yes" va "I agree with you" birliklari semantik jihatdan bir-biriga yaqin bo'lsada, ularning turli nutq vaziyatlarida qo'llanish darajasi va pragmatik kuchi farqlanadi. Kontekstga asoslangan strategiyalar ushbu farqlarni anglashda muhim rol o'ynaydi.

Shunday qilib, kontekstga asoslangan vocabulary learning strategies pragmatik kompetensiyani shakllantirishning samarali vositasi hisoblanadi. Bu strategiyalar o'quvchilarda so'zlarni

nafaqat bilish, balki ularni kommunikativ vaziyatga mos holda tanlash va qo‘llash ko‘nikmasini rivojlantiradi.

So‘zlarning pragmatik ma’nosi asosan kontekst orqali namoyon bo‘ladi. Bir xil so‘z turli nutq vaziyatlarida turlicha illokutsion kuchga ega bo‘lishi mumkin. Masalan, “Could you help me?” jumlasi oddiy savol shaklida bo‘lsa-da, pragmatik jihatdan bu iltimos nutq aktini ifodalaydi. So‘zlarni kontekstda o‘rganish strategiyasi o‘quvchilarda pragmatik sezgirlikni rivojlantiradi va ularni kommunikativ xatolardan saqlaydi.

2. Diskursga asoslangan yondashuv

Diskursga asoslangan yondashuv til o‘rganishda leksik birliklarni alohida va izolyatsiyalangan holda emas, balki yaxlit nutq jarayoni, ya’ni diskurs doirasida o‘rganishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv pragmatika bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, chunki pragmatika til birliklarining real muloqot jarayonida, aniq kommunikativ vaziyat va nutq kontekstida qanday funksional ma’no kasb etishini o‘rganadi.

Diskurs doirasida so‘z o‘rganish o‘quvchilarga leksik birliklarning kommunikativ vazifasi, illokutsion kuchi va nutq aktlari tarkibidagi rolini anglash imkonini beradi. Masalan, apology, request, refusal, agreement kabi leksik birliklar diskursda mustaqil semantik birlik sifatida emas, balki ma’lum pragmatik vazifani bajaruvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi.Misollarni davom ettiradigan bo’lasak,masalan, ingliz tilidagi “I’m afraid I can’t agree with you on this point” jumlasida afraid so‘zi lug‘aviy jihatdan qo‘rquv ma’nosini ifodalasa-da, diskursda u muloyim rad etish (polite disagreement) vazifasini bajaradi. Bu holat diskursga asoslangan yondashuv orqali so‘zlarning pragmatik funksiyasini ochib berish mumkinligini yana bir bor isbotlaydi.

Shuningdek, diskursga asoslangan yondashuv nutqiy birliklarning ketma-ketligi, kontekstual bog‘liqligi va pragmatik mosligini tahlil qilishni talab etadi. Dialog va autentik matnlar asosida o‘rganilgan so‘zlar o‘quvchilarning pragmatik sezgirligini oshirib, ularni kommunikativ vaziyatga mos ravishda nutq qurishga o‘rgatadi.

Natijada, diskursga asoslangan yondashuv vocabulary learning strategies doirasida pragmatik kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim metodik vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Bu yondashuv o‘quvchilarning so‘z boyligini funksional, kommunikativ va madaniy jihatdan ongli tarzda o‘zlashtirishiga imkon yaratadi.Diskurs doirasida so‘z o‘rganish strategiyalari pragmatika bilan bevosita bog‘liq. Dialoglar, autentik matnlar va nutq aktlari orqali o‘rganilgan so‘zlar o‘quvchilarga ularning funksional vazifasini anglash imkonini beradi. Masalan, agreement, refusal, apology kabi leksik birliklar faqat semantik emas, balki pragmatik birliklar sifatida namoyon bo‘ladi.

3. Sotsio-pragmatik strategiyalar

Sotsio-pragmatik strategiyalar til o‘rganish jarayonida leksik birliklarning qo‘llanishini ijtimoiy va madaniy omillar bilan uyg‘un holda anglashga qaratilgan strategiyalar majmuasini ifodalaydi. Ushbu strategiyalar pragmatikaning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, nutq aktlarining ijtimoiy normalar, madaniy qadriyatlar va kommunikativ kutilmalar asosida qanday amalga oshirilishini tadqiq etadi.Asl ma’noni tinglovchi yoki suhbatdosh to’g’ri anglashi uchun sotsio-pragmatikaning o’rni muhimdir. Berilgan matndagi asl ma’noni anglashda tinglovchiga yoki o’quvchiga pragmatic ta’sir etmasa u berilgan matndagi asl mohiyatni tushuna olmaydi.

Sotsio-pragmatik yondashuvga ko‘ra, so‘z va iboralarning pragmatik kuchi suhbatdoshlarning ijtimoiy mavqei, o‘zaro masofasi, nutq vaziyatining rasmiy yoki norasmiyligi hamda madaniy kontekst bilan belgilanadi. Masalan, ingliz tilida iltimosni ifodalovchi “Can you…?”, “Could you…?” va “Would you mind…?” konstruktsiyalari semantik jihatdan o‘xshash bo‘lsa-da, ularning sotsio-pragmatik mosligi turlicha bo‘lib, nutq vaziyatiga qarab tanlanadi.

Sotsio-pragmatik strategiyalar vocabulary learning strategies tizimida so‘zlarni funksional birlik sifatida o‘rganishga imkon beradi. O‘quvchilar leksik birliklarni faqat lug‘aviy ma’no doirasida emas, balki ularning illokutsion kuchi, politeness darajasi va madaniy maqbulligi nuqtai nazaridan ham o‘zlashtiradilar.

Masalan, ingliz tilida rad etish nutq akti ko‘pincha bilvosita va yumshatilgan shaklda ifodalanadi: “I’m not sure that would work” yoki “That might be difficult”. Ushbu iboralar sotsio-pragmatik jihatdan muloyimlikni saqlagan holda salbiy javob berishni ta’minlaydi. Bunday birliklarni kontekst va ijtimoiy vaziyatda o‘rganish sotsio-pragmatik strategiyalarning amaliy samaradorligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, sotsio-pragmatik strategiyalar madaniyatlararo muloqotda muhim ahamiyat kasb etadi. Turli tillarda bir xil leksik birliklar turlicha pragmatik qiymatga ega bo‘lishi mumkin, bu esa noto‘g‘ri so‘z tanlovi natijasida kommunikativ muvaffaqiyatsizlikka olib keladi. Shu sababli, sotsio-pragmatik strategiyalar o‘quvchilarda madaniy sezgirlik va kommunikativ moslashuvchanlikni shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda, sotsio-pragmatik strategiyalar so‘z o‘rganish jarayonida pragmatik kompetensiyani rivojlantirishning muhim vositasi bo‘lib, til o‘rganuvchilarning real kommunikativ vaziyatlarda leksik birliklardan to‘g‘ri va samarali foydalanishiga xizmat qiladi. So‘z tanlash jarayoni ijtimoiy omillarga - suhbatdoshlarning yoshi, ijtimoiy mavqei, madaniy muhitiga bog‘liq. Ingliz tilida “Yes”, “Okay”, “I see your point” kabi birliklar rozilikni ifodalasa-da, ularning pragmatik kuchi turlicha. Bu jihatni hisobga olish so‘z o‘rganishda sotsio-pragmatik strategiyalarning muhimligini ko‘rsatadi.

4. Pragmatik anglash (pragmatic noticing) strategiyasi.

Pragmatik anglash (pragmatic noticing) strategiyasi til o‘rganish jarayonida o‘quvchilarning leksik birliklar va nutqiy konstruktsiyalarning yashirin pragmatik ma’nosini ongli ravishda sezishi va anglashiga qaratilgan strategiya hisoblanadi. Ushbu yondashuv Schmidtning Noticing Hypothesis nazariyasiga asoslanib, til birliklarini muvaffaqiyatli o‘zlashtirish uchun ularni ongli ravishda payqash muhimligini ta’kidlaydi.

Pragmatik anglash strategiyasi doirasida o‘quvchilar so‘z va iboralarni faqat semantik jihatdan emas, balki ularning illokutsion kuchi, kommunikativ niyati, politeness darajasi va kontekstga bog‘liq ma’nosi nuqtai nazaridan ham tahlil qiladilar. Masalan, ingliz tilida “I think”, “maybe”, “kind of”, “a bit” kabi birliklar lug‘aviy jihatdan noaniqlik bildirsa-da, pragmatik jihatdan ular nutqda ehtiyotkorlik, muloyimlik yoki mas’uliyatni yumshatish vazifasini bajaradi.

Mazkur strategiya orqali o‘quvchilar nutqdagi bilvosita ma’no va implikaturalarni anglashga o‘rganadilar. Masalan, “It’s a bit cold here” jumlasi bevosita axborot berishdan ko‘ra, kontekstga ko‘ra bilvosita iltimos (derazani yopish) sifatida talqin qilinadi. Pragmatik anglash strategiyasi bunday holatlarda yashirin kommunikativ niyatni sezish imkonini beradi.

Bundan tashqari, pragmatic noticing strategiyasi madaniy omillarning nutqqa ta’sirini anglashda ham muhim rol o‘ynaydi. Turli madaniyatlarda bir xil leksik birliklar turlicha pragmatik qiymatga ega bo‘lishi mumkin. Shu sababli, ushbu strategiya o‘quvchilarda madaniyatlararo pragmatik sezgirlikni shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda, pragmatik anglash strategiyasi vocabulary learning strategies tizimida markaziy o‘rin tutib, o‘quvchilarning pragmatik kompetensiyasini rivojlantirish, ularni real kommunikativ vaziyatlarda so‘z va iboralardan ongli va samarali foydalanishga o‘rgatishga xizmat qiladi.

Xulosa. Ushbu maqolada vocabulary learning strategies (so‘z o‘rganish strategiyalari) EFL (Ingliz tili chet tili sifatida) kontekstida pragmatik yondashuv bilan tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, so‘z boyligini shakllantirish jarayoni faqat lug‘aviy ma’no va yodlash bilan cheklanmaydi; u nutq konteksti, kommunikativ niyat, ijtimoiy va madaniy omillarni hisobga olgan holda o‘quvchining pragmatik kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi zarur.Shu bilan birga, mazkur maqolada kontekstga asoslangan strategiyalar, diskursga asoslangan yondashuv, sotsio-pragmatik strategiyalar va pragmatik anglash (pragmatic noticing) strategiyalari batafsil ko‘rib chiqildi. Ushbu strategiyalar o‘quvchilarga so‘z va iboralarni qachon, kimga, qanday vaziyatda va qaysi kommunikativ niyat bilan ishlatishni anglash imkonini beradi. Shuningdek, sotsio-pragmatik va pragmatic noticing strategiyalari orqali o‘quvchilar madaniyatlararo sezgirlik, kommunikativ moslashuvchanlik va nutqdagi muloyimlik hamda iltifot

ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.Natijalar shuni ko‘rsatadiki, vocabulary learning strategiesni pragmatik nuqtai nazardan o‘rgatish EFL jarayonida o‘quvchilarning funksional til kompetensiyasini oshirish, nutqiy xatolarning oldini olish va madaniyatlararo muloqotda samarali bo‘lish imkonini beradi. Shu bilan birga, tadqiqot til o‘qitish amaliyotida strategik yondashuvni integratsiyalashning ahamiyatini ham ta’kidlaydi, ya’ni o‘quvchilar faqat lug‘aviy bilimga ega bo‘lib qolmasdan, ularni real kommunikativ vaziyatlarda to‘g‘ri va samarali qo‘llashga o‘rgatiladi.Xulosa qilib aytganda, pragmatik yondashuv bilan uyg‘unlashtirilgan vocabulary learning strategies o‘quvchilarning til o‘rganish jarayonini yanada samarali, muloqotga yo‘naltirilgan va madaniyatlararo muloqotga tayyorlangan darajaga ko‘taradi. Shu bois, ushbu strategiyalar til o‘qitish metodikasida nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb vosita sifatida qaralishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Austin, J. L. (1962). How to do things with words. Oxford University Press.
2. Levinson, S. C. (1983). Pragmatics. Cambridge University Press.
3. Nation, I. S. P. (2001). Learning vocabulary in another language. Cambridge University Press.
4. Nation, I. S. P. (2001). Learning vocabulary in another language. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Oxford, R. L. (1990). Language learning strategies. Heinle & Heinle.
6. Oxford, R. L. (1990). Language learning strategies: What every teacher should know. New York: Newbury House.
7. Richards, J. C., & Renandya, W. A. (2002). Methodology in language teaching. Cambridge University Press.
8. Schmitt, N. (1997). Vocabulary learning strategies. In N. Schmitt & M. McCarthy (Eds.), Vocabulary: Description, acquisition and pedagogy (pp. 199–227). Cambridge University Press.
9. Schmitt, N. (2000). Vocabulary in language teaching. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Searle, J. R. (1969). Speech acts. Cambridge University Press.

Qodirov Umut Ro‘ziboyovich
Navoiy innovatsiyalar universiteti,
Surxondaryo kampusi o‘qituvchisi pedagogika fanlari bo’yicha falasafa doktora (PhD)
E-mail: kodirovumut.uzb@gmail.com

OLIY TA’LIM TIZIMIDA INGLIZ TILI FANI MAZMUNINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH (flipped classroom (ag‘darma sinf) modeli va podkast vositalari misolida)

Annotatsiya. *Mazkur maqolada uzluksiz ta’lim tizimida ingliz tili fanining mazmunini raqamli texnologiyalar asosida takomillashtirish masalalari tahlil etiladi. Xususan, ta’lim muhitida flipped classroom modeli hamda podcast foydalanishning didaktik imkoniyatlari, metodik afzalliklari va pedagogik xususiyatlarining muhim samaradorlik jihatlari yoritib beriladi. Tadqiqot mobaynida o‘quvchilarning mustaqil ta’lim ko‘nikmalarini rivojlantirish, lingvistik kompetensiyasini yaxshilash va ta’lim oluvchilarning til o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasini oshirish imkoniyatlari ochiqlanadi.*

Kalit so‘zlar: *uzluksiz ta’lim, raqamli ta’lim, flipped classroom, podkast, aralash ta’lim, google classroom, masofaviy ta’lim, autentik material.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В СИСТЕМЕ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ (на примере модели “перевернутого класса” и инструментов для создания подкастов).

Аннотация. *В данной статье анализируются вопросы совершенствования содержания преподавания английского языка в системе непрерывного образования на основе цифровых технологий. В частности, освещаются дидактические возможности, методические преимущества и важные аспекты педагогических особенностей модели «перевернутого класса» и использования подкастов в образовательной среде. В ходе исследования раскрываются возможности развития у студентов навыков самостоятельного обучения, повышения языковой компетенции и повышения мотивации к изучению языка.*

Ключевые слова: *непрерывное образование, цифровое образование, перевернутый класс, подкаст, смешанное обучение, Google Classroom, дистанционное обучение, аутентичный материал.*

IMPROVING THE CONTENT OF ENGLISH LANGUAGE IN THE CONTINUING EDUCATION SYSTEM BASED ON DIGITAL TECHNOLOGIES (on the example of the Flipped classroom model and Podcast tools)

Abstract. *This article analyzes the issues of improving the content of English language in the continuing education system based on digital technologies. In particular, the didactic possibilities, methodological advantages and important aspects of the pedagogical features of the flipped classroom model and the use of podcasts in the educational environment are highlighted. During the study, the possibilities of developing students’ independent learning skills, improving linguistic competence and increasing students’ motivation to learn the language are revealed.*

Key words: *continuing education, digital education, flipped classroom, podcast, blended learning, google classroom, distance learning, authentic material.*

Kirish. Jahonda kechayotgan global axborot asrida ilm-fan va ishlab chiqarish sohalaridagi jadal rivojlanish turli soha vakillarining chet tilida kasbiy muloqot yuritishlariga ehtiyojni kuchaytirmoqda. O‘quvchilarning kasbiy malakasini oshirishga bo‘lgan ehtiyojdan kelib chiqib,

AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya, Yaponiya, Rossiya, Xitoyda, ya'ni dunyoning eng nufuzli davlatlarida chet tili mutaxassislarini tayyorlashning umumiy madaniy, madaniyatlararo va filologik darajasiga ijtimoiy qatlam tomonidan qo'yiladigan talablar yuksalib bormoqda. Bu borada ta'limning fundamental vazifalarini to'liq bajaradigan hamda kasbiy kompetentligi yuqori bo'lgan malakali mutaxassislar tayyorlashga alohida e'tibor berilmoqda.

Mamalakatimizda ham tillarni o'qitishda innovatsion yondashuvning takomillashuvi va filologik oliy ta'lim muassasasi talabalariga ingliz tilini o'qitishning metodlari borasida ilmiy va amaliy izlanishlar olib borilmoqda. "Maktabdan kasb va tilni bilib chiqqan bola jamiyatimizning katta yutug'i, bilmagani muammo", – dedi Shavkat Mirziyoyev [1].

Ma'lumki, universitet talabalariga virtual darslarda ingliz tilini o'rgatishning zamonaviy muhiti va sharoitida kulturologik yondashuvni qo'llash muammolariga bag'ishlangan o'zbek tilidagi tadqiqotlar kamchilikni tashkil qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Zamonaviy globallashuv va yuqori texnologiyalarning jadal rivojlanishi sharoitida turli mobil ilovalardan faol foydalanish odatiy holga aylandi. Mobil ilovalar axborot olishning sodda va arzon usullarini taqdim etadi va doimiy ravishda axborot almashish bugungi kunda har bir inson hayotining ajralmas qismiga aylangan. Raqamlashtirish jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab olmoqda. Hozirgi vaqtda 10 yoshdan 60 yoshgacha bo'lgan deyarli barcha odamlarda mobil qurilmalar: smartfonlar, iPhone, noutbuklar, MacBooks, planshetlar va statsionar kompyuterlar mavjud. Raqamlashtirish jarayonida ta'lim sohasi ham ishtirok etmoqda, chunki u shaxs, jamiyat va butun davlat rivojlanishining asosini tashkil etadi. Mutaxassislarning kasbiy malakasini va ularning kasbiy faoliyati samaradorligini oshirish zarur. Bu kasbiy pedagogik faoliyatda yangi o'qitish metodologiyalari, mobil ta'lim ilovalari, jumladan, ag'darma sinf va podkastlardan foydalanishning umumiy maqsadga muvofiqligi va dolzarbligini ko'rsatadi.

Ag'darma sinf modeli(flipped classroom) - interfaol xususiyatlarga ega an'anaviy sinf va masofaviy elektron ta'lim shakllari kombinatsiyasiga asoslangan aralash ta'limdir[3].

Aralash ta'lim tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. Muvofiqlik. Natijaga erishish uchun o'qitishda qoidalarga qat'iy rioya qilish kerak: birinchi navbatda, talaba berilgan materialni mustaqil ravishda o'rganishi, keyin o'qituvchidan nazariyani olishi va shundan keyingina uni amalda qo'llashi kerak. Bu tamoyil, shuningdek, ag'darma sinf modeliga ham kiritilgan.

2. Ko'rinish. Zamonaviy elektron ta'lim vositalari yordamida talaba doimo bilim bazasini yaratish mumkin. Aralash ta'limda nazariy materiallar talaba uchun mavjud (video la'natlar, kitoblar yoki simulyatorlar).

3. Amaliy qo'llash. Nazariyani o'zlashtirish uchun amaliy mashg'ulotlar talab etiladi.

4. Davomiylik. Aralashtirilgan ta'limda material asta-sekin o'zlashtiriladi, chunki, talaba har doim ta'lim portaliga kirib, keyingi mavzu bo'yicha yangi materialni o'qishi mumkin.

5. Qo'llab-quvvatlash. Elektron ta'lim tizimi yordamida talaba navbatdagi oflayn darsni kutmasdan har doim o'qituvchiga savol berishi va tezkor javob olishi mumkin.

Axborot texnologiyalarining rivojlanishi aralash ta'lim tizimini yanada rivojlantirish imkonini beradi, chunki Internet orqali tegishli ma'lumotlarni tez almashish uchun yangi imkoniyatlar doimiy ravishda paydo bo'ladi. Imtihon savollari, topshiriqlar, qo'llanmalar oddiygina ta'lim portaliga joylashtiriladi yoki talabalarga elektron pochta yoki messenjer orqali yuboriladi.

Tahlil va natija: Aralash ta'lim doirasida bu qarama-qarshilik oddiygina hal qilinadi: elektron ta'lim bosqichida bilim sinovi o'tkaziladi va o'qituvchiga o'quvchining ijodiy salohiyati, fikrlashi darajasini o'lchash uchun yanada qiziqarli va murakkab mashg'ulotlarni amalga tadbiq etadi.

Ag'darma sinf - bu o'qituvchi o'quvchilarning uyda mustaqil ravishda o'rganishi uchun o'quv platformasida material taqdim etadigan o'quv modeli. Podkast - bu muallif Internetga joylashtirgan audio fayl (bu audio ma'ruza), foydalanuvchilar uni o'z qurilmalariga yuklab olishlari yoki istalgan qulay vaqtda onlayn tinglashlari mumkin.

Vodcast - bu o‘qituvchining ma’ruzalari yoki Internetda joylashtirilgan o‘quv materiallari bo‘lgan videofayl bo‘lib, uni yuklab olish yoki onlayn tomosha qilish mumkin.

Flipped Class - bu uy vazifasining bir qismi sifatida maxsus vodcast texnologiyalaridan foydalanishni ta’minlaydigan o‘quv modeli:

- Video fayllarni ko‘rish;
- matnli materiallar va grafik tasvirlarni o‘rganish;
- mustaqil o‘rganilgan material bo‘yicha test topshiriqlarini bajarish.

Sinfdagi darslarda o‘qituvchi talabalar bilan birgalikda eng murakkab nazariy masalalarni ko‘rib chiqadi va ular bilan amaliy tadqiqot masalalarini hal qiladi.

Ag‘darma sinf modelini qo‘llash doirasida o‘qituvchi o‘z etakchiligini talabalarga o‘tkazadi. O‘qituvchi an‘anaviy “sahnadagi donishmand” bo‘lishni to‘xtatadi va o‘quvchilarga mavzuni yaxshiroq tushunishga, yangi material bilan amaliy ish uchun to‘g‘ri vositalarni tanlashga yordam beradigan “yo‘lboshchi” ga aylanadi.

Ag‘darma sinf modelining asoschilari ikki o‘qituvchi Jonatan Bergman va Aaron Sams bo‘lib, ular 2007 yilda birinchi marta darslarga ulgura olmaydigan yoki tez tez dars qoldiradigan sportchilarni o‘qitish uchun qanday o‘qitish usulidan foydalanishni aniqladilar va keyin bu g‘oyani keng omma uchun yangi ta’lim yo‘nalishiga aylantirdilar. Bunda ularga Amerikaning eng yirik gazeta va jurnallaridagi nashrlar yordam berdi [7].

“Podkast” atamasi ikkita “iPod” (Apple MP3 pleer) va “broadcast-radioeshittirish” tushunchalarining kombinatsiyasidan kelib chiqqan. 2005 yilda bu Internetdan bepul yuklab olinadigan va mobil qurilmada tinglanishi (tomosha qilinishi) mumkin bo‘lgan audio yoki video faylni anglatadi[9].

Bugungi kunda podkast o‘quv rejasi predmetiga ko‘ra xorijiy tildagi audio yoki video material sifatida e’tirof etilib, ta’limda foydalaniladi. Podkastlar butunlay boshqa foydalanuvchilar tomonidan ko‘ngilochar maqsadlarda yoki chet tillari yoki boshqa ta’lim fanlarini o‘rganish uchun faol foydalaniladi.

Podkastlar quyidagi sabablarga ko‘ra keng tarqalgan:

- Ularni mobil qurilma yoki ish stoli kompyuteriga bepul yuklab olish, keyin esa istalgan vaqtda va istalgan joyda ko‘rish yoki tinglash mumkin;
- audio va video fayllarning universal formati, shuning uchun ularni barcha mobil qurilmalarda ishlatish mumkin;
- Podkastlar tez-tez yangilanadi, ular tobora ko‘payib bormoqda, shuning uchun har doim mos materialni tanlash imkoniyati mavjud;
- Mobil qurilmalarda maxsus xabarnomalar yuborish orqali podkastlarga obuna bo‘lish va ularning yangilanishlarini kuzatish mumkin;
- audio va video materiallarning haqiqiyligi;
- Fayllarda script(yozuv) yoki subtitr(sarlavha)larning mavjudligi[10].

Umuman olganda, ilmiy adabiyotlarda zamonaviy axborot texnologiyalarini ta’lim tizimiga tatbiq etishning turli jihatlariga bag‘ishlangan ko‘plab olimlarning asarlari mavjud. Xususan, F.Kaena va C.Redekerning asarlari, J.Fraillon, J.Ainley, V.Schulz, T.Fridman va E.Gebhardt, G.B.Gudmundsdottir va O.E.Hatlevik, F.Hamidi, M.Meshkat, M.Rizoiy va M.Jafariy, A.E.Mak Farleyn va boshqalar. Ingliz tili darslarida podkastlardan pedagogik maqsadlarda foydalanish nazariyasi va metodologiyasini quyidagi olimlar o‘rgangan:

V.Fernandes, P.Simo va J.M.Sallan, D.Indaxsari, S.Nikolou va M.Darra, S.M.Palenque, M.Yoestara va Z.Putri va boshqalar.

Tadqiqot muammosi bo‘yicha ilmiy adabiyotlarga ko‘ra, podkastlarning quyidagi didaktik afzalliklarini ko‘rib o‘tish mumkin:

1. Originallik. Podkastlar asosan ona tilida so‘zlashuvchilar tomonidan ishlab chiqariladi, bu til o‘rganuvchilar uchun muhimdir. Ular o‘rganilayotgan til mamlakatining madaniy voqeliklarini aks ettiradi va ona tilida so‘zlashuvchilarning og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan aloqa xususiyatlarini ochib beradi.

2. Ko‘p funksiyalilik. Podkastlardan foydalanish tufayli siz bir vaqtning o‘zida turli xil nutq faoliyati turlarini rivojlantirishingiz mumkin: o‘qish, yozish, gapirish va tinglash. Podkastlar chet elliklar bilan ishlash uchun zarur bo‘lgan ijtimoiy-madaniy kompetentsiyani ham shakllantiradi.

3. Media kompetentsiyasi. Raqamlilashtirish sharoitida zamonaviy mutaxassis uchun real vaqt rejimida video va audio fayllar almashish, ularni yaratish, tahrirlash va Internet tarmog‘iga joylashtirish imkoniyatini nazarda tutuvchi zamonaviy kompyuter ko‘nikmalariga ega bo‘lishi muhim ahamiyatga ega. Internet - bu chet tilini o‘rganishda media kompetentsiya zaruriyatga aylandi[21].

4. Muvofiqlik. Podkastlar yordamida siz o‘quv va kasbiy ahamiyatga ega bo‘lgan materiallar arxivini muntazam yangilashingiz mumkin. Talaba yoki o‘qituvchi har kuni dunyoda va o‘rganilayotgan til mamlakatlarida ijtimoiy hayotning turli sohalarida ro‘y berayotgan yangi voqealarni kuzatib borishi va ularni dars davomida muhokama qilishi, kreativ vazifalarni bajarishi mumkin.

5. Axborotning visual (ko‘rgazmali) va eshitish kanallari orqali podkastlarni bir vaqtda qabul qilish. Vizual kanal ob’ektlarni, harakatlarni, hodisalarni idrok etadi, bu sizga ovozli ma’lumotni yaxshiroq tushunish imkonini beradi.

6. Podkastlarning interaktivligi, chunki har qanday foydalanuvchi ular bilan turli xil mobil qurilmalar orqali ishlashi, sharh yozishi, mazmunini o‘zgartirishi, shuningdek, maxsus filtrlar yordamida ma’lumotlarni tanlashi, izlashi, uzatish tezligini sozlashi va hakozo.

7. Motivatsiya. Podkastlardan foydalanish talabalar va o‘qituvchilarning motivatsiya darajasini sezilarli darajada oshiradi, chunki u qiziqarli, qulay, foydali, o‘z-o‘zini tarbiyalashga, dunyoqarashini kengaytirishga va xalqaro ilmiy aloqalarni o‘rnatishga yordam beradi.

Motivatsiya orqali podkastlar o‘qituvchilar va talabalarni ta’lim jarayoniga hissiy jalb qilish imkonini beradi, ular ishtirok etish effektini oshiradi. 8. Mashg‘ulatga tayyorgarlikni individuallashtirish imkoniyati. Bugungi kunda onlayn ta’lim universitetlarda ingliz tilini o‘qitish tizimiga qisman qo‘shimcha ta’lim sohasi sifatida ham kiritilgan. Internetda o‘qituvchilar va metodistlar uchun onlayn ta’limni tashkil qilish uchun ko‘plab dasturlar, platformalar va resurslar mavjud: sinxron aloqa va turli formatdagi fayllarni almashish imkoniyati bilan Skype video suhbati; Google Docs platformasi bilan birgalikda Google Hangouts On Air video suhbati; LearningApps yoki Educaplay dizaynerlarining interaktiv mashqlari; Etutorium, AdobeConnect, Coursera platformalarida ma’ruza yozuvlari va vebinarlar; IELTS yoki Kembrij ingliz tilidan onlayn test va boshqalar [23].

Moodle masofaviy ta‘lim tizimi ham Google Classroomning bepul analogidir. Funktsionallik jihatdan yanada kengroq hisoblanadi. Ayniqsa, umumiy baholar kitobi(bo‘limi) va interaktiv kurslarni yaratish imkoniyati mavjud. Biroq, platforma texnik jihatdan murakkabroq. Yanada qulayroq variant - bu iSpring Market tizimi. Boshqarish qulayligi jihatidan u Google Classroomga o‘xshaydi. Shu bilan birga, unda o‘quvga oid o‘yinlari va simulyatorlarni yaratish mumkin, muloqot qilish uchun o‘rnatilgan ijtimoiy tarmoqda, vebinarlar va hatto kurslarni sotish imkoniyati ham mavjud.

Yangi global voqealar tez-tez innovatsiyalar uchun keskin burilish bo‘lib, COVID-19 dan keyin virtual onlayn ta’limning paydo bo‘lishi buning aniq tasdig‘ini namoyon etdi. Masofaviy ta‘lim COVID-19dan keyin hozirgi holatida davom etadimi yoki yo‘qmi, buni vaqt ko‘rsatadi, ammo allaqachon sodir bo‘lgan transformatsiya(o‘zgarish) kelajakda global ta’lim sektorini qayta shakllantirish va ishlab chiqishni taqozo etadi.

Xulosa. Xulosa qiladigan bo‘lsak, flipped classroom - bu masofaviy ta’lim texnologiyasi bo‘lib, unda o‘quv mashg‘uloti ishtirokchilari va o‘qituvchi Internet yoki korporativ(umumiy) axborot tizimlaridan foydalangan holda muloqot qilish, ma’lumotlarni uzatish va tahlil qilish imkoniyatiga ega. Ag‘darma sinf texnologiyasini amalga oshirish uchun umumlashtirilgan elektron platformalar va individual funktsiyalar, tayorgarliklar uchun turli xil yechimlar kombinatsiyasidan foydalanish mumkin. Hozirda Google Classroom o‘qituvchilar va talabalar uchun eng qulay bepul elektron platforma hisoblanadi, ammo Google Classroom imkoniyatlari yetarli bo‘lmasa, chet tilini o‘rgatishda foydali bo‘lgan boshqa elektron platformalar ham mavjud. Internetda onlayn tinglash yoki mobil qurilmaga (stol kompyuteri) yuklab olish mumkin bo‘lgan audiofayllar (audio

ma'ruzalar) sifatida podkastlar universitet talabalarining ijtimoiy-madaniy malakasini rivojlantirish uchun foydali vositalardir. Podkastlar o'zining haqiqiyligi, dolzarbligi, ko'p qirraliligi, media kompetentligi, ko'p tarmoqliligi, interaktivligi, motivatsiyani oshirish va individual yondashuvni ta'minlay olishi bilan chet tillarni o'rganishda katta didaktik yordam va imkoniyatlarga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida Xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida" 19.05.2021 yildagi PQ-5117-son qarori.
2. Doskajanov Ch.T., Danenova G.T., Kokkoz M.M. Rol mobilnyx prilojeniy v sisteme obrazovaniya // Mejdunarodnyy jurnal eksperimentalnogo obrazovaniya. 2021. № 2. S. 17.
3. Ukaz Prezidenta Respubliki Uzbekistan «Ob utverjdenii kontseptsii razvitiya sistemy vysshego obrazovaniya Republici Uzbekistan to 2030 goda» № UP-5847 ot 08.10.2019 y.// Lex.UZ. URL: https://lex.uz/ru/docs/4545887 (data obrashcheniya: 23.09.2022).
4. Gosudarev I.B. K voprosu o terminologii elektronnogo obucheniya // Chelovek i obrazovanie. 2015 yil. № 1 (42). S. 180-183.
5. Bielawski L. & Metcalf D. Blended eLearning: Integrating Knowledge, Performance, Support, and Online Learning, Washington: HRD Press, Inc., 2003. P. 89.
6. Dickelman, S. Information and memory. Collection of scientific papers. Washington, Princeton University, 2008-2010. 41-49 pp.
7. Means, B., Toyama, Y., Murphy, R., Bakia, M., & Jones, K. Evaluation of Evidence-Based Practices in Online Learning: A Meta-Analysis and Review of Online Learning Studies. 2010, September. P. 13.
8. Noonoo S. Flipped Learning Founders Set the Record Straight. Transforming education through technology, June 20, 2012. URL: https://thejournal.com/articles/2012/06/20/flipped-learning-founders-q-and-a.aspx (reference date: September 23, 2022).
9. Ibidem.
10. Dmitriev D.V., Borisov A.V. Ispolzovanie podkastov dlya sozdaniya motivatsii u studentov k izucheniyu inostrannogo yazyka // Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta. 2020. №2. C. 221.
11. Ibid. P. 222.
12. Caena F., Redecker C. Aligning Teacher Competence Frameworks to 21st Century Challenges: The Case for the European Digital Competence Framework for Educators (Digcompedu). European Journal of Education. 2019. No 54 (3), 356–369 pp.
13. Fraillon J., Ainley J., Schulz W., Friedman T., Gebhardt E. 2014. Preparing for Life in a Digital Age: The IEA International Computer and Information Literacy Study International Report. New York: Springer Open. 310 p.
14. Gudmundsdottir G.B., Hatlevik O.E. Newly Qualified Teachers' Professional Digital Competence: Implications for Teacher Education. European Journal of Teacher Education. 2018. 41 (2). 21–231 pp.
15. Hamidi F., Meshkat M., Rezaee M., Jafari M. Information Technology in Education. Procedia Computer Science. 2011. No 3. 369–373 pp.
16. McFarlane A.E. Devices and Desires: Competing Visions of a Good Education in the Digital Age. British Journal of Educational Technology. 2019. No 50 (3), 1125–1136 pp.
17. Fernandez V., Simo P., Sallan J.M. Podcasting: A new technological tool to facilitate good practice in higher education. Computers & Education. 2009. No 53. 385–392 pp.
18. Indahsari D. Using podcast for EFL students in language learning. Journal of English Educators Society. 2020. No 5(2). 103-108 pp.

Yaxshiyeva Mehrinigor Shavkatovna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti Jismoniy madaniyat va sport kafedrasi katta o'qituvchisi pedagogika fanlari bo'yicha falasafa doktora (PhD)
E-mail: yaxshiyevamehrinigor@gmail.com

GENDER TENGLIK TAMOYILLARI ASOSIDA JISMONIY TARBIYA MASHG'ULOTLARIDA TALABA QIZLARNING JISMONIY TAYYORGARLIGINI OSHIRISH

Annotatsiya. *Mazkur maqolada gender tenglik tamoyillari asosida jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini tashkil etish orqali talaba qizlarning jismoniy tayyorgarligini oshirish masalalari yoritilgan. Tadqiqot jarayonida talaba qizlarning jismoniy faolligi, mashg'ulotlarga bo'lgan motivatsiyasi hamda jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlariga gender yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarning ta'siri o'rganildi. Mashg'ulot jarayonida qizlar uchun moslashtirilgan mashqlar majmuasi, yuklamaning individual belgilanishi va pedagogik qo'llab-quvvatlashning samaradorligi tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari gender tenglik tamoyillariga asoslangan jismoniy tarbiya mashg'ulotlari talaba qizlarning jismoniy tayyorgarligi va sog'lom turmush tarzini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi.*

Kalit so'zlar: *gender tenglik, talaba qizlar, jismoniy tarbiya, jismoniy tayyorgarlik, sog'lom turmush tarzi, jismoniy faollik.*

ПОВЫШЕНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ СТУДЕНТОК НА ЗАНЯТИЯХ ПО ФИЗИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ НА ОСНОВЕ ПРИНЦИПОВ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА

Аннотация. *В статье рассматриваются вопросы повышения физической подготовленности студенток на основе принципов гендерного равенства в процессе занятий по физическому воспитанию. В ходе исследования изучено влияние занятий, организованных с учетом гендерного подхода, на физическую активность, мотивацию и показатели физической подготовленности студенток. Проанализирована эффективность адаптированных комплексов упражнений, индивидуального подбора нагрузок и педагогических условий. Результаты исследования подтверждают, что занятия по физическому воспитанию, основанные на принципах гендерного равенства, способствуют повышению физической подготовленности студенток и формированию здорового образа жизни.*

Ключевые слова: *гендерное равенство, студентки, физическое воспитание, физическая подготовленность, здоровый образ жизни, физическая активность.*

IMPROVING THE PHYSICAL FITNESS OF FEMALE STUDENTS IN PHYSICAL EDUCATION CLASSES BASED ON THE PRINCIPLES OF GENDER EQUALITY

Abstract. *This article examines the issues of improving the physical fitness of female students through the organization of physical education classes based on the principles of gender equality. The study analyzes the impact of gender-oriented physical education classes on the physical activity, motivation, and physical fitness indicators of female students. The effectiveness of adapted exercise programs, individualized training loads, and supportive pedagogical conditions was evaluated. The results of the study indicate that physical education classes based on gender equality principles play a significant role in enhancing the physical fitness of female students and promoting a healthy lifestyle.*

***Key words**: gender equality, female students, physical education, physical fitness, healthy lifestyle, physical activity.*

Kirish. Bugungi globallashuv va ijtimoiy taraqqiyot sharoitida aholining barcha qatlamlari, ayniqsa xotin-qizlarning sog‘lig‘ini mustahkamlash, ularning jismoniy faolligini oshirish hamda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish muhim ijtimoiy-pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talaba qizlarning jismoniy tayyorgarlik darajasi nafaqat ularning sog‘lig‘i, balki kelajakdagi mehnat faoliyati, ijtimoiy faolligi va hayot sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

So‘nggi yillarda jismoniy tarbiya tizimini takomillashtirishda gender tenglik masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Gender tenglik tamoyillari jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini tashkil etishda talaba qizlarning biologik, fiziologik va psixologik xususiyatlarini hisobga olishni, ularning ehtiyojlariga mos pedagogik sharoitlarni yaratishni nazarda tutadi. Afsuski, amaliyotda jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari ko‘pincha umumiy, standart yondashuv asosida tashkil etilib, bu holat talaba qizlarning mashg‘ulotlarga bo‘lgan qiziqishini pasaytirishi, jismoniy faollik darajasining yetarli bo‘lmasligiga olib kelishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasida xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash, gender tenglikni ta’minlash hamda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish bo‘yicha qabul qilingan qonunlar, farmon va qarorlar jismoniy tarbiya tizimida ham gender yondashuvni joriy etishni taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan, jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini gender tenglik tamoyillari asosida tashkil etish talaba qizlarning jismoniy tayyorgarligini oshirishning samarali pedagogik vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur maqolada gender tenglik tamoyillariga asoslangan jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarining talaba qizlarning jismoniy tayyorgarligiga ta’siri ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi.

ozirgi kunda oliy ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini tashkil etishda faqatgina umumiy jismoniy rivojlanishga emas, balki talabalarning individual, ijtimoiy va gender xususiyatlarini hisobga olishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Gender yondashuv ta’lim jarayonida teng imkoniyatlar yaratish, shaxsning o‘z imkoniyatlarini to‘liq namoyon etishiga sharoit yaratish bilan izohlanadi.

Talaba qizlarning jismoniy tayyorgarlik darajasi ko‘pincha ularning biologik va psixologik xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bu holat mashg‘ulotlarni rejalashtirishda alohida yondashuvni talab etadi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, qizlar orasida jismoniy faollikning pastligi, mashg‘ulotlarga bo‘lgan motivatsiyaning yetarli darajada shakllanmaganligi kuzatiladi. Bu esa jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarining mazmuni va metodikasini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi.

Gender tenglik tamoyillariga asoslangan mashg‘ulotlar talaba qizlarning o‘z imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchini oshiradi, ularda sog‘lom turmush tarziga bo‘lgan barqaror munosabatni shakllantiradi. Shu jihatdan qaraganda, jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarida gender yondashuvni joriy etish nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy ahamiyatga ham ega.

Gender tenglik tamoyillari pedagogik jarayonda shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Jismoniy tarbiya tizimida ushbu tamoyillar talaba qizlarning jismoniy rivojlanish sur’atlari, funksional imkoniyatlari va psixologik holatini hisobga olgan holda mashg‘ulotlarni tashkil etishni nazarda tutadi.

Ilmiy adabiyotlarda ta’kidlanishicha, qizlar organizmida mushak kuchining rivojlanish darajasi, chidamlilik va tiklanish jarayonlari o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Shu sababli mashg‘ulot yuklamalarini standart asosda belgilash ko‘pincha kutilgan natijani bermaydi. Gender yondashuv esa yuklamaning hajmi, intensivligi va mashqlar mazmunini moslashtirish imkonini beradi.

Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarida gender tenglikni ta’minlash mashqlarni tanlashda estetik, sog‘lomlashtiruvchi va motivatsion jihatlarga alohida e’tibor qaratishni talab etadi. Bu esa talaba

qizlarning mashg‘ulotlarga faol jalb etilishiga va ularning jismoniy tayyorgarligini barqaror oshirishga xizmat qiladi.

Ilmiy manbalarda jismoniy tarbiya va sport tizimida gender yondashuv masalalari keng yoritilgan. Tadqiqotchilar gender tenglikni ta’minlash mashg‘ulotlarning samaradorligini oshirishi, talaba qizlarning jismoniy faolligini rag‘batlantirishi va sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga xizmat qilishini ta’kidlaydilar.

Mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda talaba qizlarning jismoniy tayyorgarligi ko‘rsatkichlari ko‘pincha past darajada ekani qayd etilib, bunga mashg‘ulotlarning moslashtirilmaganligi sabab sifatida ko‘rsatiladi. Xorijiy tadqiqotlarda esa gender yondashuv asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar qizlarda chidamlilik, egiluvchanlik va umumiy jismoniy faollikning sezilarli darajada oshishiga olib kelgani aniqlangan.

Shuningdek, adabiyotlarda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarining ijtimoiy-pedagogik ahamiyati alohida e’tirof etiladi. Gender tenglik tamoyillariga asoslangan yondashuv talaba qizlarda o‘z sog‘lig‘iga mas’uliyat bilan qarash, muntazam jismoniy mashg‘ulotlar bilan shug‘ullanish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mazkur yo‘nalishda ilmiy ishlar mavjud bo‘lsa-da, oliy ta’lim muassasalari sharoitida talaba qizlarning jismoniy tayyorgarligini oshirishga qaratilgan amaliy tadqiqotlar yetarli emas.

Tadqiqot oliy ta’lim muassasasida tahsil olayotgan 40 nafar talaba qiz ishtirokida olib borildi. Ishtirokchilar tajriba guruhi (20 nafar) va nazorat guruhi (20 nafar) ga ajratildi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish;
2. pedagogik kuzatuv;
3. suhbat va so‘rovnoma;
4. jismoniy tayyorgarlik testlari;
5. pedagogik tajriba;
6. matematik-statistik tahlil.

Jismoniy tayyorgarlik darajasi quyidagi testlar orqali baholandi: 30 metrga yugurish (tezkorlik); 1000 metrga yugurish (chidamlilik); oldinga egilish (egiluvchanlik); o‘tirib-turish (kuch).

Pedagogik tajriba jarayonida mashg‘ulotlar mazmuni talaba qizlarning jismoniy tayyorgarlik darajasi, sog‘lig‘i va individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqildi. Mashg‘ulotlar davomida yuklamaning bosqichma-bosqich oshirilishi, mashqlarni murakkablashtirish va tiklanish mashqlariga yetarli e’tibor qaratildi.

Gender yondashuvni ta’minlash maqsadida mashg‘ulotlarda ijobiy psixologik muhit yaratildi, talabalarning o‘zaro qo‘llab-quvvatlashi va pedagog tomonidan rag‘batlantirish usullari qo‘llanildi. Bu omillar mashg‘ulotlar samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Pedagogik tajriba yakunlari tahlili gender tenglik tamoyillari asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlarning samaradorligini tasdiqladi.

1-jadval.

Talaba qizlarning jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlari (tajribadan oldin)

№	Ko‘rsatkich	Tajriba guruhi	Nazorat guruhi
1	30 m yugurish (soniya)	6,2 ±0,3	6,1 ±0,4
2	1000 m yugurish (daq)	5,45 ±0,25	5,40 ±0,30
3	Oldinga egilish (sm)	8,1 ±1,2	8,3 ±1,1
4	O‘tirib-turish (marta)	18,4 ±2,1	18,7 ±2,0

2-jadval

Talaba qizlarning jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlari (tajribadan keyin)

№	Ko‘rsatkich	Tajriba guruhi	Nazorat guruhi

1	30 m yugurish (soniya)	5,6 ±0,2	6,0 ±0,3
2	1000 m yugurish (daq)	4,95 ±0,20	5,30 ±0,25
3	Oldinga egilish (sm)	12,6 ±1,4	9,1 ±1,2
4	O‘tirib-turish (marta)	25,8 ±2,3	20,1 ±2,1

Natijalardan ko‘rinib turibdiki, tajriba guruhida jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlari statistik jihatdan sezilarli darajada yaxshilangan ($p<0,05$). Ayniqsa egiluvchanlik va chidamlilik ko‘rsatkichlarida yuqori o‘sish qayd etildi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, tajriba guruhida jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlarining o‘sishi nafaqat mashqlar mazmuni, balki mashg‘ulotlarning gender xususiyatlarga mos tashkil etilgani bilan ham bog‘liqdir. Talaba qizlarning mashg‘ulotlarga bo‘lgan qiziqishi va ishtiroki ortishi jismoniy ko‘rsatkichlarning barqaror o‘sishini ta’minladi.

Tadqiqot natijalari xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy xulosalari bilan mos kelib, gender tenglik tamoyillari asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar jismoniy tarbiya samaradorligini oshirishini yana bir bor tasdiqladi.

Bu holat mashg‘ulotlarning gender xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilgani, yuklamaning individual belgilanishi va ijobiy pedagogik muhit bilan izohlanadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, gender tenglik tamoyillari asosida tashkil etilgan jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari talaba qizlarning jismoniy tayyorgarligini oshirishda yuqori samaradorlikka ega. Tajriba guruhida kuzatilgan o‘sish jismoniy ko‘rsatkichlarning barcha asosiy parametrlarida – tezkorlik, chidamlilik, kuch va egiluvchanlikda sezilarli bo‘ldi, bu esa gender yondashuvning amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi.

Gender tenglik tamoyillarini tatbiq etish pedagogik jarayonda talaba qizlarning individual xususiyatlarini hisobga olish, mashqlarni optimallashtirish va psixologik qo‘llab-quvvatlashni ta’minlash orqali ularning mashg‘ulotlarga bo‘lgan motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, mashg‘ulotlarning individual yondashuv asosida tashkil etilishi jismoniy tayyorgarlikning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi va talaba qizlarning sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shuningdek, gender tenglik tamoyillari asosida olib borilgan pedagogik tajriba talaba qizlarning jismoniy faollik darajasini muntazam ravishda oshirishga, mashg‘ulotlarda ishtirokini rag‘batlantirishga va ularning psixologik holatini yaxshilashga imkon beradi. Bu holat, o‘z navbatida, jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarining samaradorligini oshirish, talaba qizlarning kasbiy va ijtimoiy faolligini rivojlantirish va sog‘lom hayot tarzini targ‘ib qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, gender yondashuv asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar nafaqat individual jismoniy tayyorgarlikni oshiradi, balki talaba qizlarning ijtimoiy va psixologik rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu esa jismoniy tarbiya pedagogikasida gender asosida metodik tavsiyalar ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish zaruratini yanada kuchaytiradi.

Umuman olganda, gender tenglik tamoyillari asosida tashkil etilgan jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari pedagogik, sog‘liqni mustahkamlash va ijtimoiy-ma’naviy jihatdan ko‘p qirrali foyda beradi. Mazkur yondashuvni oliy ta’lim muassasalarida keng joriy etish talaba qizlarning jismoniy tayyorgarligini oshirish, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish va jismoniy tarbiya tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari kelgusida gender asosidagi mashg‘ulot metodikasini takomillashtirish, turli yosh va ijtimoiy guruhdagi qizlar bilan ishlash strategiyasini ishlab chiqish hamda pedagogik jarayonni raqamli monitoring va testlash vositalari bilan qo‘llab-quvvatlash

imkoniyatlarini ko‘rsatadi. Bu esa ilmiy va amaliy nuqtai nazardan gender asosida jismoniy tarbiya pedagogikasining rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi.

Gender tenglik tamoyillari asosida tashkil etilgan jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari talaba qizlarning jismoniy rivojlanish jarayonini optimallashtirishda muhim pedagogik omil sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu yondashuv mashg‘ulotlarda yuklamaning hajmi va intensivligini qizlarning individual imkoniyatlariga moslashtirish, mashqlar mazmunini sog‘lomlashtiruvchi va motivatsion jihatdan boyitish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mashg‘ulot jarayonida gender xususiyatlarini hisobga olish talaba qizlarning jismoniy faolligini oshirish, mashg‘ulotlarga bo‘lgan qiziqishni kuchaytirish hamda ijobiy psixologik muhitni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlarining barqaror o‘sishiga olib keladi.

Shuningdek, gender yondashuv asosida olib borilgan mashg‘ulotlar talaba qizlarda sog‘lom turmush tarziga ongli munosabatni shakllantirib, ularning o‘z sog‘lig‘iga mas’uliyat bilan qarashini ta’minlaydi. Mazkur holat jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarining nafaqat sog‘lomlashtiruvchi, balki tarbiyaviy va ijtimoiy ahamiyatini ham oshiradi.

Ushbu ilmiy xulosalar oliy ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini gender tenglik tamoyillari asosida takomillashtirish, talaba qizlarning jismoniy tayyorgarligini oshirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqish hamda sog‘lom turmush tarzini keng targ‘ib etishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2019. – 45 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni «Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida». – Toshkent, 2019. – 32 b.
3. Яхшиева М.Ш.. Повышение двигательной подготовленности студенток и мотивации к занятиям физической культуры средствами аэробики. Tafakkur ziyosi. 2020/4. С. 168-171.
4. Yaxshiyeva M.Sh. Aerobika vositalari orqali talaba qizlarning jismoniy tayyorgarligini oshirish metodikasi. "Research Focus" international scientific journal LLC “Ilm-fan va innovatsiyalar akademiyasi” 15.01.2025
5. Karimov S. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 280 b.
6. Eime R., Young J., Harvey J., Charity M., Payne W. A systematic review of the psychological and social benefits of participation in sport for adults: informing development of a conceptual model of health through sport. – International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity, 2013, Vol. 10, pp. 135–150.
7. Sallis J., Bull F., Guthold R., et al. Progress in physical activity over the Olympic quadrennium. – The Lancet, 2016, Vol. 388, pp. 1325–1336.

Jo'rayeva Lola Ismatullayevna
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

BO'LAJAK TABIIY FANLAR O'QITUVCHILARINING EKOLOGIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING BUGUNGI KUNDAGI AHVOLI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada bo'lajak tabiiy fanlar o'qituvchilarining ekologik madaniyatini rivojlantirishning bugungi holati, uning nazariy asoslari va amaliy tatbiq imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi ekologik madaniyatni shakllantirishdagi pedagogik jarayonlarni aniqlash, o'qituvchilarning ekologik tayyorgarlik darajasini o'rganish va ekologik kompetensiyani rivojlantirishning samarali yo'llarini belgilashdan iborat bo'lib, bunda ekologik madaniyatning kognitiv, aksiologik va amaliy komponentlari o'rganilib, ularning pedagogik jarayonda uyg'un rivojlanishi va talabalarning ekologik qaror qabul qilish ko'nikmalariga ta'siri tahlil qilish masalalari ilmiy jihatdan yoritilgan va tadqiqotlar asosida tavsiyalar keltirilgan. Ekologik madaniyatni rivojlantiridagi muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari, pedagogik shart-sharoitlar va innovatsion metodlarni joriy etish imkoniyatlari muhokama qilingan.*

Kalit so'zlar: *ekologik madaniyat, tabiiy fanlar o'qituvchilari, ekologik kompetensiya, ekologik tayyorgarlik, pedagogik metodlar, amaliy faoliyat, integrativ yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, ekologik qaror qabul qilish, ta'lim jarayoni, qadriyat tizimi, innovatsion pedagogik uslublar.*

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК

Аннотация. *В данной статье будет проанализировано современное состояние развития экологической культуры будущих учителей естествознания, ее теоретические основы и возможности практического применения. Основная цель исследования-выявление педагогических процессов в формировании экологической культуры, изучение уровня экологической подготовки педагогов и определение эффективных путей развития экологической компетентности, при этом исследуются познавательные, аксиологические и практические компоненты экологической культуры, научно освещаются вопросы их гармоничного развития в педагогическом процессе и анализа влияния на экологические навыки принятия решений обучающимися, даются рекомендации на основе исследований. Обсуждались проблемы развития экологической культуры и пути их преодоления, педагогические условия и возможности внедрения инновационных методов.*

Ключевые слова: *екологическая культура, учителя естествознания, экологическая компетентность, экологическая подготовка, педагогические методы, практическая деятельность, интегративный подход, личностно-ориентированное обучение, принятие экологических решений, образовательный процесс, система ценностей, инновационные педагогические приемы.*

THE CURRENT STATE OF DEVELOPING ECOLOGICAL CULTURE OF FUTURE NATURAL SCIENCE TEACHERS

Annotation. *This article analyzes the current state of the development of the ecological culture of teachers of the future natural sciences, its theoretical foundations and possibilities of practical application. The main purpose of the study is to identify pedagogical processes in the formation of ecological culture, study the level of environmental training of teachers and determine effective ways to develop environmental competence, in which the cognitive, axiological and practical components of ecological culture are studied, their harmonious development in the pedagogical process and the impact of students on environmental decision-making skills are scientifically Problems in the development of ecological culture and ways to eliminate them, pedagogical conditions and the possibility of introducing innovative methods have been discussed.*

Key words*: environmental culture, teachers of Natural Sciences, Environmental competence, environmental training, pedagogical methods, practical activities, integrative approach, personality-oriented education, environmental decision-making, educational process, value system, innovative pedagogical methods.*

Kirish. Globallashuv va ilmiy-texnik taraqqiyot jarayonlari insoniyat sivilizatsiyasiga sezilarli yutuqlarni olib kelgan bo'lsa-da, ular bilan bir qatorda ekologik xavf va tahdidlarni ham kuchaytirdi. Tabiat

va jamiyat o‘rtasidagi nozik muvozanatning buzilishi natijasida ekologik inqirozning chuqurlashuvi, iqlim o‘zgarishlari, tabiiy resurslarning kamayishi, antropogen ifloslanish darajasining ortib borishi kabi holatlar nafaqat tabiiy muhit, balki inson hayoti sifatiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli, zamonaviy ta’lim tizimi inson faoliyatining ekologik oqibatlarini chuqur anglay oladigan, ekologik mas’uliyatli, barqaror rivojlanish g‘oyalariga sodiq mutaxassislarni tayyorlashni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ymoqda.

Mavzuning dolzarbligi. Bugungi kunda ekologik madaniyat tushunchasi pedagogika fanining muhim kategoriyasiga aylangan. U shaxsning ekologik bilim, ko‘nikma, qadriyat, e’tiqod va faoliyat birligidan tarkib topgan kompleks tushuncha bo‘lib, insonning tabiat bilan ongli munosabatini ifodalaydi. Ekologik madaniyatga ega pedagog o‘quvchilarda ekologik tafakkur, ekologik ong va ekologik xulq-atvorni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Shu bois, bo‘lajak tabiiy fanlar o‘qituvchilarining ekologik madaniyatini rivojlantirish masalasi bugungi pedagogik nazariya va amaliyotning markaziy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, ekologik ta’limning samaradorligi o‘qituvchining ekologik kompetensiyasiga, ya’ni uning ekologik madaniyat darajasiga bevosita bog‘liqdir. Ammo O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida bo‘lajak tabiiy fanlar o‘qituvchilarining ekologik tayyorgarligi hali ham to‘liq tizimlashtirilmagan, o‘quv dasturlarida ekologik ta’lim komponentlari yetarli darajada integratsiyalashmagan, amaliyotda ekologik faoliyatni rivojlantiruvchi metodlar yetarli qo‘llanilmayapti.

Asosiy qism. Ekologik madaniyatni shakllantirishning bugungi holatini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab oliy ta’lim muassasalarida ekologik yo‘nalishdagi fanlar mavjud bo‘lishiga qaramay, ularning o‘qitilishi ko‘proq nazariy xarakter kasb etadi, amaliy faoliyat bilan integratsiyasi past darajada. Talabalarning ekologik masalalarga bo‘lgan munosabati ko‘pincha passiv, ularning ekologik xatti-harakatida motivatsion yetishmovchilik kuzatiladi. Shu bilan birga, ekologik madaniyatni baholash mezonlari va diagnostika tizimi yetarli ishlab chiqilmagan. Bo‘lajak tabiiy fanlar o‘qituvchilarining ekologik madaniyatini rivojlantirish jarayonini ilmiy asosda o‘rganish, mavjud holatni empirik tahlil qilish, kamchiliklarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish yo‘llarini belgilash zaruriyat darajasiga ko‘tarilgan. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi ham shundan iboratki, ekologik madaniyatni rivojlantirish orqali kelajak o‘qituvchilarda ekologik ong, ekologik fikrlash madaniyati va ekologik javobgarlikni shakllantirish, natijada o‘quvchi-yoshlarning ekologik savodxonligini oshirishga zamin yaratiladi. Tadqiqotning nazariy asosini ekologik pedagogika, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, integrativ o‘qitish nazariyalari tashkil etadi. Bo‘lajak tabiiy fanlar o‘qituvchilari tayyorlov jarayonida ekologik madaniyatni rivojlantirish masalasini tahlil etish orqali ta’lim mazmunini takomillashtirish, ekologik komponentlarni fanlararo integratsiya asosida kiritish hamda ekologik faoliyatga yo‘naltirilgan metodlarni ishlab chiqish zarur.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi bo‘lajak tabiiy fanlar o‘qituvchilarining ekologik madaniyatini rivojlantirishning hozirgi holatini ilmiy tahlil qilish, mavjud kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir. Mazkur yo‘nalishning ilmiy yangiligi shundaki, unda ekologik madaniyatning tarkibiy tuzilmasi, uni rivojlantirishga ta’sir etuvchi ichki va tashqi omillar tizimli tahlil etiladi, shuningdek, pedagogik jarayonda ekologik kompetensiyani shakllantirish mexanizmlari aniqlanadi.

Tadqiqotning ilmiy-metodologik asosi hozirgi zamon pedagogik konsepsiyalar, ekologik ta’lim nazariyalari hamda barqaror rivojlanish paradigmasiga tayanadi. Bo‘lajak tabiiy fanlar o‘qituvchilarining ekologik madaniyatini rivojlantirish masalasi integrativ, tizimli va aksiologik xususiyatga ega bo‘lgani sababli, tadqiqotda metodologik ko‘p yondashuvlilik prinsipi asos qilib olindi.

1. Tizimli yondashuv ekologik madaniyatni shaxsning ijtimoiy-tarbiyaviy tizimdagi murakkab, ko‘p komponentli hodisa sifatida talqin etishga imkon berdi. Bu yondashuv ekologik madaniyatni bilim, qadriyat, hissiy-motivatsion, amaliy faoliyat va xulq-atvor komponentlari birligida tahlil qilishni talab etadi. Tizimli yondashuv orqali ekologik ta’lim jarayoni faqat alohida fan yoki dars bilan emas, balki barcha ta’lim bosqichlari va faoliyat turlarining o‘zaro uzviy aloqadorligi orqali amalga oshirilishi asoslab berildi.
2. Aksiologik yondashuv ekologik madaniyatni shaxsning qadriyat tizimi sifatida o‘rganish imkonini berdi. Ekologik qadriyatlar shaxsning ichki e’tiqodi va ekologik mas’uliyatini shakllantiruvchi markaziy omil hisoblanadi. Shu sababli, tadqiqotda talabalarning ekologik qadriyatlar tizimini aniqlash, ularning ekologik ongini baholash, ekologik muammolarga nisbatan axloqiy pozitsiyasini o‘rganish ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilandi.
3. Kompetensiyaviy yondashuv asosida ekologik madaniyat pedagogik kompetensiyaning tarkibiy qismi sifatida tahlil qilindi. Bu yondashuv bo‘lajak o‘qituvchining ekologik kompetensiyasini nazariy bilim, amaliy faoliyat va shaxsiy mas’uliyat birligida ko‘rishga imkon berdi. Shu asosda ekologik madaniyatni rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan asosiy kompetensiyalar - kognitiv (bilim asoslari), aksiologik

(qadriyatlar tizimi), va faoliyat (amaliy tajriba) komponentlari aniqlanib, ularning o‘zaro integratsiyasi tahlil qilindi.

4. Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv tadqiqotning amaliy metodologik poydevorini tashkil etdi. Bu yondashuv talabalarning ekologik faoliyatini – loyiha ishlari, ekologik monitoring, ekologik volontyorlik va tabiatni muhofaza qilishga oid amaliy mashg‘ulotlarni – ekologik madaniyatni shakllantirishning samarali vositasi sifatida qaraydi.

Yuqoridagi ilmiy metodologik yondashuvlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak tabiiy fanlar o‘qituvchilarining ekologik madaniyatini rivojlantirish jarayoni murakkab, ko‘p omilli va tizimli pedagogik hodisa hisoblanadi. Tadqiqotda qo‘llanilgan tizimli, aksiologik, kompetensiyaviy va faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvlar ekologik madaniyatni har tomonlama tahlil etish hamda uni shakllantirish mexanizmlarini aniqlash imkonini berdi.

Metodologik tahlil natijasida quyidagilar aniqlandi (1-rasmga qarang).

Ekologik madaniyat shaxsning ekologik bilim, qadriyat, munosabat va faoliyat birligida namoyon bo‘luvchi integral sifatidir.	Ekologik madaniyatni rivojlantirish shaxsga yo‘naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilganda samarali natija beradi.
Bo‘lajak o‘qituvchilarning ekologik tayyorgarligi faqat nazariy bilim bilan cheklanmasligi, balki amaliy faoliyat va tajriba orqali mustahkamlanishi lozim	Ekologik madaniyatni rivojlantirish uchun pedagogik jarayonda innovatsion metodlar, ekologik loyihalar, muammoli ta’lim va refleksiv tahlil kabi faol uslublarni qo‘llash muhim metodologik talabdir

1-rasm. Metodologik tahlil natijasi mazmuni

Shuningdek, tadqiqotda ekologik madaniyatni baholash mezonlari va diagnostika vositalarini ishlab chiqish zarurligi aniqlanib, bu yo‘nalishda metodik tavsiyalar ishlab chiqish keyingi ilmiy izlanishlarning asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilandi.

Ishlab chiqilgan metodologik yondashuvlar bo‘lajak tabiiy fanlar o‘qituvchilarining ekologik madaniyatini rivojlantirishning nazariy asosini mustahkamlab, ekologik ta’limni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish imkonini beradi. Shu orqali ta’lim jarayonida ekologik kompetensiyani shakllantirish, ekologik tafakkur va javobgarlikni kuchaytirish uchun zarur ilmiy-pedagogik asos yaratiladi.

Tahlillar va tajriba-sinov ishlari natijasida bo‘lajak tabiiy fanlar o‘qituvchilarining ekologik madaniyatini rivojlantirishning amaldagi holati, muammolari va istiqbollari aniqlab berildi. Tadqiqot natijalari quyidagi ilmiy xulosalarni shakllantirish imkonini berdi:

1. Bo‘lajak o‘qituvchilarning ekologik madaniyat darajasi o‘rtacha va past ko‘rsatkichlarda namoyon bo‘lmoqda. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, talabalarning aksariyati ekologik bilimlarga ega bo‘lsada, ularni amaliy faoliyatda qo‘llash, ekologik mas’uliyat bilan qaror qabul qilish va ekologik qadriyatlarni kundalik hayotda namoyon etish ko‘nikmalari yetarlicha shakllanmagan.

2. Oliy ta’lim jarayonida ekologik ta’lim komponentlarining integratsiyasi yetarli emas. Ekologik madaniyatni shakllantirish faqat alohida fanlar (masalan, ekologiya yoki biologiya) doirasida olib borilayotgani sababli, fanlararo bog‘liqlikning sustligi ekologik tafakkurning kompleks shakllanishiga to‘sqinlik qilmoqda.

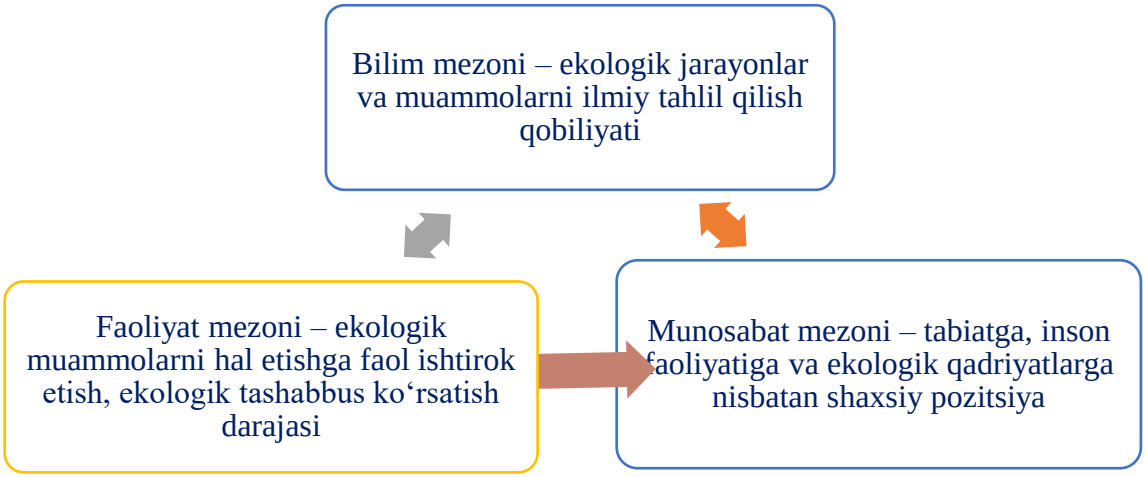
3. Ekologik madaniyatni rivojlantirishda faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvning samaradorligi isbotlandi. Tajriba-sinov ishlari natijalariga ko‘ra, ekologik loyihalar, dala mashg‘ulotlari, ekologik volontyorlik va amaliy seminarlar orqali tashkil etilgan ta’lim jarayonida talabalar ekologik muammolarga nisbatan faol pozitsiya egallay boshlagan.

4. Ekologik kompetensiyaning tuzilmasi aniqlashtirildi. Tadqiqot natijasida ekologik kompetensiya uchta asosiy komponent — kognitiv (bilim), aksiologik (qadriyat va motivatsiya) hamda amaliy (faoliyat)

qismlardan tashkil topishi aniqlandi. Bu komponentlarning uyg‘un rivojlanishi ekologik madaniyatning tarkibiy butunligini ta’minlaydi.

5. Ekologik madaniyatni rivojlantirishga ta’sir etuvchi ichki va tashqi omillar tizimi ishlab chiqildi. Ichki omillarga talabaning shaxsiy motivatsiyasi, ekologik qadriyatlari va o‘zini anglash darajasi kirsa, tashqi omillarga oliy ta’lim muassasasining o‘quv-madaniy muhiti, ta’lim mazmuni, pedagogik texnologiyalar va ijtimoiy axborot manbalari kiritildi.

6. Ekologik madaniyatni baholash mezonlari ishlab chiqildi. Ular quyidagi yo‘nalishlarda belgilandi. Ular quyidagilarni o‘zida aks ettiradi (2-rasmga qarang).

2-rasm. Ekologik madaniyatni baholash mezonlari

7. Innovatsion pedagogik vositalar samaradorligi tajriba asosida isbotlandi. “Ekologik muammoli o‘qitish”, “Loyiha asosida o‘qitish” va “Ekologik refleksiya” metodlaridan foydalanish talabalarda ekologik fikrlashni chuqurlashtirgan, ekologik qaror qabul qilish malakasini mustahkamlagan.

8. Ekologik madaniyatni rivojlantirish modeli taklif etildi. Modelda maqsad, mazmun, metodlar, vositalar, shart-sharoitlar va kutilgan natijalar o‘zaro bog‘liq tizim sifatida ishlab chiqildi. Modelning amaliy joriy etilishi natijasida talabalarda ekologik ong, mas’uliyat va ekologik faoliyat darajasi sezilarli oshgani aniqlandi.

9. Tajriba-sinov natijalari statistik jihatdan tasdiqlandi. Ilmiy tahlillar bo‘yicha tajriba guruhida ekologik kompetensiya ko‘rsatkichlari 22–25% ga oshgan bo‘lib, bu ekologik madaniyatni rivojlantirish bo‘yicha ishlab chiqilgan pedagogik shart-sharoitlarning samaradorligini isbotlaydi.

10. Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati shundan iboratki, ishlab chiqilgan ilmiy-metodik tavsiyalar oliy ta’lim muassasalarida ekologik ta’limni integratsiyalash, o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini ekologik yo‘nalishda boyitish hamda ekologik tarbiyani ta’limning barcha bosqichlarida izchil amalga oshirishga xizmat qiladi.

Bo‘lajak tabiiy fanlar o‘qituvchilarining ekologik madaniyatini rivojlantirish bo‘yicha olib borilgan tadqiqot natijalari pedagogik nazariya va amaliyotdagi mavjud qarashlar bilan solishtirildi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, ekologik madaniyatni shakllantirish masalasi nafaqat nazariy bilimlarni o‘rgatish bilan, balki o‘quvchilarda ekologik fikrlash va amaliy faoliyatni rivojlantirish bilan chambarchas bog‘liqdir.

Ilmiy adabiyotlarda ekologik madaniyat ko‘pincha individual bilim va ko‘nikmalar majmui sifatida talqin qilinadi. Biroq, o‘tkazilgan empirik tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, ekologik madaniyatni samarali shakllantirish uchun shaxsning motivatsion, aksiologik va amaliy komponentlari bir vaqtda rivojlanishi zarur. Shu nuqtai nazardan, faqat nazariy bilim berish ekologik tayyorgarlikni to‘liq ta’minlamaydi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, oliy ta’lim muassasalarida ekologik ta’limning ko‘plab elementlari mavjud bo‘lishiga qaramay, ularning amaliy integratsiyasi yetarli emas. Masalan, biologiya yoki geografiya fanlarida ekologik mavzular mavjud bo‘lsa-da, talabalarning real ekologik vaziyatlarda qaror qabul qilish va mas’uliyatni his qilish ko‘nikmalari sust rivojlangan. Bu holat pedagogik jarayonda ekologik faoliyatni rag‘batlantirishning yetishmasligi bilan izohlanadi. Muhokama davomida shuni ko‘rsatish mumkinki, ekologik madaniyatni rivojlantirishda interfaol va loyiha asosida o‘qitish metodlari samarali natija beradi. Talabalarda ekologik g‘oyalarni mustaqil tahlil qilish, muammolarni aniqlash va amaliy yechimlar ishlab chiqish ko‘nikmalari aynan ushbu yondashuvlar orqali sezilarli darajada oshgan. Shu bilan birga, ekologik loyihalar va amaliy mashg‘ulotlar talabalarda ekologik mas’uliyatni his qilish va ijtimoiy mas’uliyatni

rivojlantirishga ham xizmat qilmoqda. Muhokamalarda ekologik madaniyatni baholash mezonlari muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ekologik bilimlarni baholash yetarli bo‘lsa-da, talabaning qadriyat va faoliyat komponentlarini o‘lchash tizimi yetarlicha rivojlanmagan. Bu esa pedagogik jarayonda ekologik madaniyatning haqiqiy darajasini aniqlashda muammolar keltirib chiqaradi. Muhokama xulosasi shundan iboratki, bo‘lajak tabiiy fanlar o‘qituvchilarining ekologik madaniyatini rivojlantirish kompleks yondashuvni talab qiladi. Nazariy bilim, qadriyat tizimi, amaliy faoliyat va pedagogik sharoitlarning uyg‘unligi ekologik kompetensiyaning shakllanishi va mustahkamlanishida asosiy omil hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, oliy ta’lim muassasalarida ekologik ta’lim dasturlarini yangilash, amaliy loyihalarni joriy etish va baholash mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb vazifa sifatida ko‘riladi.

Xulosa. Bo‘lajak tabiiy fanlar o‘qituvchilarining ekologik madaniyatini rivojlantirish bugungi zamon ta’lim tizimida eng dolzarb va muhim yo‘nalishlardan biri ekanligi tadqiqotlar natijasida tasdiqlandi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, ekologik madaniyatni shakllantirish jarayoni nafaqat nazariy bilimlar, balki shaxsning qadriyat tizimi, ekologik motivatsiyasi va amaliy faoliyati bilan uzviy bog‘liqdir. Olingan natijalar bo‘yicha bo‘lajak o‘qituvchilarda ekologik bilimlar mavjud bo‘lsa-da, ularni amaliyotga tatbiq etish, ekologik qaror qabul qilish va ekologik mas’uliyatni kundalik hayotda namoyon etish darajasi yetarli emasligi aniqlangan. Shu bilan birga, oliy ta’lim dasturlarida ekologik komponentlarning fanlararo integratsiyasi yetarli darajada amalga oshirilmagani, ekologik tafakkur va ekologik xulq-atvorni mustahkamlashda pedagogik sharoitlarning sustligi kuzatiladi. Tadqiqot davomida ekologik madaniyatni rivojlantirishning samarali yo‘llari aniqlanib, faoliyatga yo‘naltirilgan, loyiha asosida va interfaol pedagogik metodlarning talabalarda ekologik kompetensiya va ekologik mas’uliyatni oshirishga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi isbotlandi. Bundan tashqari, ekologik madaniyatni baholash mezonlari va diagnostika vositalarini joriy etish pedagogik jarayonni samarali tashkil etish va ekologik tayyorgarlikni tizimli rivojlantirish imkonini beradi.

Bo‘lajak tabiiy fanlar o‘qituvchilarining ekologik madaniyatini rivojlantirish uchun tizimli va integrativ yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan va kompetensiyaviy metodlar, shuningdek, amaliy faoliyatga asoslangan pedagogik uslublarni keng joriy etish zarur. Ushbu tadqiqot natijalari oliy ta’lim muassasalarida ekologik ta’limni takomillashtirish, pedagogik jarayonni optimallashtirish va talabalarda ekologik ongni mustahkamlashga ilmiy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Abduqodirov, A. (2018). Ekologik pedagogika: nazariya va amaliyot. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligi nashriyoti.
2. Akhmedova, M., & Tursunov, B. (2020). Tabiiy fanlar o‘qituvchilarining ekologik madaniyati va uning shakllantirish usullari. Pedagogika ilmiy jurnal, 12(3), 45–53.
3. G‘aniev, R. (2019). Pedagogik kompetensiya va ekologik ongni rivojlantirish metodlari. Toshkent: Fan nashriyoti.
4. Lixachev, B. T. (2017). Ekologik madaniyatning nazariy asoslari. Moskva: Pedagogika nashriyoti.
5. Moiseyev, N. (2016). Ekologik tarbiya va o‘qituvchining roli. Pedagogika va psixologiya jurnali, 9(2), 23–31.

Кучкаров Нодир Бозорович
Независимый исследователь
Бухарского государственного педагогического института

МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ И УМЕНИЙ У СТУДЕНТОВ

Аннотация. *Эффективность образовательного процесса во многом определяется методикой преподавания. Понятие «методика» переводится с древнегреческого как путь исследования, теория, учение. Следовательно, это способ обучения определенному учебному предмету. Роль и значение методики в области экономических наук в современных условиях постоянно возрастает. Широкое использование унифицированных методов и переход на исключительно письменный контроль над усвоением школьниками предметов изучения формально снижает роль преподавателя в непосредственном процессе обучения.*

Ключевые слова: *экономическая культура, педагогическое мастерство, экономические понятия.*

METHODS AND TECHNIQUES OF FORMING STUDENTS' ECONOMIC KNOWLEDGE AND SKILLS

Abstract. *The effectiveness of the educational process is largely determined by the teaching methodology. The term "methodology" is translated from ancient Greek as a way of research, theory, and teaching. Therefore, it is a way of teaching a certain academic subject. The role and importance of methodology in the field of economic sciences in modern conditions is constantly increasing. The widespread use of unified methods and the transition to exclusively written control over students' learning of subjects formally reduces the role of the teacher in the direct learning process.*

Key words: *economic culture, pedagogical skills, economic concepts.*

Между тем уровень подготовки и эффективность обучения находятся в прямой зависимости от взаимодействия звена преподаватель – учащийся. Проблемы общественного развития, рост объема информации, повышение требований школьной аудитории – все это обязывает и самых опытных преподавателей систематически совершенствовать свое педагогическое мастерство. Обязанность преподавателя любой дисциплины – научить учащихся активно мыслить, сформировать у них умение самим находить знания. Знания только тогда прочны, когда «приобретаются» усилиями своей мысли, а не просто памятью. Экспериментально установлено, что наиболее эффективной формой обучения является форма, основывающая на активном включении школьника в действие, связанное с самостоятельным поиском знаний. Такой поиск важен при вдумчивой работе над любой научной дисциплиной [45].

При изучении дисциплины «Технология» в школе применяются такие технологии как дебаты, дискуссии, открытые лекции. Используют их для сообщения учащимся новых экономических знаний, разъяснения содержания и значения экономических понятий, ознакомления с организационно экономическими основами производства и преимуществами новых форм организации труда. Эти же методы используют для разъяснения требований по планированию работ, потребностей в материалах и инструментах; осуществление анализа хода и результатов работы, поиска путей повышения производительности труда и т.д. К тому же применяется и учебная демонстрация. Этот метод применяют для раскрытия структуры экономических понятий (себестоимость, производительность труда, интенсификация производства и др.); для отображения эффективности технологических процессов, результа-

тивности мер режима экономии; для разъяснения системы планирования, управления производством, путем повышения производительности труда, рентабельности производства и т.п.

Учебная демонстрация включает в себя показ схем, таблиц, плакатов, видео и кинофильмов, а также демонстрацию приемов наиболее эффективного выполнения трудовых операций, использования передовых приемов труда, рационального раскроя материалов и др. Для закрепления экономических знаний и формирования экономических умений наиболее приемлемы следующие методы:

1. Упражнения (организация рабочего места, экономичная разметка и раскрой материалов, соблюдение норм времени).

2. Практические работы, эксперимент, самостоятельные наблюдения (наблюдение производственных процессов и приемов выполнения технологических операций; наблюдение, сравнение и выяснение причин различной эффективности результатов трудовых действий и т.д.).

3.Решение задач (расчет заработной платы, производительности труда, эффективности применения приспособлений, себестоимости продукции).

4. Работа с цифровым материалом (самостоятельная подборка цифровых данных с их анализом; составление графиков, таблиц, диаграмм).

5. Работа с научно-технической и экономической литературой (экономические словари-справочники, популярная литература по экономическим вопросам); составление схем, графиков на основе прочитанного материала [30]. Одним из направлений модернизации системы российского образования является совершенствование методов и форм обучения. Кроме того, в Законе «Об Образовании в Республики Узбекистан» отмечено, что содержание образования должно быть ориентировано на обеспечение самоопределения личности, создание условий для самореализации [42]. В этой связи в учебной деятельности должны использоваться такие методы обучения, которые будут способствовать самореализации личности учащихся. Причем самореализация учащихся в учебной деятельности возможна при следующих условиях: наличие групповой работы; взаимодействие учащихся между собой, с учителем, с учебной информацией, с компьютером. В настоящее время происходит наполнение новым содержанием понятия «интерактивные методы обучения», главную роль в нем отводится: взаимодействию; развитию коммуникационных навыков; развитию и применению социального опыта людей; сотрудничеству учителя и ученика.

Учебный процесс, опирающийся на применение подобных методов обучения, организуется с учетом включенности в процесс познания всех школьников без исключения. Общая деятельность значит, что любой может внести свой особый индивидуальный вклад, в ходе деятельности идет обмен знаниями, идеями, мыслями и способами деятельности. Организуются индивидуальная, парная и групповая работа, используются проектная работа, ролевые игры, осуществляется работа с документами и различными источниками информации. Интерактивные методы основаны на принципах взаимодействия, инициативности и активности обучаемых, опоре на групповой опыт, обязательной обратной связи.

Активность педагога уступает место активности школьников, его задачей становится самостоятельности. создание условий для их инициативы и Учитель отказывается от роли передатчика, пропускающего через себя учебную информацию, и выполняет функцию помощника в учебной деятельности, организатора такой работы, говорит что делать, но часто не говорит, как это делать. При применении интерактивных форм роль учителя резко изменяется, перестает быть центральной, он лишь регулирует процесс и занимается его организацией, готовит необходимые задания и формулирует вопросы или темы для обсуждения в группах, дает консультации, осуществляет контроль времени и порядка выполнения намеченного плана. Учащиеся обращаются к собственному опыту и опыту других людей, при этом им приходится вступать в коммуникацию друг с другом, совместно решать поставленные задачи, преодолевать конфликты, находить общие точки соприкосновения, идти на компромиссы [3].

На данный момент не существует общепринятой классификации интерактивных методов обучения. Это происходит по ряду причин. Вопервых, нет определенного разграничения между активными и интерактивными методами обучения: одни и те же методы относят, как к активным, так и интерактивным. Во-вторых, не обнаружено ни одной полной классификаций интерактивных методов обучения. Интерактивные методы обучения по функциям классифицируют на три группы:

1. Дискуссионные (диалог, групповая дискуссия, разбор ситуаций из практики); Используют их для сообщения учащимся новых экономических знаний, разъяснения содержания и значения экономических понятий, ознакомления с организационно-экономическими основами производства и преимуществами новых форм организации труда в промышленности и сельском хозяйстве.

2. Игровые (дидактические и творческие игры, в том числе деловые и ролевые, организационно-деятельностные игры); Эти методы прочно заняли одно из первых мест среди наиболее перспективных методов обучения специалистов любого профиля. Игры используются для развития творческого мышления участников игры, формирования умений и навыков практической деятельности, для повышения интереса к занятиям, активизации восприятия учебного материала и т.д.

3. Тренинговые (коммуникативные сензитивности); тренинги, тренинги Целью данных методов является повышение адаптации ребенка в школе и обществе, через формирование коммуникативных навыков обучающихся. Через данные тренинги формируются навыки общения, умения слушать, высказывание своей точки зрение, аргументации, а так же вырабатываются личностные качества необходимые для развития в современном обществе, например, уверенность в себе, чувство юмора, открытость и т.д [43]. Так же существует разделение интерактивных методов обучения на имитационные и неимитационные. Их отличают ориентированность на проблему; направленность на познавательную деятельность, но в них отсутствуют имитация реальных обстоятельств в условной ситуации. Одной из форм ознакомления учащихся, в особенности старшеклассников, с проблемами экономики, достижениями науки являются научно-практические конференции школьников на экономическую тематику. Проведение таких конференций способствует более осмысленному анализу процессов и явлений, которые происходят в экономике страны, заставляет по-новому посмотреть на характер производственно экономических отношений при разных формах собственности; соотнести свои профессиональные намерения с требованиями конкретных профессий; задуматься о своем месте в будущей профессиональной деятельности.

В работе М.Салеми и Л.Хансен указано, что «одним из наиболее оптимальных методов организации экономического обучения являются дискуссионные методы. Дискуссионные методы подразделяются на групповую дискуссию, анализ конкретных ситуаций, case-study [8]. Обычно для организации дискуссии необходимо разделить группу учащихся на сторонников разных точек зрения на одну и ту же проблему. Целью подобного метода является выявление конкретных путей для любого решения проблемы. Тем самым учащиеся расширяют свой взгляд на деловой мир, исключая понятия «истина-ложь».

Как было сказано ранее, эффективной формой организации обучения и усвоения экономических знаний является case-study (ситуационный метод), то есть рассмотрение и обсуждение конкретных проблемных ситуаций. Данный метод помогает теоритические знания, полученные в ходе изучения темы, применять на практике решения реальных жизненных ситуаций, а также аргументировать свою позицию, используя экономическую терминологию.

Применение данного метода в образовательном процессе преследует основные цели:

- развитие навыков анализа и критического мышления;
- связь теории с практикой;
- представление различных точек зрения;
- формирование навыков оценки альтернативных вариантов в условиях неопределенности.

С достижением этих основных целей учащиеся получают навыки коммуникации и аргументирования своей позиции; приходят к выводу, что в большинстве ситуаций существуют несколько путей решения проблемы; вырабатываются личностные качества; формируются навыки рационального поведения в критических ситуациях. Работа над кейсом завершается либо в устной форме, в ходе обсуждения сформулированных проблем, либо в письменной форме. Письменная форма имеет свое преимущество: в ходе проверки преподавателю легче отследить ход решения проблемы каждого учащегося, а так же проверить знания теоритических понятий. Решение ситуативных задач по экономике может быть использовано как для закрепления изученного материала, так и для проверки знаний школьников. Использование задач особенно эффективно ввиду их практической направленности. Задачи позволяют обучать учащихся анализировать конкретные события, взятые из реальной экономической действительности, применять свои знания к их анализу. При составлении данных задач необходимо четко формулировать условия, не допуская неоднозначного их толкования. Правильный ответ должен быть единственным, но способы нахождения данного ответа могут быть разными. Хорошая экономическая задача должна быть составлена таким образом, чтобы она могла быть решена только в том случае, если воспитанников ориентируется в знании той или иной темы и владеет экономическими понятиями, математические знания при решении таких задач носят вспомогательный характер.

В большей степени должны быть использованы задачи, имеющие практическую направленность, так как они более доступны и понятны школьникам. К тому же среди эффективных методов для обучения специалистов любого профиля являются деловые игры. Деловая игра - это игровой метод активного социально-психологического обучения, род операциональных игр, заключающий в своей структуре форму воссоздания предметного и социального содержания профессиональной деятельности, моделирования систем отношений, характерных для данного вида практики [17]. Игры активизируют познавательную деятельность учащихся в экономической области, развивают творческое мышление участников игры, формируют практические навыки и повышают интерес к занятиям и учебному материалу.

К деловым играм в образовательном процессе выдвигаются определенные требования:

1. игра должна основываться на свободном творчестве и самостоятельности обучающихся;

2. в игре должен быть обязательно элемент соревнования между командами или отдельными обучающимися. Это значительно повышает самоанализ и самоконтроль, приучает к четкому соблюдению установленных правил, активизируют познавательную деятельность;

3. игра должна учитывать возрастные особенности учащихся. Она должна вызывать положительные эмоции, т.е. хорошее настроение, получения удовлетворения от решения проблемы, поэтому цель игры должна быть достижима, а игра доступна и привлекательна [5]. В зависимости от того какой тип человеческой практики воссоздается в игре и каковы цели участников, деловые игры классифицируют на производственные (управленческие), Учебные, исследовательские и диагностические (аттестационные).

Производственная деловая игра - форма моделирования предметного и социального содержания профессиональной деятельности специалиста с целью овладения нормами социально-производственной деятельности и поиска оптимального решения деловой ситуации; другими словами - это воспроизведение деятельности организаций и руководящих кадров, а также игровое моделирование систем управления [48]. Производственные деловые игры в своей основе имеют поиск оптимальных решений конкретной проблемы или задачи, которые возникают в практической деятельности руководителей, специалистов и рабочих. Такие игры позволяют более полно воспроизводить деятельность руководителей и специалистов, выявлять затруднения и причины их появления, разрабатывать и оценивать варианты их преодоления, принимать решения и определять механизмы реализации.

Каждый участник производственной деловой игры выступает в ней в рамках должности, которую он занимает в структуре управления. Здесь налицо прямой эффект повышения квалификации, когда полученные знания, навыки и умения непосредственно переносятся на практическую деятельность. Такая подготовка руководителей и специалистов позволяет резко сократить время разработки и внедрения конкретной проблемы в рамках предприятия и существенно повысить качество ее реализации. Учебная деловая игра позволяет задать в обучении предметный и социальный контексты будущей профессиональной деятельности и тем самым смоделировать более адекватные по сравнению с традиционным обучением условия формирования личности специалиста.

Литература.

1. Литова З.А. Формирование экономического мышления школьников в процессе преподавания технологии.// Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета . 2012. №2 (22). С.167-174.

2. Маленкова Л.И. Воспитание в современной школе. Москва: Педагогическое общество России. 2013.

3. Маркина О. В. Истоки брэндинга и культуры // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. 2008. №85 С.19-24.

4. Мегаэнциклопедия Кирилла и Мефодия. Экономическая культура- статья [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://megabook.ru/article/ %20 (дата обращения: 26.03.2017

5. Медведева Ч. Б., Цивунина И. В., Климентова Г. Ю. Деловая игра- как метод интерактивного обучения студентов // Вестник Казанского технологического университета. 2012. №2. http://cyberleninka.ru/article/n/delovaya-igra-kak-metod-interaktivnogoobucheniya-studentov (дата обращения: 27.03.2017).

6. URL: Медведева Ч.Б., Цивунина И.В., Климентова Г.Ю. Деловая игра как метод интерактивного обучения студентов // Вестник Казанского технологического университета. 2012. №2 С.196-198.

7. Методика организации игры [Электронный документ]. (http://pedagog.eparhia.ru/for_pedagog/met_rek/svet/igra/igra6/). 26.02.09

8. Напалкова М.В. Деловая игра как активный метод обучения // Интеграция образования. 2012. №2 С.17-20.

9. Нематов Л.Х., Азизов А.А., Педагогические основы экономического воспитания учащихся 5-7 классов на уроках технологии общеобразовательных школ // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Гуманитарные науки. 2012. №4 (32) С.121-127.

Qosimov Bekzod Zoirovich
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Jismoniy madaniyat va sport kafedrasi katta o‘qituvchisi
Email: qosimovbekzod02@gmail.com

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING JISMONIY TAYYORGARLIK JARAYONIDA GIMNASTIKA VOSITALARNING QO‘LLANILISHI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tayyorgarlik jarayonida gimnastika vositalaridan foydalanishning nazariy-metodik asoslari hamda ularning jismoniy rivojlanishga ta’siri yoritilgan. Tadqiqot jarayonida gimnastika mashqlari asosida bolalarda asosiy jismoniy sifatlar - kuch, tezkorlik, chaqqonlik, egiluvchanlik va muvozanatni rivojlantirish imkoniyatlari ilmiy jihatdan asoslab berildi. Pedagogik tajriba natijalari gimnastika vositalari yordamida tashkil etilgan mashg‘ulotlar bolalarning harakat faolligini oshirish, koordinatsion qobiliyatlarini takomillashtirish hamda tayanch-harakat apparati funksional holatini yaxshilashga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqladi. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini samarali tashkil etishda amaliy ahamiyatga ega.*

Kalit so‘zlar: *maktabgacha yosh, jismoniy tayyorgarlik, gimnastika vositalari, jismoniy sifatlar, harakat faolligi.*

ПРИМЕНЕНИЕ ГИМНАСТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В ПРОЦЕССЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. *В данной статье рассматриваются теоретико-методические основы применения гимнастических средств в процессе физической подготовки детей дошкольного возраста, а также анализируется их влияние на физическое развитие. В ходе исследования научно обоснована эффективность гимнастических упражнений в развитии основных физических качеств - силы, быстроты, ловкости, гибкости и равновесия. Результаты педагогического эксперимента подтверждают, что занятия, организованные с использованием гимнастических средств, способствуют повышению двигательной активности детей, совершенствованию координационных способностей и улучшению функционального состояния опорно-двигательного аппарата. Полученные результаты имеют практическое значение для совершенствования процесса физического воспитания в дошкольных образовательных учреждениях.*

Ключевые слова: *дошкольный возраст, физическая подготовка, гимнастические средства, физические качества, двигательная активность.*

THE USE OF GYMNASTIC EQUIPMENT IN THE PHYSICAL TRAINING PROCESS OF PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. *This article examines the theoretical and methodological foundations of using gymnastic equipment in the physical training process of preschool children and analyzes its impact on their physical development. The study substantiates the effectiveness of gymnastic exercises in developing basic physical qualities such as strength, speed, agility, flexibility, and balance. The results of the pedagogical experiment demonstrate that physical training sessions organized using gymnastic equipment significantly increase children’s motor activity, improve coordination abilities, and enhance the functional condition of the musculoskeletal system. The findings of the study*

may be effectively applied in preschool educational institutions to improve the quality and effectiveness of physical education programs.

Key words: *preschool age, physical training, gymnastic equipment, physical qualities, motor activity.*

Kirish. Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimida bolalarning sog‘lom rivojlanishini ta’minlash, ularning jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish hamda harakat faolligini shakllantirish dolzarb pedagogik va ijtimoiy vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha yosh davri bolaning jismoniy, psixomotor va funksional rivojlanishida eng muhim bosqich bo‘lib, aynan shu davrda asosiy harakat ko‘nikmalari va jismoniy sifatlar shakllanadi. Shu sababli jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini ilmiy asoslangan, yosh xususiyatlariga mos va samarali vositalar yordamida tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tayyorgarlik jarayonida gimnastika vositalaridan foydalanish harakat madaniyatini shakllantirish, mushak-skelet tizimini mustahkamlash hamda muvozanat, koordinatsiya va egiluvchanlik kabi muhim jismoniy sifatlarni rivojlantirishda samarali metodik yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Gimnastika mashqlari bolalar organizmining anatomik-fiziologik xususiyatlariga mos bo‘lib, ularning harakat faoliyatini faollashtirish, qomatni to‘g‘ri shakllantirish va umumiy jismoniy rivojlanishni ta’minlashga xizmat qiladi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya jarayonini an’anaviy mashqlar bilan cheklab qolmasdan, gimnastika vositalari asosida boyitish mashg‘ulotlarning qiziqarliligi va samaradorligini oshiradi. Bunday yondashuv bolalarda ijobiy emotsional holatni yuzaga keltiradi, harakatga bo‘lgan ehtiyojni kuchaytiradi hamda jismoniy mashg‘ulotlarga barqaror qiziqish shakllanishiga zamin yaratadi.

Shu bilan birga, amaliyotda gimnastika vositalaridan foydalanish tizimli, ilmiy asoslangan va metodik jihatdan puxta tashkil etilmagan holatlar ham uchrab, bu bolalarning jismoniy tayyorgarlik darajasiga kutilgan ta’sirni bermasligi mumkin. Mazkur holat maktabgacha yoshdagi bolalar jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda gimnastika vositalaridan foydalanishning ilmiy-metodik asoslarini chuqur o‘rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tayyorgarlik jarayonida gimnastika vositalaridan foydalanishning samaradorligini ilmiy asoslash hamda ularning jismoniy rivojlanishga ta’sirini pedagogik tajriba natijalari asosida tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tayyorgarlik jarayonida gimnastika vositalaridan foydalanish samaradorligini aniqlashga qaratilgan bo‘lib, u pedagogik tadqiqotlarning umumiy va maxsus metodlariga asoslangan holda olib borildi. Tadqiqot jarayonida tizimli, kompleks va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar metodologik asos sifatida qabul qilindi.

Tadqiqotning nazariy-metodologik bazasini maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy rivojlanishi, harakat faolligi va jismoniy tarbiya jarayonini takomillashtirishga oid ilmiy-pedagogik konsepsiyalar, shuningdek, gimnastika mashqlarining anatomik-fiziologik xususiyatlarga mosligi haqidagi ilmiy qarashlar tashkil etdi. Tadqiqot davomida bolalar organizmining yoshga xos funksional imkoniyatlari, harakat apparatining rivojlanish darajasi va psixomotor xususiyatlari inobatga olindi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy-tadqiqot metodlari qo‘llanildi:

– ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish va umumlashtirish;

– maktabgacha yoshdagi bolalar jismoniy tayyorgarligi hamda gimnastika vositalarining pedagogik ahamiyatini o‘rganish maqsadida;

– pedagogik kuzatish – jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari jarayonida bolalarning harakat faolligi, mashqlarni bajarish texnikasi va qiziqish darajasini aniqlash uchun;

– pedagogik tajriba – tadqiqot guruhi va nazorat guruhi asosida gimnastika vositalarining jismoniy sifatlar rivojiga ta’sirini aniqlash uchun;

– pedagogik testlash – bolalarning kuch, tezkorlik, chaqqonlik, egiluvchanlik va muvozanat kabi jismoniy sifatlarini baholash maqsadida;

– matematik-statistik tahlil – olingan natijalarni qayta ishlash, o‘rtacha ko‘rsatkichlar va o‘sish dinamikasini aniqlash uchun.

Pedagogik tajriba maktabgacha ta’lim muassasasi sharoitida o‘tkazilib, unda bolalar ikki guruhga, tajriba guruhi va nazorat guruhiga ajratildi. Tajriba guruhida jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari gimnastika vositalari (gimnastik tayoqcha, halqa, to‘p, muvozanat yo‘lakchasi va boshqalar) asosida tashkil etildi, nazorat guruhida esa mashg‘ulotlar amaldagi an’anaviy dastur asosida olib borildi.

Tadqiqot davomida mashg‘ulotlar mazmuni, yuklama hajmi va mashqlar murakkabligi bolalarning yosh va individual xususiyatlariga moslashtirildi. Olingan natijalar tajriba boshida va oxirida taqqoslab tahlil qilinib, gimnastika vositalaridan foydalanishning jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlariga ta’siri aniqlandi.

Tahlil va natijalar. Maktabgacha yosh davri bolalarning harakat faoliyati eng yuqori bo‘lgan bosqichlardan biridir. Bu davrda asab-mushak tizimi jadal rivojlanadi, harakatlar tez o‘zgaradi va chaqqonlik sifatining shakllanishi uchun eng qulay sharoit yuzaga keladi. Chaqqonlik - bu bolaning atrof-muhitdagi o‘zgaruvchan vaziyatlarga tez moslasha bilish, yo‘nalishni o‘zgartirish, tormozlash, qayta tezlashish va murakkab harakatlarni bir butun mexanizm sifatida boshqarish ko‘nikmasidir. Tadqiqotchilar (Gallahue, Ozolin, Matveev) maktabgacha yoshni chaqqonlikni shakllantirish uchun eng sezgir davr deb ta’riflaydi, chunki bu paytda markaziy asab tizimining plastiklik darajasi yuqori bo‘lib, harakatlar o‘rtasidagi neyron aloqalar juda tez hosil bo‘ladi. Shuningdek, chaqqonlik bolaning kundalik faoliyatida xavfsiz harakatlanishi, yiqilishdan ehtiyot qilishi, tez o‘ylab qaror qabul qilishi va bir vaqtning o‘zida bir nechta harakatni boshqarishi uchun muhim omil hisoblanadi.

Chaqqonlik sifatining rivojlanishi nafaqat jismoniy, balki kognitiv jarayonlar bilan ham bevosita bog‘liq. Tez moslashuv, tez analiz, tanani boshqarishning murakkab koordinatsiyasi bolaning idrok, tez fikrlash va diqqatni boshqarish jarayonlarini ham faollashtiradi. Shu sababli ko‘plab mamlakatlarda - AQSh, Yaponiya, Rossiya, Germaniya kabi davlatlarda - chaqqonlikni rivojlantirish maktabgacha ta’limning mustaqil yo‘nalishlaridan biri sifatida ko‘riladi.

Mazkur paragrafinda gimnastika vositalari asosida chaqqonlikni rivojlantiruvchi maxsus modelni ishlab chiqishning ilmiy-metodik asoslari bayon etiladi. Gimnastika vositalari - halqa, konus, tayoqcha, arqoncha, belgilangan chiziqlar, kichik to‘plar - chaqqonlik sifatini rivojlantirishda eng qulay vositalardan biridir. Chunki ular bolaga harakat yo‘nalishini tez o‘zgartirish, to‘siqlarni chetlab o‘tish, sakrash, pastdan va yuqoridan o‘tish kabi koordinatsion murakkab harakatlarni xavfsiz tarzda bajarish imkonini beradi. Masalan, konuslar bilan “zig-zag” yugurish yo‘nalishning tez almashinuviga yordam bersa, halqa ichiga tez kirib-chiqish chaqqonlikning impulsiv xarakterini shakllantiradi. Tayoqchalar esa harakat trayektoriyasini aniqlashtirib, bolani to‘g‘ri va ritmik harakatga yo‘naltiradi.

Gimnastika vositalari bilan bajariladigan mashqlar bolalarning harakat reaksiyasini tezlashtiradi, tormozlanish va qayta tezlashish fazalarini boshqarishni o‘rgatadi, tananing bo‘shashish va kuchanish holatlarini ketma-ket almashtirish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu esa chaqqonlikni shakllantirishning asosiy mexanizmlaridan biridir. Bundan tashqari, gimnastika vositalarining rang-barangligi, yengilligi va o‘yin elementlari bilan uyg‘unlashishi bolalarda motivatsiyani oshiradi, mashg‘ulot jarayonini jonli va qiziqarli qiladi hamda bolaning mustaqil harakat faoliyatini kuchaytiradi.

Shu asosda ushbu paragrafda gimnastika vositalariga tayangan holda chaqqonlikni rivojlantiruvchi maxsus modelning tuzilishi, uning mashqlar majmuasi, yuklama bosqichlari, o‘yin-dinamik elementlari va pedagogik samaradorligi ilmiy tahlil qilinadi. Modelning harakat mexanizmlari yoshga mos tarzda

ishlab chiqilib, chaqqonlikning tabiiy rivojlanish qonuniyatlariga muvofiqlashtirilgan holda taklif etiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda chaqqonlik sifati birgina tez harakatlanish yoki yo‘nalishni o‘zgartirish qobiliyati bilan cheklanib qolmaydi. Bu sifat o‘z ichiga sensor-motor integratsiya, proprioseptiv sezgi, reaksiya vaqti, fazoviy anglash, hamda psixomotor barqarorlik kabi murakkab jarayonlarni ham qamrab oladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, 3–6 yosh oralig‘i chaqqonlikning fiziologik jihatdan “eng sezgir davri” bo‘lib, aynan shu yillarda tananing turli bo‘limlari o‘rtasida muvofiqlashtirilgan aloqalar shakllanadi va keyingi yosh bosqichlarida barqaror rivojlanish uchun poydevor yaratiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning chaqqonlik sifatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus model

Mazkur model maktabgacha yoshdagi bolalarning uchta bosqich kichik guruh (3–4 yosh), o‘rta guruh (4–5 yosh) va katta guruh (5–6 yosh) uchun chaqqonlik sifatini bosqichma-bosqich rivojlantirishga yo‘naltirilgan. Har bir yosh bosqichi bolaning fiziologik imkoniyatlari, koordinatsion tayyorgarligi va psixomotor rivojlanishi hisobga olingan holda tanlangan. Modelning umumiy g‘oyasi harakatni boshqarish, yo‘nalishni tez o‘zgartirish, sakrash, reaksiya va muvozanat kabi chaqqonlik komponentlarini yoshga mos ravishda shakllantirishdan iborat.

Kichik guruh uchun tanlangan mashqlar bolaning eng sodda koordinatsion harakatlarini shakllantirishga qaratilgan. Bu yoshda chaqqonlikning murakkab ko‘rinishlari emas, balki harakatni anglash, yo‘nalishni saqlash, fazoda o‘zini tutish, va reaksiyaning sodda shakli ustuvor bo‘ladi. Bu mashq kichik yoshdagi bolaga aniq chegaralangan fazoda harakat qilishni o‘rgatadi. Halqa bolaning fazoviy idrokini rivojlantirib, kirish va chiqish harakatlari orqali harakatning uzluksizligini ta’minlaydi. 3 yoshli bola uchun konusni aylanish murakkab burilish emas, balki fazoda yo‘nalishni o‘zgartirishning eng sodda shakli. Bu mashq vestibulyar apparatni faollashtiradi, harakat vaqtida tanani boshqarish qobiliyatini kuchaytiradi. Bu yoshdagi bolalarda tovushdan ko‘ra vizual signallar aniqroq qabul qilinadi. Rang signali bo‘yicha qisqa tez yurish chaqqonlikning eng sodda reaksiya shaklini shakllantiradi. Tayoqchani yo‘l sifatida belgilash bola uchun muvozanatni boshqarish, qadamni to‘g‘ri qo‘yish va yo‘nalishdan chiqmaslikni o‘rganishga xizmat qiladi. Bu mashqda chaqqonlikning impulsiv tomoni

namoyon bo‘ladi. Bola signalni kutadi, harakatni tez boshlaydi va tez tugatadi bu 3 yosh uchun juda muhim psixomotor ko‘nikma. Kichik guruh modeli umumiy xulosa sifatida shuni ko‘rsatadiki: mashqlar sodda, xavfsiz, o‘yin xarakterida va chaqqonlikning asosiy “poydevori”ni yaratishga qaratilgan.

Xulosa va takliflar. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tayyorgarlik jarayonida gimnastika vositalaridan foydalanish yuqori pedagogik va amaliy samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatdi. Tadqiqot davomida gimnastika mashqlari asosida tashkil etilgan jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari bolalarda asosiy jismoniy sifatlar, kuch, tezkorlik, chaqqonlik, egiluvchanlik va muvozanatning rivojlanish darajasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatgani aniqlandi.

Pedagogik tajriba natijalari shuni tasdiqladiki, gimnastika vositalaridan tizimli va maqsadli foydalanish bolalarning harakat faolligini oshirish, koordinatsion qobiliyatlarini takomillashtirish hamda tayanch-harakat apparati funksional holatini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, gimnastika mashqlari bolalarda to‘g‘ri qomatni shakllantirish, harakatlarni boshqarish va muvozanatni saqlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qildi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanganki, gimnastika vositalari asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar bolalarning jismoniy mashqlarga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, mashg‘ulot jarayonida ijobiy emotsional holatni yuzaga keltiradi va o‘quv-tarbiyaviy jarayonning samaradorligini ta’minlaydi. Olingan natijalar maktabgacha ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini takomillashtirishda gimnastika vositalaridan keng foydalanish zarurligini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

Takliflar:

Maktabgacha ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini tashkil etishda gimnastika vositalaridan foydalanishga alohida e’tibor qaratish, mashg‘ulotlarni yosh va individual xususiyatlarga mos holda rejalashtirish tavsiya etiladi.

Gimnastika mashqlarini jismoniy tarbiya dasturlariga bosqichma-bosqich joriy etish orqali bolalarda asosiy jismoniy sifatlarni kompleks rivojlantirishga erishish maqsadga muvofiq.

Jismoniy tarbiya yo‘riqchilari va tarbiyachilar uchun gimnastika vositalaridan foydalanish bo‘yicha metodik qo‘llanmalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish zarur.

Bolalarning jismoniy tayyorgarlik darajasini baholashda pedagogik testlash natijalariga tayanib, mashg‘ulot mazmuni va yuklamalarini muntazam ravishda korreksiyalab borish tavsiya etiladi.

Kelgusida olib boriladigan tadqiqotlarda gimnastika vositalarining bolalarning psixomotor rivoji, sog‘liq ko‘rsatkichlari va harakat ko‘nikmalariga uzoq muddatli ta’sirini chuqurroq o‘rganish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Кошева М.С. Особенности развития логического мышления у детей старшего дошкольного возраста // разработка и применение наукоёмких технологий в интересах модернизации современного общества. - 2021. - С. 156-161.

2. Игонова Е.С. Занятия гимнастикой как средство воспитания двигательно-координационных способностей детей 4-7 лет // Актуальные проблемы и тенденции развития гимнастики, современного фитнеса и танцевального спорта. - 2020. - С. 209-213.

3. Joan Jackman & Shannon Miller. Superguide gymnastics. DK Publishing. 2000. P. 19-20.

4. Горская И.Ю. Морфогенетические основы индивидуальных различий и возможности их использования в физической культуре и спорте // Теория и практика физической культуры. - 2005. - №. 10. - С. 54-56.

5. Агеева Г.Ф. Стимулирование организованной и самостоятельной двигательной активности детей дошкольного возраста средствами физического воспитания 2013. -С 63-65.

6. Безруких М.М. Дошкольник. Мифы и реалии // Вестник практической психологии образования. - 2011. - №4. - С. 16-21.

7. Геращенко И.А. Детско-юношеский спорт: особенности мотивации тренера // Физическая культура: современные тенденции, актуальные проблемы и перспективы развития. - 2021. - С. 35-38.

8. Лагутин А.Б. Развитие двигательно-координационных способностей у детей 4-7 лет средствами гимнастики / А.Б. Лагутин, Е.С. Коченгина // Современные проблемы физической культуры и спорта: материалы XVIII научной конференции. - Хабаровск: Изд-во ДВГАФК, 2014.- С. 99-103.

9. Изаак С.И. Дошкольники: рост, развитие, индивидуальность: монография / С.И. Изаак, Т.В. Панасюк, Е.Н. Комиссарова. - Москва-Санкт- Петербург.: Арден, 2005. - 210 с.

Xidirov Askar Ochilovich
BXU, Musiqa ta'limi kafedrasi dotsenti,
O'zbekiston Kompozitori va bastakorlari uyushmasi a'zosi, bastakor.

BUXORO AJDODIY SAN'ATI SHASHMAQOM ASOSLARI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Buxoro ajdodiy san'ati bo'lgan Shashmaqomning tarixiy shakllanishi, nazariy asoslari va badiiy-estetik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda Shashmaqomning oltita asosiy maqom tizimi, ularning lad-melodik tuzilishi, ritmik shakllari hamda ijrochilik an'analari yoritiladi. Shuningdek, Shashmaqomning o'zbek musiqiy madaniyatidagi o'rni, uning avloddan-avlodga o'tib kelayotgan ma'naviy meros sifatidagi ahamiyati ochib beriladi. Maqolada Shashmaqomning zamonaviy musiqiy ta'lim jarayonidagi roli va uni saqlash hamda rivojlantirish masalalari ham muhokama qilinadi.*

Kalit so'zlar: *shashmaqom, Buxoro maktabi, maqom san'ati, musiqiy meros, lad tizimi, ritm, an'anaviy ijrochilik, milliy madaniyat.*

БУХАРСКОЕ НАСЛЕДИЕ ТРАДИЦИОННОГО ИСКУССТВА: ОСНОВЫ ШАШМАКОМА

Аннотация. *В статье рассматриваются исторические и теоретические основы Шашмакома как одного из важнейших направлений традиционного музыкального искусства Бухары. Анализируются структура шести основных макомов, их ладо-мелодические и ритмические особенности, а также исполнительские традиции. Особое внимание уделяется роли Шашмакома в системе национальной музыкальной культуры, его значению как духовного наследия, передаваемого из поколения в поколение. В работе также обсуждаются проблемы сохранения и развития Шашмакома в условиях современного музыкального образования.*

Ключевые слова: *Шашмаком, бухарская школа, макомное искусство, музыкальное наследие, ладовая система, ритм, традиционное исполнительство, национальная культура.*

BUKHARA ANCESTRAL ART: FUNDAMENTALS OF SHASHMAQOM

Abstract. *This article examines the historical development and theoretical foundations of Shashmaqom as a classical musical heritage of Bukhara. The study analyzes the structure of the six principal maqoms, their modal and melodic organization, rhythmic patterns, and performance traditions. Special attention is paid to the role of Shashmaqom in the system of national musical culture and its significance as a spiritual heritage transmitted across generations. The article also discusses the importance of preserving and developing Shashmaqom within the framework of modern music education.*

Key words: *shashmaqom, Bukhara school, maqom art, musical heritage, modal system, rhythm, traditional performance, national culture.*

Kirish. Shashmaqom Sharq xalqlari san'atining durdonalaridan hisoblanib tavsiflanishiga ko'ra uzoq tarixiga ega. "Maqom" so'zi arabcha bo'lib musiqa tovushlarining "o'rnashgan joyi" ya'ni musiqa asboblarida parda degan ma'noni anglatadi, ayni paytda maqom ma'lum tovushqator va lad kurilmasi, ma'nolarini hamda shu lad qurilmalariga asoslangan musiqa asari tushunchasini ham beradi. Shashmaqom esa ma'lum tartibdagi olti maqomdir. Maqomlar to'g'risidagi tarixiy va nazariy masalalari IX-XIX asrlar davomida sharq yozma manbalarida ayniqsa, musiqaga bag'ishlangan risolalarida o'z ifodasini topadi.

Milliy musiqa merosimiz janr, uslub va badiiy mazmunga boy bo'lgan va asrlar davomida rivojlanib, sayqallanib, shakl, badiiy ifodalari bilan mukamallikka hamda barkamollikka erishgan

sanoatdir. Unda xalqimizning milliy ruhiyati, ijtimoiy taosiflari, oliy insoniy fazilatlari, erk va baxt yo'lidagi tarixiy kurashlari, orzu-umidlari o'z aksini topgan.

O'zbek xalqi musiqa merosi ikki ulkan soha xalq ijodi, ya'ni ko'p qirrali mavzu bilan xarakterlanuvchi, o'z ildizlari bilan uzoq o'tmishga taqaluvchi hamda soddaroq tuzilishdagi folklor janrlari va xuddi shu negizda shakllangan murakkabroq tuzilishli, rivojlangan ashula va cholg'u asarlar (shu jumladan maqomlar)ni qamrab olgan og'zaki an'anadagi professional (kasbiy) ijoddan iboratdir. Shuning bilan birga o'zbek musiqa merosida qaxramonona va lirik mavzudagi dostonlar ham muhim o'rin egallaydi.

O'tmish musiqa olimlarining yozma nazariy asarlarida maqomlar turlicha taoriflangan, shakllari ham har-xildir. Abu Nasr Farobiy, Al- Xorazmiy, Abu Ali Ibn Sino kabi IX-XII asrlarda yashab, ijod etgan buyuk foylasuflar sharq musiqa nazariyasini ilk bor asoslab bergan bo'lsalarda, «Maqom» iborasini qo'llamaganlar. O'tmishda parda(lad) tushunchasi bilan bog'liq muayyan bir tovush qatorga mos keladigan kuy va ashulalar maolum maqom tarkibiga kiritilgan.

«Maqom»-arabcha «Makam» so'zidan olingan bo'lib, turar joy, istiqomatgox, to'xtam maonolarida kelib, musiqa istilohida barmoq bosib tovush xosil etiladigan parda, kuy va ashulalar boshlanadigan parda (hozirgi tonika maonosida), ular harakat qiladigan pardalardan iborat tovush qatorlar, yaoni, hozirgi istilohda ladlar ifodasi sifatida taoriflanib kelingan.

Sharq xalqlarida maqomlar turlicha: ya'ni, o'zbek va tojik xalqlarida maqom, uyg'urlarda muqom, ozarbayjon va armanlarda mug'am, Eronda dastgox, arablarda maqom yoki navba (yaoni, ketma-ket ijro etiladigan kuy va ashulalar sikli), turklarda kuk, Hindlarda rag (raga) nomlari bilan mashxurdir.

Maqomlarning o'tmishda ijro etilib kelingan namunalari bizgacha yetib kelmagan. Qadimiy yozma manbalardan ma'lum bo'lishicha ular turli shakllarda bo'lgan va "O'n ikki maqom O'rta Osiyo xalqlarida taxminan XI-XII asr boshlarida Buxoroda yuzaga kelgan Shashmaqom XVII asrgacha hali tugal shakllangan bo'lsa, uni shakllanish jarayoni XII- asrga tegishli va ancha ilgari boshlangani tabiydir.

Chunki ular o'tmishda hozirgi nota yozuvi va boshqa yozuv vositalari bo'lmagani tufayli bizgacha etib kelmagan, to'g'ri, X-XIII asrlarda ixtiro qilingan jadval-notalar mavjud. Abu Nasr Farobiy jadvalida hozirgi vokalizlarga uxshash ud asbobida mashq qilish uchun mo'ljallangan maxsus jadval-notada tovushqatorlarning turli xillari keltirilgan. Unda zamonasida ijro etilgan maqom yo'llarining xarakat tarzi o'z aksini topgan. XIII asrda Safiuddin al-Urmaviy ixtiro qilgan jadval- notalarda esa, Eron, Ozarbayjon maqomlarining ba'zi kuy namunalari saqlanib qolgan.

Buxoro maqomlari ichidan Tasnif, Saqil, Saraxbor, Muxammas kabi kuylar, shuningdek Xorazm maqomlari ichidagi Peshrav, Muxammas va Saqil kuylari doimiy hisoblanadi.

Buzruk-- Eng katta, eng buyuk degan maononi bildiradi. Bu maqomni ijrochilari qizil xalatlar kiyishib ijro etishganlar va bu maqom tinglovchilarni xarbiy g'alabaga intilishga chorlagan. SHuning uchun Sohibqiron Amir Temur ham biron mamlakatga jangga chorlanganda askarlarini o'tqizdirib, oldin shu maqomni tinglatgan va undan keyin yo'lga ravona bo'lganlar. Bu maqomni tush paytida tinglasa maqsadga muvofiq bo'ladi.

- Rost - bir-biriga ros yoki mos degani. (Shu yo'lga, ya'ni xudo yo'liga kirganim rost). Bu maqomni ertalab tinglasa juda xush yoqadi.
- Navo- mungli kuy, ya'ni, navo chekish (muhabbat yo'lida, xudo yo'lida oh, nola, navo chekish. Navoiy taxallusi ham shu so'zdan olingan). Bu maqomni kechasi soat birdan keyin (shomda) to'q xalatlar kiyishib ijro etishgan.
- Dugoh- ikkita tayanch tovush (yoki ikki joy, ya'ni bu dunyo u dunyo) ma'nosini bildiradi. Bu maqomni Xufton (dam olish) vaqtida tinglansa maqsadga muvofiq bo'ladi.
- Segoh-uchta tayanch tovush (yoki uch joy, yaoni, bolalik yoshlik, qarilik) ma'nosini bildiradi. Bu maqomni tushdan keyin ijro etilsa va tinglansa maqsadga muvofiq bo'ladi.
- Iroq- mamlakat nomini bildiradi. Bu maqomni hamma ijrochilar oq xalatlar kiyishib, ertalab quyosh chiqayotganda ayvonda oq parda ichida ijro etishgan. Demak, nonushta vaqtida tinglansa ham bo'ladi. Maqomni ijro etish qoidalari Namanganlik Mulla Xuday-Berdi risolalarida yozilgan. Qoidaga amal qilmagan sozandalarning cholg'u asboblari va xalatlari olib qo'yilgan.

Shuningdek, maqom haqida XVI asr shoiri va sozandasi Najmiddin Kaukabi asarlarida yozilgan o‘shanda maqom to‘liq shakllangan ekan.

Shashmaqom - Buzruk, Rost, Navo, Dugox, Segox, Irok maqomlaridan iborat. Har bir maqom ikki bo‘limdan iborat. Cholg‘u va ashula bo‘limlaridan iborat, bo‘lib, ular so‘ngi davrlarda “Mushkulot” va “Nasr” iboralari atalgan. Xorazmda esa “Mansur” yoki “Chertim yo‘li” bilan va “Manzum” yoki “Aytim yo‘li” deb ham ataladi. Har bir maqomning cholg‘u bo‘limida Tasnif, Tarje, Muhammas, Saqil va boshqa iboralar bilan nomlangan bir necha qismlar bo‘lib, ular qaysi maqom tarkibida bo‘lsalar, shu maqom nomi bilan qo‘shilib “Tasnifi Buzruk”, “Tarj’ei Buzruk”, “Garduni Segox”, “Muhammasi Irok”, “Saqili Navo” kabi ataladi. Bu qismlar maqomning har birida mustaqil kuy mavzularga ega bo‘lsada, tuzilishi jihatidan deyarli farq etmaydi. Ayrim maqomlarning esa o‘zlariga maqomlarning boshqa qismlari bilan otdosh bo‘lmagan cholg‘u yo‘llari ham mavjud. Bunday qismlar-Navo maqomidagi Nag‘mayi Oras, Dugoh maqomidagi Peshravi Dugoh va Samoi Dugoh hamda Segoh maqomidagi hafifi Segohdir.

Cholg‘u bo‘limlarining birinchi qism Tasnif har bir maqom kuy yo‘li ruhini ma’lum darajada o‘zida aks ettirgan bo‘lib, undagi tematik material cholg‘u bo‘limlaridagina emas, ashula yo‘llarida ham vaqti-vaqti bilan foydalaniladi. Tasniflarning ayrim melodik, intonasion qurilmalari ma’lum o‘zgarishlar bilan ayniqsa, Tarje’, Muhammas, sikllaridan ko‘proq uchraydi. Tarje’lar asosan Peshrov Xususidagi kuylar bo‘lib tantanavor yangraydi va shodiyona kayfiyatlar baxsh etadi. Tasniflar doyra usulining ma’lum varianti jo‘rligida biroz tezroq tempda ijro etiladi. Cholg‘u bo‘limlarning birinchi qismi Tasnif har bir maqom kuy yo‘li ruhini ma’lum darajada o‘zida aks ettirgan.Undagi tematik material cholg‘u bo‘limlaridagina emas, ashula yo‘llarida ham vaqti-vaqti bilan foydalaniladi. Tasniflarning ayrim melodik intonatsion qurilmalari bilan ayniqsa Tarje’, Muhammas, Saqillardan ko‘proq uchraydi. Tarje’lar asosan Peshrav xususidagi kuylar bo‘lib tantanavor yangraydi va shodiyona kayfiyatlar baxsh etadi.

Cholg‘u bo‘limining uchinchi qismi Gardun faqat Iroq maqomida bo‘lmaydi. Uning doyra usuli ancha murakkab bo‘lib kuy tuzilishi jihatidan ham boshqa qismlardan farq qiladi. Gardunlarda asosan lirik kayfiyat aks ettirilgan. Maqomlarning cholg‘u qismlari ayniqsa, Navo, Dugoh, Segoh, Iroqlardagi cholg‘u ijrochiligi mashhur bo‘lgan.

Maqom cholg‘u qismlaridan Gardun, Muhammas, Saqili Samoiy hafif kabilar ma’lum tuzilishdagi doyra usullari nomi bilan bog‘liq bo‘lsa, Nasrulloiy, Vazmin, Oraz Xusayniy, Islim, Xaji Xo‘ja, Ashkullo, Mirzahakim, Kalon kabilar bastakor ustozlarning ham nomlari bo‘lib, shu maqomdonlar bastalagan qismlar ekanligidan dalolat beradi.

Maqomlar cholg‘u bo‘limi har bir qismining bo‘laklari “xona” va “boz go‘y” iboralari bilan belgilangan. Xona -boshida kuyning intonatsion tematik asosi bo‘lib, o‘z qaytariqlarida esa shu boshlanishdagi birinchi xonaning rivojidan iborat. Bozgo‘y esa kuyning takrorlanadigan qismi-refrenni ifodalaydi. U har bir xonadan so‘ng qaytariladi. Xona va bozgo‘ylar kuyning tematik rivojida va shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Xonalar muhammas va saqillardan boshqa cholg‘u qismlarda dastlab kichikroq bo‘lib borgan sari kengaya boradi.

Shashmaqom ijrochiligi Buxoro tarixining o‘tmishini o‘z ichiga qamrab olgan va barcha u yo bu holatlardan sabr ila bosqichma-bosqich o‘z mavqyeini yo‘qotmasdan bizgacha yetib kelgan. Bugungi kunda 2400 yillik Movoraunnaxr tarixini o‘z ichiga qamrab olgan Buxoro ajdodiy san’ati “Shashmaqom”, jahon an’anaviy san’atining eng pirikamoli va inson yuragini jumbushga keltiruvchi mo‘jizasi va yagona xazinasi etib YUNESKO tomonidan bedgilangan. Yevropada esa insonlar “Shashmaqom” ijrochiligini eshitib, u orqali shifo topib bormoqdalar.

Buxoro ajdodiy san’ati – Shashmaqom o‘zbek va tojik xalqlarining ko‘p asrlik musiqiy merosini mujassam etgan noyob madaniy hodisa bo‘lib, u Sharq mumtoz musiqa tafakkurining yuksak namunasi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu san’at turi nafaqat musiqiy-estetik qadriyat, balki xalqning tarixiy xotirasi, ma’naviy dunyosi, falsafiy qarashlari va ruhiy kechinmalarini ifodalovchi murakkab badiiy tizimdir. Shashmaqom asrlar davomida shakllanib, takomillashib borgan bo‘lib, Buxoro madaniy muhitida saroy va xalq ijodiyoti an’analari uyg‘unlashuvi natijasida o‘zining mukammal ko‘rinishiga ega bo‘lgan.

"Shashmaqom" atamasi fors-tojik tilidagi "shash" – olti va "maqom" – lad, ohang tizimi ma'nolarini anglatib, oltita asosiy maqom majmuasidan iborat musiqiy tuzilmani bildiradi. Bular: Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh va Iroq maqomlaridir. Har bir maqom o'ziga xos lad, ohang, usul va kayfiyatga ega bo'lib, muayyan ruhiy holatni ifodalaydi. Shu bois Shashmaqomni oddiy kuylar yig'indisi sifatida emas, balki qat'iy qonuniyatlarga asoslangan murakkab musiqiy-falsafiy tizim sifatida talqin etish lozim. Unda ohang, ritm, matn va ijro uslubi bir-biri bilan uzviy bog'lanib, yaxlit badiiy butunlikni hosil qiladi.

Shashmaqomning asosiy negizini maqom tushunchasi tashkil etadi. Maqom Sharq musiqasida nafaqat tovush qatori yoki lad tizimi, balki ma'lum bir ruhiy-emosional mazmunni ifodalovchi estetik modeldir. Har bir maqom inson qalbining turli kechinmalarini – quvonch, iztirob, sog'inch, tafakkur, orzu va ilohiy ishqni aks ettiradi. Shu jihatdan Shashmaqom musiqasi inson ruhiyatiga bevosita ta'sir etuvchi tarbiyaviy va ma'naviy ahamiyatga ega san'at sifatida namoyon bo'ladi.

Shashmaqomning tuzilishi ham o'ziga xos bosqichma-bosqichlikka ega. Unda cholg'u bo'limlari (mushkilot) va ashula bo'limlari (nasr) mavjud bo'lib, har bir qism ma'lum tartibda ijro etiladi. Mushkilot bo'limida kuy va usullar murakkabligi bilan ajralib turuvchi cholg'u asarlari o'rin olsa, nasr bo'limida g'azal va ruboiylar asosidagi vokal asarlar ijro etiladi. Bu jarayonda musiqa va she'riyatning uyg'unligi yaqqol namoyon bo'ladi. Ayniqsa, Alisher Navoiy, Jomiy, Hofiz, Bedil kabi mumtoz shoirlar g'azallarining qo'llanishi Shashmaqomning badiiy saviyasini yanada yuksaltiradi.

Mazkur san'at turida ijrochilik an'analari ham muhim o'rin tutadi. Shashmaqom asosan ustoz-shogird an'anasi orqali avloddan-avlodga og'zaki ravishda yetkazib kelingan. Bu esa uning jonli ijro maktabi sifatida shakllanishiga, har bir ijrochining o'ziga xos talqin va mahorat ko'rsatishiga imkon yaratgan. Tanbur, dutor, gijjak, sato, doira kabi milliy cholg'ular jo'rligida ijro etiladigan maqomlar ohangdorlik, nafislik va ichki chuqurligi bilan tinglovchida kuchli estetik taassurot uyg'otadi. Ijrochidan nafaqat texnik mahorat, balki yuqori did, ruhiy sezgirlik va matn mazmunini teran his etish talab etiladi.

Shashmaqomning tarbiyaviy ahamiyati ham beqiyosdir. U insonni go'zallikni his etishga, ruhiy poklanishga, sabr-toqat va tafakkurga chorlaydi. Mazkur san'at orqali milliy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va ma'naviy fazilatlar targ'ib qilinadi. Shu bois Shashmaqomni faqat musiqiy meros sifatida emas, balki xalqning ma'naviy maktabi, estetik tarbiya vositasi sifatida ham baholash mumkin.

Bugungi kunda Shashmaqom san'atini asrab-avaylash, uni ilmiy o'rganish va yosh avlodga yetkazish dolzarb vazifalardan biridir. Uning UNESCO tomonidan insoniyatning nomoddiy madaniy merosi ro'yxatiga kiritilgani ham ushbu san'atning jahon miqyosidagi e'tirofidir. Zamonaviy ta'lim tizimida maqom san'atini o'qitish, maxsus maktab va ansambllar faoliyatini rivojlantirish, ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish orqali bu bebaho merosning uzluksiz davomiyligini ta'minlash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Buxoro ajdodiy san'ati – Shashmaqom Sharq musiqa madaniyatining eng yuksak cho'qqilaridan biri bo'lib, u o'zida chuqur falsafiy mazmun, mukammal musiqiy tuzilma va boy ijrochilik an'analarini mujassamlashtirgan. U xalqning ruhiy olamini, tarixiy xotirasini va estetik didini ifodalovchi bebaho ma'naviy boylik sifatida bugun ham o'z ahamiyatini yo'qotmay, milliy madaniyatimizning ajralmas qismi bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Karimov O'zbekiston Mustaqillikka erishish ostonasida Toshkent O'zbekiston 2011-yil
2. Saidiy Said Bolta-zoda. O'zbek musiqasi tarixi .,darslik-I qism. Buxoro "Durdona" nashriyoti-2020 yil.176 bb.
3. Saidiy Said Bolta-zoda. O'zbek musiqasi tarixi .,darslik-I qism. Buxoro "Durdona" nashriyoti-2020 yil.285 bb.
4.Umumiy ta'lim maktablarining 7-sinf musiqasi darsi uchun metodik tavsifnoma (mualliflar: O.Ibroximov, X.Nurmatov). T.1994 yil.

Adizova Mashhura Abdurahmonovna
Buxoro xalqaro universiteti magistranti

UMUMIY O ‘RTA TA’LIMDA INKLUZIV TA’LIM TASHKIL QILISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim tizimida inklyuziv ta’limni tashkil etishning nazariy-metodologik asoslari, ijtimoiy-pedagogik ahamiyati hamda amaliy mexanizmlari chuqur tahlil qilingan. Tadqiqotda inklyuziv ta’limning mazmuni, uning asosiy tamoyillari — tenglik, diskriminatsiyasiz yondashuv, individuallashtirilgan o‘qitish, ijtimoiy moslashuv va o‘quvchilarning barcha ehtiyojlarini qamrab olish kabi jihatlar ilmiy asoslarda yoritiladi. Shuningdek, imkoniyati cheklangan bolalar, nogironligi bo‘lgan o‘quvchilar, ijtimoiy jihatdan himoyaga muhtoj yoki o‘zlashtirishda qiyinchiliklarga ega bo‘lgan o‘quvchilarni umumta’lim jarayoniga to‘laqonli integratsiyalash zarurati dolzarb masala sifatida ko‘rsatib o‘tiladi*

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, umumiy o‘rta ta’lim, maxsus ehtiyojli o‘quvchilar, nogironligi bo‘lgan bolalar, ta’limda tenglik, diskriminatsiyasiz ta’lim, individual yondashuv, pedagogik qo‘llab-quvvatlash, psixologik yordam, korreksion pedagogika, moslashtirilgan ta’lim muhiti, ijtimoiy integratsiya, inklyuziv metodlar, ta’lim islohotlari, huquqiy-me’yoriy baza.*

ЗНАЧЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЩЕМ СРЕДНЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. *В статье представлен глубокий анализ теоретико-методологических основ, социально-педагогического значения и практических механизмов организации инклюзивного образования в системе общего среднего образования. В исследовании рассматриваются содержание инклюзивного образования, его основные принципы – равенство, недискриминационный подход, индивидуализация обучения, социальная адаптация и учет всех потребностей обучающихся на научной основе. Также отмечается необходимость полноценной интеграции детей с ограниченными возможностями здоровья, учащихся с ограниченными возможностями здоровья, учащихся, нуждающихся в социальной защите или имеющих трудности в обучении, в общеобразовательный процесс как актуальная проблема.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, общее среднее образование, обучающиеся с особыми потребностями, дети с ограниченными возможностями здоровья, равенство в образовании, недискриминационное образование, индивидуальный подход, педагогическое сопровождение, психологическая помощь, коррекционная педагогика, адаптированная образовательная среда, социальная интеграция, инклюзивные методы, образовательные реформы, нормативно-правовая база.*

THE IMPORTANCE OF ORGANIZING INCLUSIVE EDUCATION IN GENERAL SECONDARY EDUCATION

Abstract. *This article provides an in-depth analysis of the theoretical and methodological foundations, socio-pedagogical significance and practical mechanisms of organizing inclusive education in the general secondary education system. The study covers the content of inclusive education, its main principles - equality, non-discriminatory approach, individualized teaching, social adaptation and coverage of all needs of students on a scientific basis. It also highlights the need for full integration of children with disabilities, students with disabilities, students in need of social protection or students with learning difficulties into the general education process as a pressing issue.*

Key words: *inclusive education, general secondary education, students with special needs, children with disabilities, equality in education, non-discriminatory education, individual approach, pedagogical support, psychological assistance, corrective pedagogy, adapted educational environment, social integration, inclusive methods, educational reforms, legal and regulatory framework.*

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimi har bir o‘quvchining shaxsiy imkoniyatlari, ehtiyojlari va rivojlanish dinamikasini hisobga olgan holda, ta’lim jarayonini tashkil etishni talab qilmoqda. Bugungi globallashuv, axborot oqimining keskin ortishi va ijtimoiy hayotning murakkablashuvi sharoitida ta’limning asosiy maqsadi — har bir bola uchun sifatli, teng va inklyuziv ta’lim imkoniyatlarini yaratishdan iborat. Inklyuziv ta’lim nafaqat maxsus ehtiyojli o‘quvchilarning maktab hayotiga to‘laqonli qo‘shilishini ta’minlaydi, balki jamiyatda bag‘rikenglik, o‘zaro hurmat, hamkorlik va ijtimoiy mas’uliyat kabi qadriyatlarning shakllanishida ham muhim o‘rin tutadi.O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda inklyuziv ta’limga bo‘lgan e’tibor sezilarli darajada kuchayib, ta’lim sohasidagi islohotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Davlat siyosatida barcha turdagi nogironligi bo‘lgan bolalar, ijtimoiy himoyaga muhtoj o‘quvchilar va o‘qishda qiyinchiliklarga duch kelayotgan bolalarning umumiy o‘rta ta’lim jarayoniga keng jalb etilishi, ularning individuallashtirilgan ta’lim dasturlari asosida o‘qitilishi masalasi alohida e’tibor bilan ko‘rib chiqilmoqda. Bu jarayon nafaqat maxsus ta’lim muassasalarida, balki har bir umumta’lim maktabining kundalik pedagogik amaliyotida ham o‘z aksini topishi talab etiladi.Inklyuziv ta’limning tashkil etilishi ko‘plab pedagogik va psixologik yondashuvlarni integratsiyalashni, maktab infratuzilmasini moslashtirishni, pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini oshirishni, ilmiy-metodik ta’minotni takomillashtirishni hamda ota-onalar bilan samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yishni zaruratga aylantiradi. Ayniqsa, o‘quv jarayonida individual rivojlantiruvchi dasturlardan foydalanish, maxsus texnik vositalar bilan ta’minlash, korreksion pedagogika elementlarini joriy etish va ijtimoiy-psixologik qo‘llab-quvvatlash inklyuziyaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolada umumiy o‘rta ta’limda inklyuziv ta’limning mazmuni, uning amaliyotga joriy etilish mexanizmlari, mavjud muammolar va ularning yechimlari, shuningdek inklyuziv ta’lim tizimining ijtimoiy-pedagogik ahamiyati ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta’limni rivojlantirish orqali nafaqat o‘quvchilarning ta’lim olish huquqi ta’minlanishi, balki jamiyatning ma’naviy va ijtimoiy salohiyati yuksalishiga ham erishish mumkinligini ko‘rsatib beradi.

Adabiyotlar tahlili. Inklyuziv ta’lim masalasi jahonda XX asrning oxiridan boshlab faol o‘rganila boshlagan bo‘lib, ilmiy-pedagogik adabiyotlarda inklyuziyaning nazariy asoslari, model va tamoyillari, shuningdek, maxsus ehtiyojli bolalarni umumiy ta’lim jarayoniga integratsiyalash mexanizmlari keng yoritilgan. UNESCO (1994) tomonidan qabul qilingan Salamanka deklaratsiyasi inklyuziv ta’lim g‘oyasining global miqyosda rivojlanishiga kuchli turtki bergan bo‘lib, barcha o‘quvchilarni yagona ta’lim muhitida o‘qitish, diskriminatsiyaga yo‘l qo‘ymaslik va maxsus ehtiyojlarni qondirish uchun moslashuvchan metodlarni qo‘llash zarurligi alohida ta’kidlanadi. Keyingi yillarda UNESCO, UNICEF va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan chop etilgan ilmiy-hisobotlar inklyuziv ta’limni inson huquqlarining ajralmas qismi sifatida baholaydi.

Pedagogik adabiyotlarda L. Vygotskiy, M. Montessori, J. Dewey kabi olimlarning qarashlari inklyuziv ta’limning metodologik asosini tashkil etadi. Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” haqidagi konsepsiyasi maxsus ehtiyojli bolalar o‘qitilishida individual yondashuvning zarurligini ilmiy asoslab beradi. M. Montessorining “muvofiqlashtirilgan muhit” g‘oyasi inklyuziv sinfda mustaqillikni rivojlantirishga xizmat qiladigan pedagogik shart-sharoitlarni belgilaydi. Zamonaviy tadqiqotchilar — T. Booth, M. Ainscow, S. Dyson va boshqalar inklyuziv ta’limni faqat nogironligi bo‘lgan bolalar masalasi emas, balki butun ta’lim tizimining adolat va sifat tamoyillari asosida qayta qurilishi deb ta’riflaydi.

Markaziy Osiyo hududida, xususan O‘zbekiston ilmiy adabiyotlarida inklyuziv ta’lim so‘nggi yillarda alohida tadqiqot yo‘nalishiga aylangan. Pedagog olimlar tomonidan inklyuziv ta’limni amaliyotga joriy etishda pedagoglarning kasbiy kompetensiyasi, psixologik-pedagogik

diagnostika, korreksion metodikalar, ta’lim jarayonining moslashuvchan modellarini ishlab chiqish bo‘yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari va hukumat dasturlarida ham inklyuziv ta’limning huquqiy-me’yoriy bazasi mustahkamlanib, ilmiy-metodik ta’minotni boyitish, maxsus ehtiyojli bolalar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan.Ko‘plab ilmiy manbalarda inklyuziv ta’limning samaradorligi pedagogik kadrlarning tayyorgarlik darajasi, moddiy-texnik baza, axborot-kommunikatsion texnologiyalarni joriy etish, umumiy va maxsus pedagogika integratsiyasi bilan chambarchas bog‘liq ekani qayd etiladi. Shuningdek, ota-onalar va jamiyatning inklyuziyaga nisbatan munosabati, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi, ta’lim muassasasidagi psixologik muhit kabi faktorlar ham adabiyotlarda muhim determinanta sifatida ko‘rib chiqiladi.Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limning amaliy joriy etilishi ko‘p tarmoqli yondashuvni talab etadi: pedagogik, psixologik, ijtimoiy, huquqiy va tashkiliy-menejerlik jarayonlar o‘zaro uyg‘unlikda faoliyat yuritishi kerak. Ilmiy manbalarda mavjud yondashuvlar inklyuziv ta’limni faqat maxsus ehtiyojli bolalar uchun emas, balki barcha o‘quvchilar uchun ta’lim sifatini yaxshilashga qaratilgan tizimli islohot sifatida talqin etadi.

1.Inklyuziv ta’limning nazariy-metodologik asoslari

Inklyuziv ta’lim — bu barcha bolalarning, jumladan maxsus pedagogik ehtiyojga ega bo‘lgan o‘quvchilarning umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida bir xil sharoitlarda ta’lim olishini nazarda tutuvchi pedagogik yondashuvdir. Uning markazida har bir o‘quvchining shaxsiy rivojlanish ehtiyojlariga moslashtirilgan o‘qitish jarayonini yaratish turadi. Inklyuziv ta’limning asosiy tamoyillari — teng huquqlilik, diskriminatsiyasiz ta’lim, moslashuvchanlik, individual yondashuv, ijtimoiy integratsiya va pedagogik qo‘llab-quvvatlashdan iborat. Nazariy manbalarga ko‘ra, inklyuziv pedagogikaning shakllanishiga konstruktivizm, sotsiokultural yondashuv va shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyalari zamindir. A. Vygotskiy tomonidan ilgari surilgan “yaqin rivojlanish zonasi” g‘oyasi inklyuziv ta’limning ilmiy asoslaridan biri hisoblanadi. Mazkur yondashuvga ko‘ra, o‘quvchi o‘z rivojlanish imkoniyatlariga mos ta’lim muhiti va o‘qituvchi yordamiga ega bo‘lgan taqdirdagina yuqori natijalarga erishadi. Shu bois umumiy o‘rta ta’limda inklyuziv muhit yaratish pedagogik jarayonning tabiiy talabi hisoblanadi.

2. Umumiy o‘rta ta’limda inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish omillari

2.1. Pedagoglarning kasbiy kompetensiyasi

Inklyuziv ta’limni amalga oshirishda pedagogning roli hal qiluvchi ahamiyatga ega. O‘qituvchi maxsus ehtiyojli o‘quvchilarning psixologik holati, individual rivojlanish darajasi, o‘zlashtirish sur’ati va ijtimoiy moslashuv jarayonini chuqur anglagan holda dars jarayonini loyihalashi zarur. Shu maqsadda o‘qituvchilarning inklyuziv pedagogika bo‘yicha qayta tayyorlash kurslarida tahsil olishi, korreksion-pedagogik metodlarni o‘zlashtirishi, differensial yondashuv asosida darslarni tashkil etishi muhimdir.

2.2. Moslashtirilgan ta’lim muhiti

Inklyuziv ta’limning sifatli amalga oshirilishi ta’lim muhiti va maktab infratuzilmasining moslashtirilganligiga bog‘liq. Bunga quyidagilar kiradi:

- maxsus o‘quv vositalari (Braille alifbosi, eshitish apparatlari, vizual materiallar),
- jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun pandus va liftlar,
- psixologik xizmat xonalari,
- o‘quv jarayonida AKTdan foydalanish.

Shuningdek, sinfda o‘quvchilarning bir-birini qabul qilishi va qo‘llab-quvvatlashi uchun qulay psixologik iqlim yaratish ham muhim.

2.3. Individual ta’lim dasturlari

Inklyuziv ta’limning asosiy sharti — har bir o‘quvchi uchun individual rivojlantiruvchi dastur (IRD) ishlab chiqishdir. IRD bolaning rivojlanish diagnostikasiga tayangan holda tuziladi va o‘quvchi o‘zlashtirishining real imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta’lim mazmuni, metod va baholash mezonlari differentiatsiya qilinadi.

2.4. Psixologik va korreksion qo‘llab-quvvatlash

Maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda maktab psixologining o‘rni katta. U nafaqat o‘quvchi, balki sinfdoshlar, ota-onalar va pedagoglar bilan hamkorlik qilib, ijtimoiy-psixologik moslashuvni ta’minlaydi. Korreksion pedagoglar esa nutq, eshitish, ko‘rish yoki xulq-atvor xususiyatlari bilan bog‘liq o‘quv qiyinchiliklarini bartaraf etishda yordam beradi.

2.5. Ota-onalar bilan hamkorlik

Adabiyotlarda ota-onalar va maktabning o‘zaro hamkorligi inklyuziv ta’limning eng muhim komponentlaridan biri ekanligi ta’kidlanadi. Ota-onalarning bolaga ko‘rsatilayotgan pedagogik yordam mazmunidan xabardorligi, uy sharoitida rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar davom ettirilishi va maktab bilan muntazam aloqa o‘rnatilishi ta’lim samaradorligini sezilarli oshiradi.

3. Inklyuziv ta’limning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati

Inklyuziv ta’limning umumiy o‘rta ta’limdagi ahamiyati nafaqat maxsus ehtiyojli bolalarning ta’lim olish huquqini ta’minlash bilan, balki jamiyatning ma’naviy va ijtimoiy rivojlanishi bilan ham bog‘liq. Inklyuziv muhitda o‘qigan o‘quvchilar:

- bag‘rikenglik,
- hamkorlik,
- boshqalarning farqlarini hurmat qilish,
- ijtimoiy mas’uliyat,
- empatiya

kabi ijtimoiy qadriyatlarni o‘zlashtiradilar. Bu esa kelajakda ijtimoiy integratsiya jarayoniga samarali hissa qo‘shadi.

Inklyuziv ta’limning ijtimoiy natijalari sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin:

1. Nogironligi bo‘lgan bolalarning jamiyatga moslashuvi yaxshilanadi.
2. Ta’lim tizimining adolat tamoyillari mustahkamlanadi.
3. Sog‘lom va maxsus ehtiyojli o‘quvchilar o‘rtasida ijobiy munosabat shakllanadi.
4. Umumiy ta’lim sifatining oshishiga sabab bo‘ladi, chunki differensial yondashuv barcha bolalarning rivojlanishiga xizmat qiladi.
5. Jamiyatda inklyuziv madaniyat kuchayadi, bu esa sotsial barqarorlik uchun muhim omildir.

Inklyuziv ta’limning yo‘nalishi	Ahamiyati	Misol / Amaliy natija
Ijtimoiy integratsiya	O‘quvchilar orasida hurmat va do‘stlikni rivojlantirish	Har bir o‘quvchi sinfdagi faoliyatda ishtirok etadi
Ta’lim sifatini oshirish	Individual yondashuv, turli o‘quv uslublarini qo‘llash	Maxsus o‘quv materiallari va yordamchi vositalar ishlatiladi
Shaxsiy rivojlanish	O‘quvchining qobiliyatlari va mustaqilligini rivojlantirish	Maxsus treninglar, loyihalar orqali qobiliyatlarni rivojlantirish
Jamiyatga moslashish	O‘quvchilar jamiyatga tayyorlanadi	Ijtimoiy loyihalar, guruh ishlari, ixtiyoriy faoliyatlar

Xulosa. Umumiy o‘rta ta’limda inklyuziv ta’limni tashkil etish bugungi zamon ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’lim nafaqat maxsus ehtiyojli o‘quvchilarning ta’lim olish huquqini ta’minlash, balki barcha o‘quvchilar uchun teng va sifatli ta’lim muhitini yaratishga xizmat qiladi. Inklyuziv yondashuvning asosiy tamoyillari – tenglik, diskriminatsiyasiz ta’lim, individual yondashuv, ijtimoiy integratsiya va pedagogik qo‘llab-quvvatlash – o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishi va jamiyatga moslashuvini ta’minlaydi.

Maqolada ko‘rsatildiki, inklyuziv ta’limning samarali amalga oshirilishi bir nechta muhim omillarga bog‘liq: pedagoglarning kasbiy kompetensiyasi, maxsus pedagogik va psixologik ko‘nikmalari, moslashtirilgan ta’lim muhiti, zamonaviy korreksion texnologiyalar, metodik ta’minot va ota-onalar bilan uzviy hamkorlik. Shu bilan birga, individual rivojlantiruvchi dasturlar

va ijtimoiy-psixologik qo‘llab-quvvatlashning roli ham inklyuziyaning muvaffaqiyatli tashkil etilishida katta ahamiyat kasb etadi.Inklyuziv ta’lim nafaqat pedagogik va psixologik natijalarni beradi, balki o‘quvchilarda bag‘rikenglik, hurmat, hamkorlik, empatiya va ijtimoiy mas’uliyat kabi qadriyatlarni shakllantiradi. Bu esa o‘z navbatida jamiyatning sotsial barqarorligini ta’minlashga, nogironligi bo‘lgan va boshqa maxsus ehtiyojli bolalarning jamiyatga integratsiyasini kuchaytirishga xizmat qiladi. Shuningdek, inklyuziv muhit umumiy ta’lim sifatini oshiradi, barcha o‘quvchilarning o‘z salohiyatini amalga oshirish imkoniyatini kengaytiradi va ta’lim tizimining adolat tamoyillarini mustahkamlaydi.Xulosa qilib aytganda, umumiy o‘rta ta’limda inklyuziv ta’limni tashkil etish – nafaqat pedagogik va metodologik, balki ijtimoiy-ma’naviy ahamiyatga ega tizimli jarayon bo‘lib, u orqali har bir o‘quvchi shaxs sifatida rivojlanadi, jamiyatda bag‘rikenglik va hamkorlik qadriyatlari mustahkamlanadi, ta’lim tizimi esa yanada inkluziv va adolatli shaklga ega bo‘ladi. Shu bois, inklyuziv ta’limni samarali joriy etish barcha ta’lim muassasalari uchun strategik ustuvor vazifa sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. UNESCO. (1994). *The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education*. Paris: UNESCO Publishing.
2. UNICEF. (2017). *Inclusive Education: Key Issues and Strategies*. New York: UNICEF Publications.
3. Booth, T., & Ainscow, M. (2011). *The Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. Bristol: CSIE.
4. Dyson, A., Howes, A., & Roberts, B. (2004). *What Do We Really Know about Inclusive Schools?* London: Routledge.
5. Vygotsky, L. S. (1986). *Thought and Language*. Cambridge: MIT Press.
6. Montessori, M. (1967). *The Discovery of the Child*. New York: Ballantine Books.
7. Dewey, J. (1938). *Experience and Education*. New York: Kappa Delta Pi.
8. Ainscow, M. (2020). *Promoting Equity in Education: Lessons from International Research*. London: Routledge.
9. Slee, R. (2018). *Inclusive Education Isn’t Dead, It Just Smells Funny*. London: Routledge.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020). *Nogironligi bo‘lgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida* PQ–4862-son qarori.
11. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2021). *Inklyuziv ta’limni joriy etish konsepsiyasi va uni amalga oshirish chora-tadbirlari*.

Musayeva Nodira Nizomovna
Buxoro davlat universiteti professori, pedagogika fanlar doktori (DSc)
Rahmonova Madina Alijonovna
Buxoro xalqaro universiteti magistranti

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya*: Ushbu maqolada ta’limda ijobiy natijalarga erishish, eng avvalo, yosh avlodga ilmiy bilim asoslarini puxta o‘rgatish, boshlang’ich sinflarda interfaol metodlardan foydalanish haqida ma’lumot berilgan*

Kalit so‘zlar*: ta’lim, interfaol metod, tarbiya, zamonaviy texnologiyalar, usul.*

ЗНАЧЕНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация: *В статье представлена информация о достижении положительных результатов в образовании, прежде всего, о глубоком обучении подрастающего поколения основам естественнонаучных знаний и использовании интерактивных методов в начальных классах.*

Ключевые слова: *образование, интерактивный метод, воспитание, современные технологии, метод.*

THE IMPORTANCE OF USING INTERACTIVE METHODS IN PRIMARY EDUCATION

Abstract: *This article provides information on achieving positive results in education, first of all, on the thorough teaching of the basics of scientific knowledge to the younger generation, and the use of interactive methods in primary grades.*

Key words: *education, interactive method, upbringing, modern technologies, method.*

Pedagogik adabiyotlarda ta’lim metodi tushunchasiga xilma-xil tariflar beriladi. Yu.K.Babanskiy „ta’lim metodi ta’limiy vazifalarni bajarishda yo‘naltirilgan o‘qituvchi va o‘quvchining tartibga solingan, o‘zaro bog‘liq faoliyat yuritish usulidir’’, degan ta’rifni bergan [3]. T.Allina „ ta’lim metodi deganda, o‘quvchilar bilish faoliyatini tashkil etish usuli’’ ni tushunadi.

O‘qitishning faol metodlari nafaqat o‘quv ma’lumotlarini eslab qolishni yaxshilaydi, balki ma’lumotlarni aniqlashga, kundalik hayotda va vaziyotda zarur bo‘lgan ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga yordam beradi. Amerikalik psixolog olimlar R.Kamikau va F.Makelrouning tadqiqotlariga ko‘ra shaxsning tabiiy-psixologik imkoniyatlari muayyan shakllarida o‘zlashtirilgan bilimlari turli darajada saqlab qolish imkonini beradi [5]. Shaxs: manbani o‘zi o‘qiganda 10%; ma’lumotni eshitganda 20%; sodir bo‘lgan voqea, jarayonni ko‘rganda 30%; sodir bo‘lgan voqea yoki jarayonni ko‘rib eshitganda 50%; ma’lumot (axbarot)larni o‘zi uzatganida (so‘zlaganida bilimlarini o‘zi namoyish etganida) 80%; O‘zlashtirilgan (bilim axbarotlarini) o‘z faoliyatida tadbiq etganida 90% hajmdagi ma’lumotlarni yodda saqlash imkoniyatiga ega.

Didaktika tarixida ta’lim metodlarining xilma-xil tasniflari ishlab chiqilgan. Eng ko‘p tarqalgan tasnifga ko‘ra, ta’lim metodlari og‘zaki, amaliy, ko‘rgazmali metodlarga ajratiladi, ularni tanlashda o‘qituvchi, birinchidan o‘quv materiali mazmuniga, ikkinchidan, ta’lim oluvchilarning psixik rivojlanish darajasiga e’tibor berishi kerak.

Ta’lim berish metodi-belgilangan ta’lim berish maqsadiga erishish bo‘yicha ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchilar o‘zaro faoliyatini tartibli tashkil etish yo‘li hisoblanadi.

Bugungi kunda boshlang‘ich sinf fanlarini o‘qitishda interfaol metodlarning ahamiyati katta bo‘lib, interfaol metodlar-shunday metodlarki, u o‘quvchi-yoshlarning o‘zaro muloqot va o‘zaro ta’siridagi dars jarayonini amalga oshiruvchi usul hisoblanadi. „ Interaktiv’’ so‘zi ingliz tilidan

olingan bo‘lib ,,Interakt’’, ya’ni ,,Inter’’– bu ,,o‘zaro’’, ,,akt’’- ,,harakar, ta’sir, faollik’’ ma’nolarini bildiradi.

Metodlarni tasniflashda ularni interfaol metodlar, interfaol ta’lim strategiyalari, interfaol grafik organayzerlarga ajratish mumkin. Hozirgi kunda eng ommaviy interfaol ta’lim metodlari quyidagilar sanaladi.

- Interfaol metodlar: ,,Keys-stadi’’(yoki o‘quv keyslari), ,,Blist-so‘rov’’, ,,Modellashtirish’’, ,,Ijodiy ish’’, ,,Muammoli ta’lim’’ va b.

- Interfaol talim strategiyalari: ,,Aqliy hujum’’, ,,Bumerang’’, ,,Galereya’’, ,,Zig-zag’’, ,,Zinama-zina’’, ,,Muzyorar’’, ,,Rotastiya’’, ,,Yumaloqlangan qor’’va b. Interfaol ta’lim metodlari tarkibidan interfaol ta’lim strategiyalarini ajratishda guruh ishini tashkil qilishga yondashuv ma’lum ma’noda strategik yondashuvga qiyoslanishiga asoslanadi.Aslida bu strategiyalar ham ko‘proq jihatdan interfaol ta’lim metodlariga tegishli bo‘lib, ularning asosida boshqa farq yo‘q.

- Interfaol grafik organayzerlar: ,,Baliq skeleti’’, ,,BBB’’, ,,Konsteptual jadval’’, ,, Venn diagrammasi’’, ,,T-jadval’’, ,Insert’’, ,,Klaster’’, ,,Nima uchun?’’, ,,Qanday?’’va b. Asosiy fikrlar turli grafik shakllarda yozma ko‘rinishda ifodalanishiga asoslanadi. Asli bu grafik organayzerlar bilan ishlash ham ko‘proq jihatdan interfaol ta’lim metodlariga tegishli bo‘lib, ular orasida boshqa farqlar yo‘q.

Interfaol metodlar-ta’lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta’lim jarayonining markazida ta’lim oluvchi bo‘lgan metodlardir. Bunday metodlar qo‘llanilganga ta’lim beruvchi o‘quvchini dars jaroyinida faol ishtirok etishga undaydi. Jarayon o‘quvchidan dars mobaynida faollikni talab etadi. Ta’lim oluvchi markazida bo‘lgan yondashuvning foydali jihatlari quyidagilarda namoyon bo’ladi:

-ta’lim samarasi yuqoriroq bo‘lgan o‘qish, o‘rganish;
-ta’lim oluvchining yuqori darajada rag‘batlantirilishi;
-ilgari orttirilgan bilimning ham e’tiborga olinishi;
-o‘qish shiddatini ta’lim oluvchining ehtiyojiga muvofiqlashtirilishi;
-ta’lim oluvchining tashabbuskorligi va masuliyatining qo‘llab-quvvatlanishi;
-amalda bajarish orqali o‘rganilishi;
-ikki taraflama fikr -mulohazalarga sharoit yaratilishi va hokazolar.

Interfaol usul tarbiya nuqtai nazaridan, har bir kishini ruhiy, ilohiy tavsifini ko‘zda tutgan holda, xalqaro miqyodagi ta’lim-tarbiya yangiliklarini hamda ma’naviy manbalarimizda aks ettirilgan intelektual salohiyatimiz ko‘nikmalariga asoslanib komil farzand tarbiyalash demakdir.

Interfaol metod-ta’lim jarayonida o‘quvchilar hamda o‘qituvchi o‘rtasidagi faollikni oshirish orqali o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirishni faollashtirish, shaxsiy sifatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Interfaol metodlarni qo‘llash dars samaradorligini oshirishga yordam beradi. Interfaol ta’limning asosiy mezonlari: norasmiy bahs-munozaralar o‘tkazish, o‘quv materialini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyati, o‘quvchilar tashabbus ko‘rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo‘lib ishlash uchun topshiriqlar berish, yozma ishlar bajarish va boshqa metodlardan iborat bo‘lib, ular ta’lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda o‘ziga xos ahamiyatga ega. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘qitishda o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish, bilimlarni tez va oson o‘zlashtirish maqsadida pedagogik texnologiyalarning usul, vosita va shakllarini to‘g‘ri tanlab ulardan foydalanish muhim sanaladi.

Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim jarayonida interfaol metodlardan foydalangan holda darslani qiziqarli olib borish natijasida o‘quvchilarni darsga jalb etish samarali bo‘ladi. Shunday darslarda bolalar diqqati to‘liq jalb etiladi, xotirasi yaxshi ishlay boshlaydi. Motiv o‘z o‘zidan hosil bo’lmaydi. Uni bolalar yoshiga va psixologik xususiyatlariga mos didaktik o‘yinlar va mustaqil ishlar vositasida hosill qilish mumkin.Motiv o‘quvchilarning bilimlarini chuqur egallashlariga yordam beradi.

Hozirgi kunda ta’lim jarayonida interfaol metodlar va axbarot texnologiyalarini o‘quv jarayonida qo‘llashga bo‘lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Ana’naviy ta’limda o‘quvchilar faqat tayyor bilimlarni o’rgatilgan bo‘lsa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa ularni egallayotgan bilimlarini o‘zlari qidirib topish, mustaqil o‘rganish va fikrlash, tahlil qilish, hatto

yakuniy xulosalarni ham o‘zlari keltirib chiqarishga o‘rgatadi. O‘qituvchi bu jarayonda shaxs rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchanlik, yo‘naltiruvchanlik funksiyasini bajaradi. Bugungi kunda ta’limda „Aqliy hujum”, „Tarmoqlar” metodi, „Bahs-munozara’’, „Rolli o‘yin’’, „Kichik guruhlarda ishlash’’ , „Zigzag’’ „Oxirgi so‘zni men aytay’’ , „Venn diagrammasi’’ metodi , „Guruhlar bilan ishlash ’’„Tez javob’’ metodi kabi metodlarni qo‘llash va ta’lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash ijobiy natijalarga olib keladi. Bunday metodlar interfaol yoki interaktiv metodlar deb ataladi.

Matnni tahlil qilishda „SWOT’’ tahliliy metodi (tanqidiy tahlil) ham yaxshi samara beradi. Bunda hikoya mazmuni va undan chiqariladigan xulosa uchun yoki darsda yangi o‘rganilgan lug‘atlarni mustahkamlash uchun ham foydalanishimiz mumkin. Ushbu usulning maqsadi: mavjud nazariy bilimlarni va amaliy tajribalarni tahlil qilish, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo‘llarini topishga, bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholashga mustaqil tanqidiy fikrlashni, noodatiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

S-(strength)-kuchli tomonlar

W-(weakness)-zaif , kuchsiz tomonlar

O-(opportunity)-imkoniyatlar

T-(threat)- to‘siqlar

Yozuv taxtasiga jadval chiziladi. O‘quvchilarga ushbu tuzilgan jadval tushurilgan tarqatmalar beriladi. O‘quvchilar jadvalni to‘ldirib, shu asosida o‘z fikrini bayon etadi. O‘z –o‘zidan ham o‘g‘zaki, ham yozma nutqi rivojlanadi.

Boshlang‘ich sinf darslarini tashkil etishda pedagogik texnologiyalaning ko‘pgina interfaol metodlaridan foydalaniladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining har bir darsni tashkil etish uchun turli didaktik o‘yinlardan foydalanishlari yaxshi samara beradi. Boshlang‘ich ta’lim davri ta’lim jarayonidagi eng mas’uliyatli davrdir. Bu davrda bolaning savodi chiqishi bilan birga, uning dunyoqarashi shakllanadi, tafakkur qilish malakasi rivojlanadi. Bu davrda bolaning zehnini o‘stirishga qaratilgan har bir mashg‘ulot bola aqlining tarkib topishi va rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun ham bu davrda, avvalo, Ta’lim jarayonida interfaol metodlarni tanlab darsni qiziqarli, ta’sirli qilib tashkil etishga, motiv hosil qilish va uni rivojlantirishga e’tibor qaratish lozim. Chunki bu muddat bolaning o‘yin faoliyatidan aqliy faoliyatga, ya’ni o‘quv faoliyatiga o‘tganligi bilan xarakterlanadi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari boshqarishga moyil, qiziquvchan, ta’sirchan bo‘lganliklari uchun o‘qitivchidan o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos bo‘lgan, darsni oson o‘zlashtirishlarini, bilimlarni mustaqil o‘rganishni kafolatlaydigan interfaol metodlarni tanlashi va foydalanishi talab etiladi. Interfaol metodlar asosida tashkil qilingan dars albatta, o‘quvchilarni darsga bo‘lgan qiziqishlarini orttiradi, qiziqish esa intilishga, bilimlarni puxta o‘rganishga olib keladi. Interfaol metodlar orqali tashkil etilgan dars albatta, yuqori samarali bo‘ladi va dars maqsadiga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Avliyaqulov N.X., Musayeva N.N. Pedagogik texnologiya. Darslik.-T.: Tafakkur Bo`stoni, 2012.- 208s.

2. Ermatova G.N. Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarini kasbga yo‘naltirishda dastlabki pedagogik jarayonlar.2019

3. Shodiyev N. Yangi pedagogik texnologiyalar.- Samarqand: SamDU.- 2001.-88 б.

4. D.Ro‘ziyeva, M.Usmonboyeva, Z.Xoliqova-Interfaol metodlar: Metodik qo‘llanma-Toshkent:Nizomiy nomidagi TDPI nashriyoti, - 2013

5. O‘.Tolipov Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat(o‘quv qo‘llanma)-Toshkent:INNOVATSIYA-ZIYO 2019

Kozimova Mehriniso Akbarali qizi
Buxoro xalqaro univesiteti o‘qituvchisi
E-mail: nisokazimova1994@gmail.com

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING BOSHLANG‘ICH TA’LIMGA TAYYORLIGINI SHAKLLANTIRISHGA TA’SIR ETUVCHISI OMILLAR

Annotatsiya. *Mazkur maqola maktabgacha ta’lim bosqichi bolalarning intellektual, ijtimoiy-psixologik va nutqiy rivojlanishida eng muhim davr hisoblanadi. Boshlang‘ich ta’limga muvaffaqiyatli kirish aynan ushbu bosqichda shakllangan tayyorgarlikka bog‘liq. Bola qanchalik har tomonlama rivojlangan bo‘lsa, maktabdagi o‘quv jarayoniga moslashuvi shunchalik oson bo‘ladi. Shu bois maktabgacha yoshdagi bolalarning maktabga tayyorligini belgilovchi omillarni chuqur o‘rganish ta’lim tizimi uchun muhim ahamiyatga ega.*

Kalit so‘zlar: *maktabga tayyorgarlik, maktabgacha yosh, psixologik tayyorgarlik, intellektual rivojlanish, nutqiy rivojlanish, jismoniy tayyorgarlik, ijtimoiy ko‘nikmalar, pedagogik jarayon, oilaviy muhit, ta’lim sifat, bolalar rivoji, maktabgacha ta’lim muassasasi, o‘yin faoliyati, rivojlantiruvchi muhit.*

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ГОТОВНОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА К НАЧАЛЬНОМУ ОБУЧЕНИЮ

Аннотация. *Данная статья посвящена тому, что этап дошкольного образования является важнейшим периодом в интеллектуальном, социально-психологическом и речевом развитии детей. Успешное начало обучения в школе во многом зависит от уровня подготовленности, сформированного именно на этом этапе. Чем более всесторонне развит ребёнок, тем легче ему адаптироваться к учебному процессу в школе. Поэтому глубокое изучение факторов, определяющих готовность детей дошкольного возраста к школе, имеет важное значение для системы образования.*

Ключевые слова: *готовность к школе, дошкольный возраст, психологическая готовность, интеллектуальное развитие, речевое развитие, физическая подготовленность, социальные навыки, педагогический процесс, семейная среда, качество образования, развитие детей, дошкольное образовательное учреждение, игровая деятельность, развивающая среда.*

FACTORS INFLUENCING THE FORMATION OF PRESCHOOL CHILDREN’S READINESS FOR PRIMARY EDUCATION

Abstract. *This article is devoted to the fact that the preschool education stage is a crucial period in children’s intellectual, socio-psychological, and speech development. A successful start to schooling largely depends on the level of readiness formed during this stage. The more comprehensively developed a child is, the easier it becomes for them to adapt to the learning process at school. Therefore, an in-depth study of the factors determining preschool children’s readiness for school is of great importance for the education system.*

Key words: *school readiness, preschool age, psychological readiness, intellectual development, speech development, physical preparedness, social skills, pedagogical process, family environment, quality of education, child development, preschool educational institution, play activity, developmental environment*

Kirish. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning Respublikamiz ravnaqi yo'lida olib borayotgan tinchliksevarlik, xalqparvarlik siyosati barcha sohalar bilan birga maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini tubdan isloh qilish, ularni rekonstruksiyadan chiqarish, ta'lim sifatini oshirish, raqobarbardosh kadrlarni tayyorlash uchun ustuvor zamin bo'lib xizmat qilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrdagi 2707-son "2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi[1] Qarori, 2017 yil 9 sentyabrdagi 3261-son "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilish chora tadbirlari to'g'risida"gi[2] Qarori, 2017 yil 30 sentyabrdagi 5198-son "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi[3] Farmonlari hamda mazkur sohaga tegishli me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish ayni paytda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish uchun dasturilamal bo'lib xizmat qilmoqda.

Bolalar hayotining 5-7 yosh davri muhim davri bo'lib, maktab ta'limiga tayyorlash ularni kelgusida boshlang'ich ta'limda muvaffaqiyatli o'qishiga zamin tayyorlaydi. Qanday omillar maktab ta'limini samarali o'zlashtirishga ta'sir qiladi degan savol tug'ilishi tabiiy. Ayrim ota-onalar maktabgacha bolalik boshlang'ich sinfda o'qishga tayyorlashda muhim davri ekanligini anglamaydilar. Aynan shu davrda maktabda o'quv materialini muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun poydevor yaratiladi. O'qishga motivatsiya shakllanadi, yangi bilim, ko'nikma va malaklarni egallash istagi paydo bo'ladi. Agarda bolada o'qish malakalari shakllanmagan bo'lsa, 1-sinfda o'qishda qiyinchilikka duch keladi. Unda maktab haqida salbiy tasavvurlar paydo bo'ladi, maktabga borishni xoxlamaydi. Mana shunday holatlar yuz bermasligi uchun MTT va oilada bolalarni o'yin shaklida (o'yinli topshiriq, musoboqa, mashqlar) maktab ta'limiga tayyorlash lozim. SHuningdek, bolalarning individual psixologik xususiyatlarining rivojlanganligi ham ta'limga tayyorligini belgilaydi. Har bir bolaning boshqa bolalardan ajratib turadigan o'ziga xos xislatlari bo'ladi. Bolaning shaxsiy xislatlari hech vaqt tug'ma ravishda, ya'ni tayyor holda berilmaydi. Har bir bolaning o'ziga xos bo'lgan va boshqa odamlarda takrorlanmaydigan shaxsiy xislatlari, ya'ni ijtimoiy muhit va ta'lim-tarbiyaning faol ta'siri ostida tarkib topadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Maktabgacha yoshdagi bolalarning boshlang'ich ta'limga tayyorgarligini shakllantirish masalasi pedagogika va psixologiya fanida ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan bo'lib, adabiyotlarda ushbu jarayonning ko'p qirrali omillarga bog'liqligi ta'kidlanadi.

L.S. Vygotskiy, A.V. Zaporojés va D.B. Elkoninning tadqiqotlarida maktabga tayyorlikning psixologik komponenti — motivatsiya, irodaviy sifatlar, emotsional barqarorlik, ijtimoiy moslashuvchanlik bilan bog'liqligi ta'kidlanadi. Vygotskiy o'zining "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasida bola kattalar yordami va o'yin faoliyati orqali rivojlanishini asoslab bergan[4]. Bu esa maktabgacha yosh davrida pedagogik qo'llab-quvvatlashning ahamiyatini ko'rsatadi. Shuningdek, J. Piaje fikricha, bolaning kognitiv rivoji bosqichma-bosqich sodir bo'lib, maktabgacha yosh sensor-motorik va preoperatsional fikrlash tizimining shakllanish davri hisoblanadi. Bu bosqichda bolaning mantiqiy fikrlashi, tasniflash va umumlashtirish qobiliyatlari shakllanib boradi[5]. Xorijiy tadqiqotlar (G. Gardner, R. Sternberg) esa ko'p qirrali intellekt nazariyasiga asoslanib, bolalarda turli yo'nalishdagi qobiliyatlarni rag'batlantirish maktabga tayyorlik darajasini oshirishini

ko‘rsatadi[6]. O‘zbekistonlik olimlardan N. Rajabov, M. Qurbonov, S. Nishonova va boshqalarning tadqiqotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarda intellektual salohiyatni oshirishda didaktik o‘yinlar, interfaol metodlar va rivojlantiruvchi muhitning ahamiyati ko‘rsatiladi[7].

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarining maqsadi maktab yoshigacha bo‘lgan bolalarning umumiy savodini chiqarish, bolalarda Vatanni sevish, u bilan g‘ururlanish hissini uyg‘otish, Konstitutsiyani o‘rgatish, dunyoqarashini kengaytirish imkonini berayotgan bo‘lsa, yana bir tomoni yosh bolali onalarning mehnat qilishga oid konstitutsiyaviy huquqini ro‘yobga chiqarishga ham xizmat qilish. Ushbu qarorning yana bir qulaylik tomoni shundaki, qishloq joylardagi maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ota-onalar badal to‘lovini 30 foizgacha kamaytirish nazarda tutilayotgani kam ta’minlangan va ko‘p bolali oilalar uchun yengillik yaratadi.

Bolalar boshlang‘ich sinfda muvaffaqiyatli ta’lim olishlarida quyidagi omillar muhim sanaladi.

- ❖ Barqaror diqqat
- ❖ Kuchli xotira
- ❖ Gap tuza olish va o‘z fikrini so‘zlash
- ❖ Elementar matematik tasavvurlarga ega bo‘lish
- ❖ Tovush va harfni tanish, tovushni to‘g‘ri talaffuz qilish, bo‘g‘inlar va oddiy so’zlarni o’qish
- ❖ Ijtimoiy intellektni egallash: tengdoshlari va kattalar bilan muloqot qilish ko‘nikmasi, ular bilan nizoga bormaslik, jamiyatda axloq-odob me’yorlariga rioya qilish
- ❖ Mantiqiy tafakkurni rivojlantirish
- ❖ Barmoq va qo‘llar motorikasi
- ❖ Keng dunyoqarash
- ❖ Yoshga xos jismoniy rivojlanish sanab o‘tilgan omillarni maktabgacha ta’lim tashkiloti pedagog-tarbiyachilari va otaonalar e’tiborga olishlari zarur.

Muhokama va natijalar. Maktabgacha tarbiya muassasalarida ta'lim-tarbiyani xar tomonlama, jumladan ma'naviy, axloqiy, aqliy, estetik, jismoniy va mehnat tarbiyalari birgalikda olib borilib bola maktabga chiqariladi. Bola bog‘chada olgan bilimlarini maktabda davom ettirishga shundagina qiynalmaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarning boshlang‘ich ta’limga tayyorligi ko‘p omilli jarayon bo‘lib, u aynan oilaviy muhit, bog‘cha tarbiya sifati, ijtimoiy-psixologik qo‘llab-quvvatlash hamda bolalarning individual rivojlanish xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Tahlillar shuni tasdiqladiki, bolaning bilim darajasi yoki ko‘nikmalari emas, balki uning psixologik barqarorligi, ijtimoiy moslashuvchanligi va nutq rivoji maktabga tayyorlikning asosiy ko‘rsatkichlari hisoblanadi.

Oila muhitining ta’siri alohida e’tiborga loyiq. Ota-onalarning ta’limga bo‘lgan munosabati, bolaga qulay psixologik muhit yaratishi hamda birgalikda o‘qish, o‘ynash jarayonlarining muntazamligi bola motivatsiyasining shakllanishiga bevosita ta’sir qiladi. Tadqiqot davomida ayrim oilalarda o‘quv faoliyatiga e’tibor yetarli bo‘lmaganda, bolalarning maktabga moslashuvi sezilarli darajada sustlashgani kuzatildi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida olib borilayotgan ta’lim-tarbiya jarayonining sifati ham muhim omil hisoblanadi. Pedagoglarning metodik tayyorgarligi, rivojlantiruvchi ta’lim dasturlari, kompetensiyaga asoslangan yondashuv qo‘llanilishi bolaning kognitiv, nutqiy, ijtimoiy-

emotsional rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Biroq ayrim guruhlarda material-texnik baza yetishmasligi, darslarning bir xilligi va individual yondashuvning sustligi bolalarni ta’lim jarayoniga yetarli darajada jalb qilmasligi aniqlandi.

BOLA SHAXSIGA YO‘NALTIRILGAN ASOSIY OMILLAR

Shuningdek, bolalarning sog‘lom turmush tarzi, ovqatlanish rejimi, uyqu gigiyenasi va jismoniy rivojlanish ko‘rsatkichlari ham maktabga tayyorlik darajasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Jismoniy faolligi past, sog‘lom odatlari shakllanmagan bolalarda o‘quv mashg‘ulotlarida tez charchash, diqqatning sustlashuvi, intizomiy qiyinchiliklar ko‘proq kuzatiladi.

O‘tkazilgan tahlillar shuni isbotladiki, maktabga tayyorlikni shakllantirish yagona subyekt zimmasiga yuklanishi mumkin bo‘lmagan murakkab jarayondir. Unda oila, maktabgacha ta’lim tashkiloti, tibbiy xizmat ko‘rsatuvchilar hamda jamiyatning boshqa institutlari hamkorligi muhim o‘rin tutadi.

Xulosa va takliflar. O‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, maktabgacha yoshdagi bolalarning boshlang‘ich ta’limga tayyorligi ko‘p omillar ta’siri ostida shakllanadigan murakkab pedagogik, psixologik va ijtimoiy jarayondir. Bolaning maktabga tayyorlik darajasi faqat bilim va ko‘nikmalar yig‘indisi bilan emas, balki uning psixologik barqarorligi, ijtimoiy moslashuvchanligi, mustaqillik darajasi va motivatsiyasi bilan belgilanadi.

Tahlillar shuni tasdiqladiki, oilaning ta’limiy madaniyati, maktabgacha ta’lim tashkiloti faoliyatining sifati, bolalarning sog‘lom jismoniy va emotsional rivoji hamda pedagoglar tomonidan qo‘llaniladigan metodlarning zamonaviyligi — bularning barchasi bolaning maktabga muvaffaqiyatli qadam qo‘yishida hal qiluvchi omillardir.

Shuningdek, maktabga tayyorlikni shakllantirish jarayoni subyektlararo hamkorlikka tayanishi lozim: oila, bog‘cha, tibbiy xizmatlar va mahalla muhitining uyg‘unligi mavjud bo‘lgan holda farzandlar maktabga oson moslashadi va ta’lim jarayonida yuqori natijalar namoyon qiladi.

1. Ota-onalar bilan tizimli ishlashni kuchaytirish.

— Pedagogik maslahatlar, seminarlar, treninglar orqali ularning farzand maktabga tayyorligidagi rolini oshirish.

— Uy sharoitida bolalar bilan o‘qish va o‘yin faoliyatlarini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

2. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida metodik yondashuvni takomillashtirish.

— Kompetensiyaga asoslangan, o‘yin va amaliy faoliyat bilan boyitilgan dasturlarni yanada keng joriy etish.

— Har bir bola imkoniyatidan kelib chiqib individual rivojlantiruvchi reja ishlab chiqish.

3. Bolalarning psixologik moslashuv jarayonini qo‘llab-quvvatlash.

— Psixologlar tomonidan moslashuv diagnostikasi va maxsus mashg‘ulotlarni yo‘lga qo‘yish.

— Ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni rivojlantiruvchi o‘yinlar va guruh mashg‘ulotlarini ko‘paytirish.

4. Sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish.

— Jismoniy rivojlanishni kuchaytirishga qaratilgan harakatli o‘yinlar, ertalabki gimnastika va sport mashg‘ulotlarini tizimli tashkil etish.

— Sog‘lom ovqatlanish va uyqu rejimiga amal qilish borasida ota-onalar bilan hamkorlikni mustahkamlash.

5. Bog‘cha–maktab davomiyligini ta’minlash.

— Maktabgacha ta’lim tashkiloti va boshlang‘ich maktab o‘qituvchilari o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish, bolalarning tayyorgarlik darajasi bo‘yicha ma’lumot almashish.

— “Maktabgacha tayanch guruhi” yoki “Maktabga tayyorgarlik haftaliklari”ni joriy etish.

6. Axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish.

— Raqamli ta’lim resurslari, interaktiv o‘yinlar, elektron mashg‘ulotlardan foydalanishni kengaytirish.

— Ota-onalar uchun onlayn kuzatuv platformalari yoki tavsiya beruvchi mobil ilovalar yaratish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. 2016 yil 29 dekabrdagi 2707-son “2017-2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Qarori.
2. 2017 yil 9 sentyabrdagi 3261-son “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan isloh qilish chora tadbirlari to’g’risida”gi Qarori.
3. 2017 yil 30 sentyabrdagi 5198-son “Maktabgacha ta’lim tizimini boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Farmoni.
4. Vygotskiy L.S. *Bolalar psixologiyasi.* – Moskva: Pedagogika, 2018.
5. Piaje J. *Bola tafakkuri va intellekt rivoji.* – Toshkent: Yangi asr, 2020.
6. Gardner H. *Ko‘p qirrali intellekt nazariyasi.* – Nyu-York: Basic Books, 2016.
7. Rajabov N. *Maktabgacha ta’lim pedagogikasi.* – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.

Aripova N.
Buxoro xalqaro universiteti Psixologiya va umumiy fanlar kafedrasi o‘qituvchisi
Kamolova Manzura O‘ktam qizi
Buxoro xalqaro universiteti Iqtisodiyot ta’lim yo‘nalishi talabasi

INFLYATSIYA VA UNING AHOLIGA TA’SIRI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada inflatsiyaning mazmuni, kelib chiqish sabablari va uning iqtisodiyotdagi asosiy ko‘rinishlari tahlil qilinadi. Shuningdek, narxlar o‘sishining aholining real daromadlari, iste’mol xarajatlari va turmush darajasiga ko‘rsatadigan ta’siri ilmiy asosda yoritiladi. Turli darajadagi inflatsiya sharoitida ijtimoiy himoya mexanizmlarining samaradorligi, aholining iqtisodiy xulq-atvori va davlatning pul-kredit siyosati ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Tahlillar asosida inflatsiyaning salbiy oqibatlarini yumshatish hamda aholi farovonligini ta’minlash bo‘yicha taklif va tavsiyalar beriladi.*

Kalit so‘zlar: *inflatsiya, narxlar o‘sishi, real daromadlar, aholining turmush darajasi, pul-kredit siyosati, iqtisodiy barqarorlik, ijtimoiy himoya, iste’mol bozori, iqtisodiy xulq-atvor.*

ИНФЛЯЦИЯ И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА НАСЕЛЕНИЕ

Аннотация. *В данной статье анализируются сущность инфляции, причины её возникновения и основные формы проявления в экономике. Также на научной основе раскрывается влияние роста цен на реальные доходы населения, потребительские расходы и уровень жизни. Рассматриваются эффективность механизмов социальной защиты в условиях различного уровня инфляции, особенности экономического поведения населения и значение денежно-кредитной политики государства. На основе проведённого анализа предлагаются рекомендации по смягчению негативных последствий инфляции и обеспечению благосостояния населения.*

Ключевые слова: *инфляция, рост цен, реальные доходы, уровень жизни населения, денежно-кредитная политика, экономическая стабильность, социальная защита, потребительский рынок, экономическое поведение.*

INFLATION AND ITS IMPACT ON THE POPULATION

Abstract. *This article analyzes the essence of inflation, its causes, and its main forms within the economy. It also scientifically examines the impact of rising prices on the population’s real incomes, consumer expenditures, and living standards. The study considers the effectiveness of social protection mechanisms under different levels of inflation, the economic behavior of the population, and the importance of state monetary policy. Based on the analysis, recommendations are proposed to mitigate the negative consequences of inflation and to ensure public welfare.*

Key words: *inflation, price growth, real incomes, standard of living, monetary policy, economic stability, social protection, consumer market, economic behavior.*

Kirish. Inflyatsiya iqtisodiyotdagi narxlar umumiy darajasining muntazam o‘sishini bildiradi. Bu jarayon pulning sotib olish qobiliyatiga, aholi daromadiga, iste’molga va iqtisodiy barqarorlikka sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Inflyatsiyaning kelib chiqish omillari pul massasining ortishi, ishlab chiqarish xarajatlarining ko‘tarilishi, import narxlarining qimmatlashishi va raqobatning yetarli emasligi bilan bog‘liq.

Asosiy qism. Inflatsiya – bu iqtisodiyotda umumiy narxlar darajasining doimiy o‘sishi jarayonidir. Oddiy qilib aytganda, bugungi kunda ma’lum bir narxga sotib olgan mahsulotingiz ertaga yoki kelasi yilda qimmatroq bo‘lishi mumkin. Buning asosiy sababi iqtisodiyotda pul massasining ortishi va talabning taklifdan yuqori bo‘lishidir.

Inflatsiya o‘lchovlari odatda iste’mol narxlari indeksi (CPI) va ulgurji narxlar indeksi (WPI) orqali aniqlanadi. Markaziy banklar va hukumatlar ushbu ko‘rsatkichlarni kuzatib, iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash uchun turli choralarni ko‘radi.

O‘zbekistonda inflatsiya darajasi Markaziy bank tomonidan boshqarib boriladi. Mamlakatda so‘nggi yillarda inflyatsiya darajasi pasayish tendensiyasiga ega bo‘lib, iqtisodiy islohotlar bu jarayonga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shunga qaramay, bozordagi narxlarning o‘zgarishi, energiya resurslari va oziq-ovqat mahsulotlari narxining oshishi inflyatsiya darajasiga ta’sir qilishi mumkin.

Inflyatsiyaning turlari va sabablari

Inflyatsiya uch asosiy ko‘rinishda namoyon bo‘ladi:

1. Mo‘tadil (past) inflyatsiya — iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishi mumkin.

Bu inflatsiyaning iqtisodiyot uchun zararli bo‘lmagan shaklidir. Narxlarning yillik o‘sishi odatda 3-5% oralig‘ida bo‘ladi. Bu holat iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishi mumkin. Masalan, AQSh va Yevropa mamlakatlari inflyatsiya darajasini odatda 2-3% atrofida ushlab turishadi.

2. Yuqori inflyatsiya — real daromadlarni pasaytiradi, iste’molga ta’sir qiladi.

Agar inflyatsiya darajasi yildan-yilga ortib borsa, bu iqtisodiy muammolarga olib kelishi mumkin. Masalan, narxlar yilda 10-20% oshib borsa, odamlarning xarid qobiliyati pasayadi, jamg‘armalar qadrsizlanadi va iqtisodiyot notinch holatga keladi.

3. Giperinflyatsiya — iqtisodiyot izdan chiqadigan darajada tez narx oshishi.

Bu inflatsiyaning eng xavfli shaklidir. Narxlar juda tez va keskin oshib ketadi, pul qadrsizlanadi va iqtisodiyot izdan chiqadi. Masalan, 1920-yillarda Germaniyada giperinflatsiya tufayli non narxi bir necha kun ichida ming baravarga oshgan. Zimbabveda esa 2000-yillarda inflyatsiya shu darajaga yetganki, odamlar do‘konga butun bir sumka pul olib borishgan.

Inflyatsiya sabablari ikki asosiy guruhga bo‘linadi:

Talab inflyatsiyasi — aholining ortiqcha talabi tufayli narxlar oshadi.

Taklif inflyatsiyasi — xom ashyo, energiya, transport xarajatlari oshishi natijasida narx ko‘tariladi.

2. Inflyatsiyaning aholi daromadiga ta’siri

Inflyatsiya aholining real daromadlarini kamaytiradi. Nominal maosh o‘zgarmasada, narxlar oshgani sababli muayyan daromad bilan oldingidek xarid qilish imkoni qolmaydi.

Eng ko‘p zarar ko‘ruvchi guruhlar:

pensiya va nafaqa oluvchilar

past daromadli oilalar

jamg‘armaga ega bo‘lganlar

Inflyatsiya ijtimoiy tengsizlikni kuchaytiradi va oilalarning iqtisodiy bosimini oshiradi.

3. Inflyatsiyaning bozor va korxonalar faoliyatiga ta’siri

Narxlar oshishi iste’molchilar xulqini o‘zgartiradi: ular ko‘proq zarur tovarlarni sotib olishga intiladi va boshqa xarajatlarni qisqartiradi.

Bu quyidagi oqibatlarga olib keladi:

ayrim sohalarda talabning pasayishi

korxonalarda foydaning kamayishi

investitsiya loyihalarining qisqarishi

kreditlar qimmatlashishi

4. Makroiqtisodiy oqibatlar

Inflyatsiyaning keng ko‘lamli oqibatlari: investitsion muhitning yomonlashuvi,

valyuta kursining beqarorlashuvi, pul-kredit siyosati murakkablashishi, ijtimoiy norozilik kuchayishi.

Narx barqarorligi — makroiqtisodiy barqarorlikning asosiy elementi.

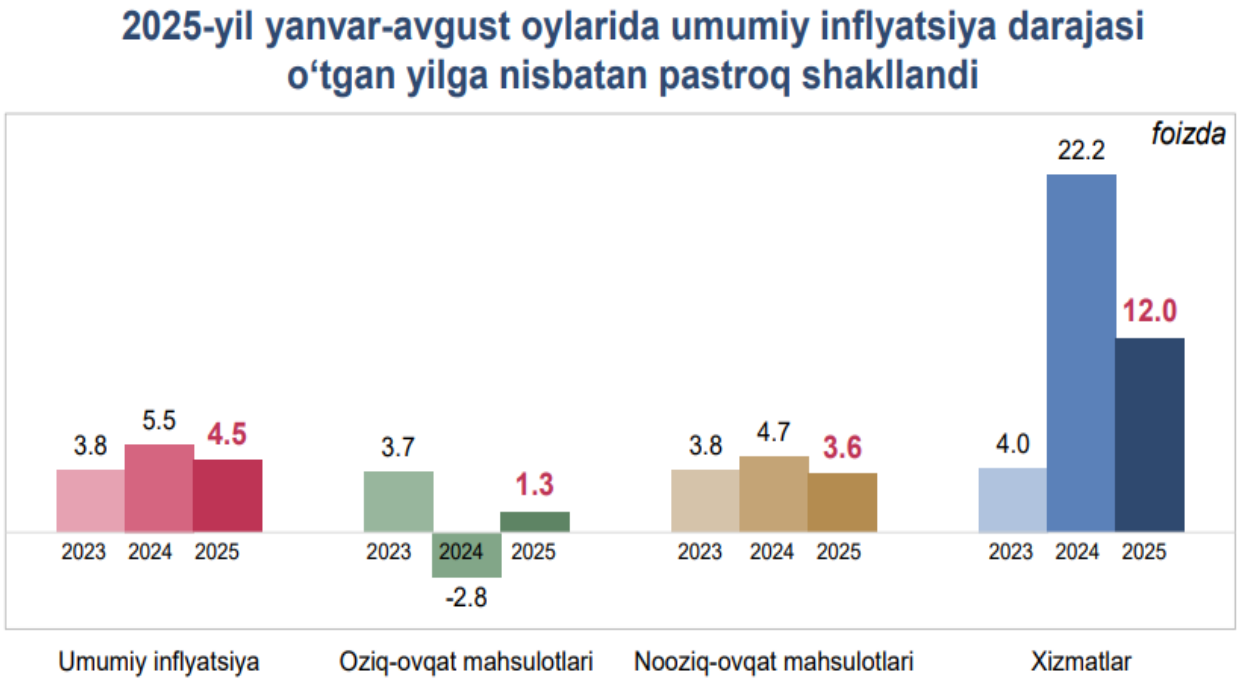
5. Inflyatsiyani jilovlash yo‘llari

Davlat quyidagi mexanizmlardan foydalanadi: foiz stavkalarini oshirish (Markaziy bank siyosati), davlat xarajatlarini qisqartirish, raqobatni kuchaytirish va monopollarga qarshi kurash, mahalliy ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlash, import bilan ta’minotni kengaytirish

Yil Inflyatsiya (%)

2018	12.5%
2019	14.3%
2020	11.1%
2021	10.0%
2022	12.3%
2023	9.8%

2025-yil yanvar-avgust oylarida umumiy inflyatsiya darajasi o‘tgan yilga nisbatan pastroq shakllandi

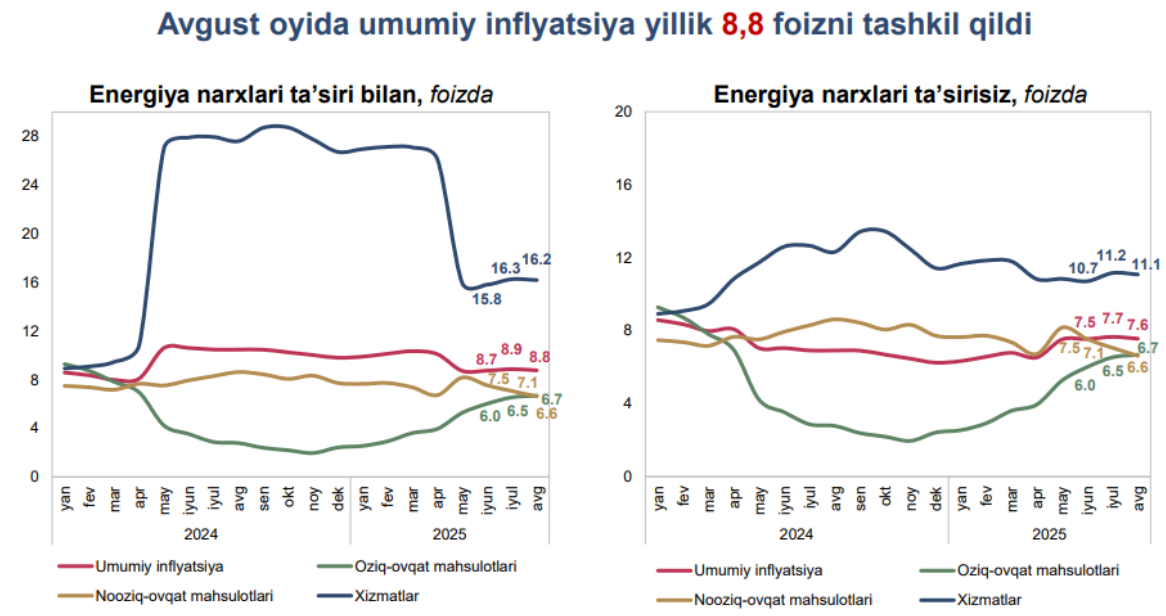
Energiya narxlari oshishi hisobiga xizmatlar guruhi inflyatsiyani oshiruvchi asosiy guruh bo‘lib qolmoqda.

Oziq-ovqat mahsulotlari inflyatsiyasi o‘tgan yilning mos davriga nisbatan yuqori shakllanib, 1,3 foizni tashkil etdi.

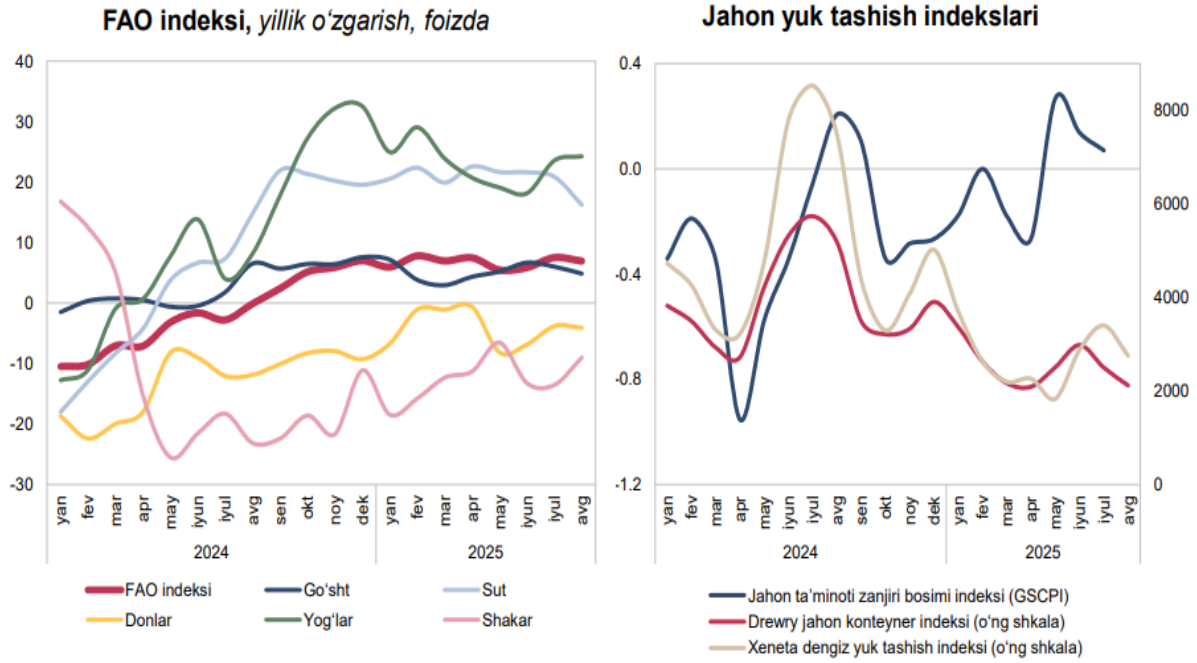
Umumiy inflyatsiyaning o‘tgan yilga nisbatan 4,5 foizgacha pasayishi o‘tgan yilgi energiya narxlari ta’siri tugashi hamda joriy yildagi ta’sir nisbatan kamroqligi bilan izohlanadi.[1]

[1] O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. “O‘zbekiston iqtisodiyotida inflyatsiya jarayonlari” – www.cbu.uz

2. O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo‘mitasi. “Rasmiy inflyatsiya ko‘rsatkichlari” – www.stat.uz

Energiya narxlari oshishining birlamchi ta'sirisiz umumiy inflyatsiya iyul oyiga nisbatan biroz pasayib, 7,6 foizga teng bo'ldi.

2025-yilning avgust oyida FAO indeksining yillik o'zgarishi 0,6 foiz bandga pasayib, 6,9 foizni tashkil etdi. Go'sht, sut va don mahsulotlarida pasayish, yog' va shakar mahsulotlari narxlarida o'sish kuzatildi. Jahon yuk tashish indekslari avgust oyida ham pasayuvchi dinamikada shakllandi.

Inflatsiyaning oldini olish usullari

Inflatsiyani nazorat qilish va uning zararlarini kamaytirish uchun hukumatlar turli strategiya-larni amalga oshiradi. Quyida eng muhim usullar keltirilgan

1. Pul-kredit siyosati

Markaziy bank inflyatsiyani boshqarish uchun asosiy vositalardan biri – foiz stavkalarini tartibga solishdir. Agar inflatsiya oshsa, Markaziy bank kredit foiz stavkalarini oshiradi, bu esa iqtisodiyotda pul miqdorini kamaytiradi va narxlar barqarorligini ta'minlaydi.

2. Byudjet va fiskal choralar

Hukumat davlat xarajatlarini cheklash yoki soliqlarni oshirish orqali inflyatsiyani kamaytirishi mumkin. Masalan, davlat ortiqcha pul muomalaga chiqarish o‘rniga iqtisodiyotni barqarorlashtirishga yo‘naltirilgan islohotlarni amalga oshiradi.

3. Ishlab chiqarishni rivojlantirish

Mahsulot va xizmatlar taklifini oshirish orqali inflyatsiyani kamaytirish mumkin. Agar mamlakat ichki ishlab chiqarishni oshirsa va importga bog‘liqlikni kamaytira olsa, narxlar barqarorlashadi.

4. Inflyatsion kutishlarni boshqarish

Agar aholi kelajakda inflyatsiya oshishini kutsa, bu narxlarning yanada oshishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu sababli hukumat doimiy ravishda iqtisodiy islohotlar haqida aniq axborot berib borishi lozim.

5. Milliy valyuta barqarorligini saqlash

Agar milliy valyuta qadrsizlansa, import mahsulotlari qimmatlashib, inflyatsiya oshadi. Shuning uchun hukumat valyuta kursini nazorat qilib borishi lozim.

Xulosa. Inflatsiya har qanday mamlakat iqtisodiy hayotida muhim omil bo‘lib, uning darajasi va boshqarilish mexanizmi aholining farovonligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Narxlar umumiy darajasining oshishi xarid qobiliyatining pasayishiga, aholining real daromadlari qisqarishiga hamda ijtimoiy tengsizlikning kuchayishiga olib keladi. Ayniqsa, o‘rtacha va past daromadli qatlamlar inflyatsiya ta’sirini eng keskin his qiladi.

Shu bois inflyatsiyani jilovlash, pul-kredit siyosatini takomillashtirish, bozor muvozanatini ta’minlash hamda aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish davlat siyosatining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Barqaror iqtisodiy o‘sish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va moliyaviy tizim mustahkamligining ta’minlanishi inflyatsiya bosimini kamaytirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, inflyatsiya jarayonlarini to‘g‘ri boshqarish jamiyat farovonligini oshirish, aholining turmush darajasini yaxshilash va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashning muhim sharti hisoblanadi.

Muhim xulosa shuki, inflyatsiya nafaqat davlat siyosati, balki oddiy fuqarolar uchun ham ahamiyatlidir. Odamlar moliyaviy savodxonlikni oshirib, o‘z mablag‘larini to‘g‘ri boshqarsa, inflyatsiyaning salbiy ta’siridan qisman himoyalanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. “O‘zbekiston iqtisodiyotida inflyatsiya jarayonlari” – www.cbu.uz

2. O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo‘mitasi. “Rasmiy inflyatsiya ko‘rsatkichlari” – www.stat.uz

3. Mishkin, F. S. (2021). "The Economics of Money, Banking, and Financial Markets" – Pearson.

4. Samuelson, P., & Nordhaus, W. (2019). "Economics" – McGraw-Hill Education.

5. Krugm an, P., & Wells, R. (2020). "Macroeconomics" – Worth Publishers.

6. International Monetary Fund (IMF). "World Economic Outlook Reports" – www.imf.org

7. World Bank. "Global Economic Prospects" – www.worldbank.org

8. Mishkin, F. S. (2016). "Monetary Policy Strategy" – MIT Press.

Xudiyeva Umida Aminjon qizi
Buxoro xalqaro universiteti
psixologiya va umumiy fanlar kafedrasi o'qituvchisi

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA SUN'IY ENTELIKT ORQALI MATEMATIK SAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDOGOGIK MEXANIZMLARI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik savodxonlikni rivojlantirishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik mexanizmlari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda sun'iy intellektga asoslangan raqamli ta'lim vositalarining o'quvchilarning matematik tushunchalarni o'zlashtirish jarayoniga ta'siri, individual yondashuvni ta'minlashdagi imkoniyatlari hamda o'quv motivatsiyasini oshirishdagi roli yoritiladi. Shuningdek, adaptiv ta'lim platformalari, interaktiv mashqlar va avtomatlashtirilgan baholash tizimlarining boshlang'ich ta'lim jarayonidagi samaradorligi asoslab beriladi.*

Kalit so'zlar: *boshlang'ich ta'lim, matematik savodxonlik, sun'iy intellekt, raqamli ta'lim, pedagogik mexanizmlar, adaptiv ta'lim, individual yondashuv, interaktiv metodlar, o'quv motivatsiyasi*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ПОСРЕДСТВОМ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация. *В данной статье с научно-теоретической и практической точек зрения анализируются педагогические механизмы использования технологий искусственного интеллекта в развитии математической грамотности у учащихся начальных классов. В исследовании раскрывается влияние цифровых образовательных средств, основанных на искусственном интеллекте, на процесс усвоения математических понятий, их возможности в обеспечении индивидуального подхода и повышении учебной мотивации обучающихся. Также обосновывается эффективность адаптивных образовательных платформ, интерактивных упражнений и автоматизированных систем оценивания в процессе начального образования.*

Ключевые слова: *начальное образование, математическая грамотность, искусственный интеллект, цифровое образование, педагогические механизмы, адаптивное обучение, индивидуальный подход, интерактивные методы, учебная мотивация*

PEDAGOGICAL MECHANISMS FOR DEVELOPING MATHEMATICAL LITERACY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS THROUGH ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Abstract. *This article provides a scientific and theoretical as well as practical analysis of the pedagogical mechanisms for using artificial intelligence technologies in developing mathematical literacy among primary school students. The study highlights the impact of AI-based digital educational tools on the process of mastering mathematical concepts, their potential in ensuring an individualized approach, and their role in increasing students' learning motivation. It also substantiates the effectiveness of adaptive learning platforms, interactive exercises, and automated assessment systems in the primary education process.*

Key words: *primary education, mathematical literacy, artificial intelligence, digital education, pedagogical mechanisms, adaptive learning, individualized approach, interactive methods, learning motivation*

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi jadal rivojlanib borayotgan raqamli texnologiyalar ta'sirida tubdan yangilanmoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim jarayoniga joriy

etilishi o‘quvchilarning bilim olish usullari, o‘qitish metodlari va baholash mexanizmlarini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqmoqda. Ushbu jarayonda boshlang‘ich ta’lim alohida ahamiyat kasb etib, aynan shu bosqichda o‘quvchilarda asosiy bilim, ko‘nikma va malakalar, jumladan, matematik savodxonlik shakllantiriladi.

Matematik savodxonlik boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy fikrlashini rivojlantirish, muammolarni tahlil qilish va kundalik hayotda matematik bilimlardan samarali foydalanish qobiliyatini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. An’anaviy o‘qitish usullari barcha o‘quvchilarning individual imkoniyatlari va o‘zlashtirish darajasini to‘liq hisobga olish imkonini bermasligi mumkin. Shu bois, ta’lim jarayoniga individual yondashuvni ta’minlay oladigan zamonaviy texnologiyalarni joriy etish zarurati yuzaga kelmoqda.

Sun’iy intellektga asoslangan raqamli ta’lim vositalari o‘quvchilarning bilim darajasini tahlil qilish, ularning xatolarini aniqlash va shunga mos holda individual ta’lim yo‘nalishlarini taklif etish imkonini beradi. Adaptiv ta’lim platformalari, interaktiv mashqlar va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matematik tushunchalarni chuqurroq o‘zlashtirishiga hamda o‘quv motivatsiyasining oshishiga xizmat qiladi.

Shu nuqtayi nazardan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida matematik savodxonlikni rivojlantirishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik mexanizmlarini ilmiy asosda tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqola ushbu masalani yoritishga, sun’iy intellekt texnologiyalarining boshlang‘ich ta’lim jarayonidagi imkoniyatlarini aniqlashga hamda ularni samarali qo‘llash bo‘yicha ilmiy xulosalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Mavzuning dolzarbligi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektning jadal rivojlanishi ta’lim tizimida yangi yondashuvlarni talab etmoqda. Ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish nafaqat bilimlarni uzatish shakllarini, balki o‘quvchilarning bilimni o‘zlashtirish mexanizmlarini ham tubdan o‘zgartirmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish o‘quvchilarning asosiy kompetensiyalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Matematik savodxonlik boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy tafakkuri, tahliliy fikrlash qobiliyati va kundalik hayotda matematik bilimlardan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirishda yetakchi o‘rin tutadi. Biroq an’anaviy o‘qitish metodlari barcha o‘quvchilarning individual qobiliyatlari, bilim darajasi va o‘zlashtirish sur’atlarini to‘liq hisobga olish imkonini bermaydi. Natijada ayrim o‘quvchilarda matematika faniga bo‘lgan qiziqish pasayishi va o‘quv motivatsiyasining susayishi kuzatiladi.

Sun’iy intellekt texnologiyalariga asoslangan adaptiv ta’lim platformalari ushbu muammoni hal etish imkonini beradi. Ular o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash, bilim darajasini tahlil qilish va shaxsiylashtirilgan o‘quv materiallarini taqdim etish orqali matematik savodxonlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, interaktiv mashqlar va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari o‘quvchilarning faolligini oshirib, ta’lim jarayonini yanada samarali tashkil etishga yordam beradi.

Shu bilan birga, xalqaro baholash dasturlari, xususan, PISA va TIMSS tadqiqotlari natijalari o‘quvchilarning matematik savodxonligini oshirish zarurligini ko‘rsatmoqda. Ushbu jarayonda sun’iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish milliy ta’lim tizimining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Demak, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida matematik savodxonlikni rivojlantirishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik mexanizmlarini ilmiy asosda tadqiq etish va amaliyotga joriy etish bugungi ta’lim tizimi uchun dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Boshlang‘ich ta’limda matematik savodxonlikni rivojlantirish masalasi pedagogika va ta’lim texnologiyalari sohasida muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda matematik savodxonlik o‘quvchilarning matematik bilimlarni tushunish, tahlil qilish va real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash qobiliyati sifatida talqin qilinadi. Ushbu kompetensiyani shakllantirishda o‘qitish metodlari bilan bir qatorda zamonaviy raqamli texnologiyalarning roli tobora ortib bormoqda.

Konstruktivistik ta’lim nazariyasi asoschisi Jean Piaget boshlang‘ich yoshdagi bolalarda bilimlar faol o‘zlashtirish jarayonida shakllanishini ta’kidlab, matematik tushunchalarni rivojlantirishda individual tajribaning ahamiyatini ko‘rsatadi. Bu yondashuv sun’iy intellekt texnologiyalariga asoslangan individual va adaptiv ta’lim mexanizmlarining nazariy asosini tashkil etadi. Shuningdek, Lev Vygotskyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasi o‘quvchining mavjud bilimlari va potensial imkoniyatlari o‘rtasidagi farqni hisobga olish zarurligini asoslaydi, bu esa sun’iy intellekt asosidagi shaxsiylashtirilgan ta’lim modellarining samaradorligini tasdiqlaydi.

Zamonaviy tadqiqotlarda sun’iy intellekt texnologiyalari ta’lim jarayonida o‘quvchilarning bilim darajasini tahlil qilish, o‘quv faoliyatini monitoring qilish va individual ta’lim yo‘nalishlarini shakllantirish vositasi sifatida qaralmoqda. Xorijiy olimlar adaptiv o‘quv platformalari va aqlli o‘quv tizimlarining matematik savodxonlikni oshirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini qayd etadilar. Ularning tadqiqotlariga ko‘ra, sun’iy intellekt asosidagi tizimlar o‘quvchilarning xatolarini aniqlab, moslashtirilgan mashqlarni taklif etish orqali bilimlarni chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Raqamli pedagogika yo‘nalishida olib borilgan ilmiy ishlar interaktiv mashqlar, o‘yinlashtirilgan ta’lim (gamifikatsiya) va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matematikaga bo‘lgan qiziqishini oshirishini ko‘rsatadi. Ushbu yondashuvlar o‘quv motivatsiyasini kuchaytirib, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va muammoni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Mahalliy pedagog olimlar tadqiqotlarida ham boshlang‘ich ta’limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish matematik savodxonlikni rivojlantirishning samarali vositasi sifatida baholanadi. Ular sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’lim jarayoniga joriy etishda o‘qituvchining metodik tayyorgarligi, pedagogik nazorat va ta’lim mazmunining yosh xususiyatlariga mosligi muhim shart ekanligini ta’kidlaydilar.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida matematik savodxonlikni rivojlantirishda sun’iy intellekt texnologiyalari muhim pedagogik imkoniyatlarga ega. Ilmiy manbalarda sun’iy intellekt individual yondashuvni ta’minlovchi, o‘quv motivatsiyasini oshiruvchi va ta’lim samaradorligini kuchaytiruvchi vosita sifatida e’tirof etiladi. Ushbu nazariy qarashlar mazkur tadqiqotning ilmiy-metodologik asosini tashkil etadi.

Muhokama. Adabiyotlar tahlili va nazariy qarashlar asosida olib borilgan muhokamalar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt texnologiyalarini boshlang‘ich ta’lim jarayoniga joriy etish matematik savodxonlikni rivojlantirishda sezilarli pedagogik imkoniyatlarga ega. Sun’iy intellektga asoslangan ta’lim vositalari o‘quvchilarning individual o‘zlashtirish darajasi va bilish ehtiyojlarini aniqlash orqali shaxsiylashtirilgan ta’limni ta’minlaydi, bu esa an’anaviy o‘qitish usullariga nisbatan samaradorlikni oshiradi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, adaptiv ta’lim platformalari o‘quvchilarning matematik tushunchalarni o‘zlashtirish sur’atini inobatga olib, mashqlar murakkabligini moslashtirish imkonini beradi. Bu holat boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida muvaffaqiyat hissini kuchaytirib, matematika faniga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi. Natijada o‘quv motivatsiyasi oshib, o‘quvchilar faol va mustaqil bilim olish jarayoniga jalb etiladi.

Shuningdek, sun’iy intellekt asosidagi interaktiv mashqlar va o‘yin elementlari kichik yoshdagi o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos kelib, matematik tushunchalarni qiziqarli va tushunarli shaklda egallashga yordam beradi. Bu jarayonda vizual va amaliy faoliyatning kuchayishi mantiqiy fikrlash va muammoni hal etish ko‘nikmalarining rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Muhokamada yana bir muhim jihat sifatida avtomatlashtirilgan baholash tizimlarining roli qayd etildi. Ushbu tizimlar o‘quvchilarning bilim darajasini tezkor va xolis baholash imkonini berib, o‘qituvchiga individual yondashuvni rejalashtirishda muhim ma’lumotlar taqdim etadi. Shu bilan birga, o‘quvchilar o‘z xatolarini darhol ko‘rish va tuzatish imkoniyatiga ega bo‘ladilar, bu esa bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Biroq muhokama natijalari sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishda ayrim muammolar mavjudligini ham ko‘rsatadi. Xususan, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini

rivojlantirish, ta’lim mazmunini yosh xususiyatlariga moslashtirish va texnologiyalardan maqsadga muvofiq foydalanish muhim shartlardan biri hisoblanadi. Sun’iy intellekt o‘qituvchining o‘rnini bosuvchi emas, balki uning pedagogik faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida qaralishi lozim.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni tasdiqlaydiki, sun’iy intellekt texnologiyalarini pedagogik mexanizmlar asosida samarali joriy etish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida matematik savodxonlikni rivojlantirishda yuqori natijalarga erishish imkonini beradi. Bu jarayon o‘quvchilarning individual rivojlanishini ta’minlash, ta’lim sifati va samaradorligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida matematik savodxonlikni rivojlantirishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish yuqori pedagogik samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatdi. Sun’iy intellekt asosidagi raqamli ta’lim vositalari o‘quvchilarning individual bilim darajasi, o‘zlashtirish sur’ati va bilish ehtiyojlarini hisobga olgan holda shaxsiylashtirilgan ta’limni tashkil etish imkonini beradi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, adaptiv ta’lim platformalari va interaktiv mashqlar o‘quvchilarning matematik tushunchalarni chuqurroq o‘zlashtirishiga, mantiqiy fikrlash va muammoni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Avtomatlashtirilgan baholash tizimlari esa o‘quvchilarning bilim darajasini tezkor aniqlash va o‘qituvchiga samarali pedagogik qarorlar qabul qilish imkonini yaratadi.

Shuningdek, sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning matematika faniga bo‘lgan qiziqishini oshirib, o‘quv motivatsiyasini kuchaytiradi. Biroq bu jarayon o‘qituvchining metodik tayyorgarligi, raqamli kompetensiyasi va pedagogik nazoratini talab etadi. Sun’iy intellekt o‘qituvchining o‘rnini bosuvchi emas, balki ta’lim jarayonini qo‘llab-quvvatlovchi va boyituvchi vosita sifatida samarali qo‘llanilgandagina kutilgan natijalarga erishish mumkin.

Umuman olganda, sun’iy intellekt texnologiyalarini pedagogik mexanizmlar asosida boshlang‘ich ta’lim jarayoniga joriy etish matematik savodxonlikni rivojlantirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, ta’lim sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Piaget J. The Psychology of the Child. – New York: Basic Books, 1972.
2. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
3. OECD. PISA 2018 Results: What Students Know and Can Do. – Paris: OECD Publishing, 2019.
4. OECD. Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities. – Paris: OECD Publishing, 2021.
5. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. – Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019.
6. Luckin R., Holmes W. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. – London: Pearson Education, 2016.
7. Karimova G. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. – Toshkent: Fan, 2018.

Akramova Zuxra Botir qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti Tayanch doktoranti,
E-mail: fotimazuxra0@gmail.com

PEDAGOGIK KOUCHING ORQALI BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING KASBIY ICHKI MOTIVATSIYASINI KUCHAYTIRISH IMKONIYATLARI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada pedagogik kouching yondashuvi bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy ichki motivatsiyasini kuchaytiruvchi omil sifatida tahlil qilingan. Kouchingning subyekt–subyekt hamkorligiga tayangan falsafasi, anglash va mas’uliyatni oshirish mexanizmlari, shuningdek, majburlashga emas, qo‘llab-quvvatlovchi muhitga tayangan sessiya tashkiloti talabaning o‘z kasbiga nisbatan ijobiy munosabati va kasbiy o‘sishga intilishini barqarorlashtirishi asoslangan. GROW algoritmi, kuchli savollar, skalalashtirish, refleksiv yozuvlar va ko‘p manbali qayta aloqa (self/peer/kouch/ustoz) vositalari orqali “maqsad–reallik–variant–harakat” zanjiri ishlatilib, “anglash → tanlov → mas’uliyat” ketma-ketligi ichki motivatsiyaning amaliy ko‘rsatkichlariga aylantirilgani yoritilgan. Natijada bo‘lajak o‘qituvchining o‘z-o‘zini boshqarish, uzluksiz o‘qish va kasbiy refleksiya ko‘nikmalarini kuchaytirishga xizmat qiluvchi metodik tavsiyalar taqdim etilgan.*

Kalit so‘zlar: *pedagogik kouching; ichki motivatsiya; kasbiy motivatsiya; anglash; mas’uliyat; GROW; refleksiya.*

ВОЗМОЖНОСТИ УСИЛЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ВНУТРЕННЕЙ МОТИВАЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ПОСРЕДСТВОМ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО КОУЧИНГА.

Аннотация. *В статье проанализирован педагогический коучинг как фактор усиления внутренней профессиональной мотивации будущих учителей начальных классов. Обоснованы механизмы повышения осознанности и ответственности в коучинговом взаимодействии, а также значение поддерживающей, безоценочной среды для перехода от внешних стимулов к устойчивым внутренним основаниям профессионального роста. Показано, что инструменты GROW, сильные вопросы, шкалирование, рефлексивные записи и многоресурсная обратная связь (self/peer/coach/mentor) позволяют управлять мотивационным циклом «цель–реальность–варианты–действие» и переводить его в саморегуляцию, готовность к непрерывному обучению и профессиональную рефлексию. Представлены методические рекомендации по организации коучинговых сессий в условиях подготовки будущих учителей.*

Ключевые слова: *педагогический коучинг; внутренняя мотивация; профессиональная мотивация; осознанность; ответственность; GROW; рефлексия.*

OPPORTUNITIES FOR ENHANCING THE PROFESSIONAL INTRINSIC MOTIVATION OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS THROUGH PEDAGOGICAL COACHING.

Abstract. *The article examines pedagogical coaching as a factor that strengthens future primary school teachers’ intrinsic professional motivation. Coaching is interpreted as a partnership-based, non-directive approach that increases awareness and responsibility while creating a supportive, non-judgmental learning environment. The paper argues that the GROW framework, powerful questioning, scaling techniques, reflective writing, and multi-source feedback (self/peer/coach/mentor) help operationalize the “goal–reality–options–will” cycle and translate it into self-regulation, lifelong learning readiness, and professional reflection. Methodological guidelines for designing coaching sessions in teacher education are provided.*

Key words: *pedagogical coaching; intrinsic motivation; professional motivation; awareness; responsibility; GROW; reflection.*

Kirish. Bugungi kunda zamonaviy ta’lim tizimida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayoni faqat fan mazmunini o‘zlashtirish bilan cheklanib qolmay, balki ularning kasbiy kompetensiyalarini real dars sharoitiga yaqin vaziyatlarda shakllantirish va rivojlantirishni ham taqozo etmoqda. Chunki boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘qituvchidan metodik tayyorgarlik bilan bir qatorda kommunikativ madaniyat, sinfni boshqarish, baholashda shaffoflik, muammoli vaziyatlarda tezkor va asosli qaror qabul qilish hamda refleksiv tahlil ko‘nikmalari talab etilishi ko‘rsatib berilgan. Shu bois bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy o‘sishga xizmat qiladigan innovatsion yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish dolzarb masala sifatida qaraladi [5].

Mazkur tadqiqot kontekstida kasbiy kompetensiya bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy faoliyatni samarali bajarishini ta’minlaydigan bilim, ko‘nikma, malaka, tajriba hamda shaxsiy sifatlar va qadriyatlar integratsiyasi sifatida talqin qilingan. Kasbiy ichki motivatsiya esa shaxsning kasbiy o‘sish, o‘rganish va o‘z ustida ishlashga bo‘lgan ehtiyoji hamda qiziqishi tashqi rag‘batlardan ko‘ra ichki maqsad va qadriyatlarga tayanadigan barqaror ichki turtki sifatida izohlangan.

Kasbiy kompetensiyaning shakllanishi va barqaror rivojlanishi kasbiy ichki motivatsiya bilan uzviy bog‘langan. Ichki motivatsiya o‘rganish, muntazam mashq qilish, refleksiya yuritish va qayta urinish kabi jarayonlarni doimiylashtirib, kompetensiyalarni real pedagogik vaziyatlarda mustahkamlashga xizmat qilishi asoslangan. Aksincha, kompetensiyaning ortishi kasbiy muvaffaqiyat va o‘ziga ishonchni kuchaytirib, ichki motivatsiyaning yanada barqarorlashishiga olib kelishi ko‘rsatib berilgan.

Shu nuqtayi nazardan, pedagogik kouching bo‘lajak o‘qituvchini “tayyor retsept” asosida emas, balki maqsadni aniqlashtirish, savol-javob, tahlil va refleksiya orqali mustaqil yechim topishga yo‘naltiruvchi yondashuv sifatida talqin qilinadi. Kouching jarayonida anglash va mas’uliyatni kuchaytirish hamda rivojlantiruvchi qayta aloqa orqali kasbiy ichki motivatsiyaning faollashuvi ta’minlanishi, natijada kompetensiyalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan faoliyatning barqarorlashishi izohlangan. Mazkur maqolada pedagogik kouching orqali bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kasbiy ichki motivatsiyani kuchaytirishning metodik asoslari va amaliy imkoniyatlari yoritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlarning tahlili. Maqolada pedagogik kouching orqali kasbiy ichki motivatsiyani kuchaytirish masalasi nazariy tahlil, modellashtirish va metodik loyihalash yondashuvlari asosida yoritilgan. Adabiyotlar tahlilida kouchingning sheriklikka asoslangan, yo‘naltiruvchi (nondirektiv) xususiyatlari, GROW algoritmining maqsad–reallik–variant–harakat zanjirini boshqarish imkoniyatlari hamda refleksiya va feedback vositalari ko‘rib chiqilgan [1; 2; 3; 4]. Ichki motivatsiya mohiyatini asoslashda Self-Determination Theory (SDT) doirasida avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy yaqinlik ehtiyojlari motivatsiyaning barqarorlashuviga xizmat qilishi haqidagi yondashuv tayanch sifatida qabul qilingan [7; 8; 12]. Shuningdek, kasbiy faoliyatga kirishish va uni davom ettirishda “men uddalay olaman” tajribasining (self-efficacy) roli Bandura nazariyasi asosida izohlangan [9].

Metodik jihatdan kouching sessiyalarini loyihalashda sessiya kontrakti (ishonch–maxfiylik–hukmsiz muloqot), GROW bosqichlari uchun savollar banki, skalalashtirish orqali motivatsiya va ishonchni tezkor tashxislash, refleksiv yozuvlar orqali o‘zgarishni qayd etish, ko‘p manbali qayta aloqa (self/peer/kouch/ustoz) orqali koreksiyani rejalashtirish mexanizmlari bir paketda ko‘rib chiqilgan [1; 2; 3]. Natijani “his qilish” darajasida qoldirmaslik uchun formative feedback (rivojlantiruvchi qayta aloqa) yondashuvi ham metodik tayanch sifatida kiritilgan, bunda qayta aloqa “fakt - ta’sir - keyingi qadam” mantiqida berilganda o‘rganish jarayoni tezlashishi ko‘rsatib o‘tilgan [13]. Shu asosda maqolada pedagogik kouchingni bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy ichki motivatsiyasini boshqariladigan jarayon sifatida kuchaytirishning metodik imkoniyati sifatida talqin qilishga e’tibor qaratilgan [1; 7; 8].

Asosiy qism. Kasbiy motivatsiya pedagogning o‘z kasbiga nisbatan ijobiy munosabati, kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishga intilishi va o‘z-o‘zini takomillashtirish ehtiyoji

bilan tavsiflanadigan murakkab psixologik hodisa sifatida talqin qilingan [6; 7; 8]. Bunda tashqi rag‘batlar (baho, nazorat, maqtov) bilan qo‘zg‘atiladigan motivatsiya qisqa muddatli bo‘lishi, ichki motivatsiya esa shaxsiy qiziqish va qadriyatlardan oziqlangani bois barqaror natija berishi qayd etilgan [7; 8]. Pedagogik kouching aynan ichki motivatsiyani kuchaytirish nuqtayi nazaridan samarali yondashuv sifatida ko‘riladi, chunki u ta’lim oluvchining maqsadlarni mustaqil belgilashi va ularga erishish yo‘lini o‘zi qurishi uchun sharoit yaratadi [1; 2; 3].

Ichki motivatsiyaning nazariy mexanizmini aniqlashtirishda Self-Determination Theory (SDT) yondashuvi alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu nazariyada motivatsiyaning barqarorlashuvi uchta psixologik ehtiyojning qondirilishi bilan bog‘lanadi: avtonomiya (tanlov va o‘z qarorini o‘zi qabul qilish), kompetentlik (o‘zini qobiliyatli his etish) hamda ijtimoiy yaqinlik (qo‘llab-quvvatlovchi hamjamiyatga tegishlilik) [7; 8; 12]. Bo‘lajak o‘qituvchi tayyorlash jarayonida aynan shu ehtiyojlar “ichki motivatsiya”ni qisqa muddatli holatdan kasbiy o‘sishni ushlab turadigan resursga aylantirishi asoslangan [8; 12].

Pedagogik kouching mazkur ehtiyojlarni amaliy mexanizmlar orqali faollashtirishi bilan izohlanadi. Avtonomiya GROWning Goal va Options bosqichlarida “maqsadni men tanladim” va “variantni men tanladim” tajribasi orqali kuchayadi [1; 8]. Kompetentlik Reality va Will bosqichlarida resurslarni aniqlash, kichik-qadamli rejalashtirish hamda bajarilgan harakatni refleksiya qilish orqali mustahkamlanadi [1; 2; 12]. Ijtimoiy yaqinlik esa hukmsiz, qo‘llab-quvvatlovchi muhit, peer-coaching va rivojlantiruvchi feedback madaniyati orqali shakllanadi [2; 3; 12; 13]. Demak, kouchingning motivatsion samarasi “faqat gaplashish” bilan emas, balki SDT ehtiyojlarini tizimli qondirish orqali motivatsiyani ichki manbalarga tayantirishi bilan asoslanadi [7; 8; 12].

Pedagogik kouchingning motivatsion quvvati, avvalo, subyekt–subyekt hamkorligida namoyon bo‘ladi: pedagog-kouch “ma’ruzachi” rolidan ko‘ra, fasilitator sifatida talabaning fikrlashini savollar orqali faollashtiradi, uni mustaqil izlanishga undaydi [1; 3]. Bunday yondashuvda anglash darajasining ortishi va tanlovlar uchun mas’uliyatni qabul qilish motivatsiyaning ichki manbalarini faollashtiruvchi tayanch omil sifatida ko‘rsatilgan [7; 8]. Kouching savollari (“Bu vaziyatda siz uchun eng muhimi nima?”, “Qanday ichki resurslaringiz bor?”, “Qaysi to‘siqlarni ko‘ryapsiz va ularni qanday yengasiz?”) refleksiyani chuqurlashtirib, maqsadning shaxsiy ma’nosini aniqlashtiradi [1; 2; 3]. Natijada talaba o‘quv faoliyatini “tashqi talab” sifatida emas, balki “o‘z tanlovi” sifatida qabul qiladi.

Kasbiy ichki motivatsiyaning barqarorlashuvida “kompetentlik hissi” bilan bir qatorda self-efficacy - ya’ni shaxsning “men uddalay olaman” degan ishonchi ham muhim psixologik tayanch sifatida ko‘riladi [9]. Bandura yondashuvida self-efficacy eng avvalo muvaffaqiyatli amaliy tajriba orqali kuchayishi qayd etilgan [9]. Bo‘lajak o‘qituvchi uchun bu tajriba kichik, ammo aniq natijali vazifalar orqali hosil bo‘ladi: masalan, darsda instruktsiyani qisqa va aniq berish, sust o‘quvchini jalb qilish, baholash mezonini tushuntirish kabi mikro-ko‘nikmalarni qayta-qayta sinash va natijasini ko‘rish. Shu nuqtayi nazardan, kouching sessiyalarida “kichik g‘alaba”ga olib keladigan reja tuzish (Will bosqichi) ichki motivatsiyani “orzudan” amaliy harakatga aylantirishi izohlangan [1; 2; 9].

Bundan tashqari, rivojlantiruvchi qayta aloqa self-efficacy va motivatsiya o‘rtasidagi bog‘lanishni kuchaytiradi. Qayta aloqa shaxsni baholashga emas, aniq fakt va harakatga tayanganda, hamda keyingi qadamni ko‘rsatib berganda o‘rganish samaradorligini oshirishi ko‘rsatib berilgan [13]. Shuning uchun kouchingda feedback “siz yomon dars o‘tdingiz” kabi umumiy hukmdan ko‘ra, “instruktsiya 2 marta takrorlandi, shuning uchun vaqt yo‘qoldi; keyingi safar 3 qadamli, 20 soniyali instruktsiya bering” kabi faktga tayangan formatda berilishi tavsiya etiladi [13]. Bu esa bo‘lajak o‘qituvchining o‘z kuchiga ishonchini oshirib, ichki motivatsiyaning uzluksizligini ta’minlaydi [8; 9].

Motivatsion mexanizmni amaliy boshqarishda GROW sessiya tuzilmasi qulay karkas sifatida asoslangan [1; 3]. Goal bosqichida maqsadni SMART mezonlari asosida aniqlashtirish, maqsadning “nima uchun” komponentini ochish tavsiya etiladi [1; 2]. Reality bosqichida mavjud holat dalilga tayangan tarzda tahlil qilinib, resurslar va cheklovlar ajratib ko‘rsatiladi; bu bosqich motivatsiyani pasaytiruvchi “noaniqlik”ni kamaytiradi. Options bosqichida alternativ yo‘llar

ko‘paytirilib, tanlov mezonlari bilan solishtiriladi; bu jarayon avtonomlikni kuchaytiradi. Will bosqichida esa harakat rejasi aniq “kim–qachon–qanday resurs–qaysi mezon” tizimida belgilab beriladi va bajariluvchanlikni oshiradi. GROW sikli shaxsiy mas’uliyatni mustahkamlab, ichki motivatsiyaning “harakatga aylanish” bosqichini ta’minlaydi [1; 7; 8].

GROW tuzilmasini motivatsion natijaga yo‘naltirish uchun sessiya ichida qo‘llaniladigan “kuchli savollar” bankini bosqichlar bo‘yicha oldindan tayyorlab borish maqsadga muvofiq. Amaliyotda savollar “javob olish” uchun emas, talabaning maqsadga doir shaxsiy ma’nosini ochish va tanlovini aniqlashtirish uchun ishlatilishi ta’kidlanadi [1; 2; 3]. Quyidagi namunaviy savollar sessiya mantiqini kuchaytiradi:

Goal (Maqsad): “Siz uchun bu maqsadning eng muhim natijasi nima?”, “Maqsadga erishsangiz, sizning o‘qituvchi sifatidagi kimligingizda nima o‘zgaradi?”, “Bu maqsad qaysi qadriyatlaringiz bilan bog‘liq?” [1; 2].

Reality (Reallik): “Hozirgi vaziyatda aniq faktlar nima?”, “Sizning kuchli tomonlaringiz qaysilar?”, “Qaysi odatlar yoki sharoitlar sizni sekinlashtiryapti?” [1; 2; 3].

Options (Variantlar): “Yana qanday yo‘l bor?”, “Eng xavfsiz va eng real variant qaysi?”, “Qaysi variant sizning avtonom tanlovingizga ko‘proq mos?” [1; 2].

Will (Harakat): “Birinchi 24 soatda nima qilasiz?”, “Natija qaysi mezon bilan o‘lchanadi?”, “Agar to‘siq chiqsa, B-reja nima?” [1; 2].

Sessiyada skalalashtirish texnikasini ham bosqichma-bosqich ishlatish tavsiya etiladi: “Motivatsiyangiz 0–10 da nechchi?”, “+1 ga ko‘tarish uchun minimal nima qilsa bo‘ladi?”, “Sizga yordam beradigan bitta resurs nima?” kabi savollar kichik-qadamli rejalashtirishni osonlashtiradi. Shuningdek, sessiya yakunida refleksiya yozuvini standartlashtirish (“3 kuchli tomon, 1 takomillashtirish nuqtasi, 1 keyingi qadam”) motivatsion o‘zgarishni qayd etish va boshqarish imkonini kuchaytiradi [13; 14].

Ichki motivatsiyani barqarorlashtirishda qo‘llab-quvvatlovchi muhit va qayta aloqa madaniyati muhim deb topilgan. Kouchingda hukm va majburlash kamaytirilgani, ishonch va maxfiylik saqlangani talabaning xatodan qo‘rqmasdan tajriba qilishiga yordam beradi [10]. Ko‘p manbali qayta aloqa (self/peer/kouch/ustoz) formati “o‘zini ko‘rish” va “o‘zini boshqarish”ni kuchaytiradi: talaba o‘z kuchli tomonlarini aniqlaydi, takomillashtirish nuqtalarini belgilaydi va keyingi qadamlarga maqsadli kirishadi [11]. Shuningdek, skalalashtirish (0–10) texnikasi motivatsiya va ishonch darajasini tezkor tashxislash hamda kichik “o‘sish qadamlarini” rejalashtirish imkonini beradi [2; 3; 4].

Motivatsiyani kuchaytirish jarayoni barqaror bo‘lishi uchun uni kamida minimal indikatorlar orqali kuzatib borish tavsiya etiladi. Bunda monitoring “qattiq nazorat” emas, balki refleksiya va o‘z-o‘zini boshqarishni qo‘llab-quvvatlaydigan formatda tashkil etilishi maqsadga muvofiq [14]. Amaliyotda quyidagi indikatorlar paketi qo‘llanishi mumkin:

Avtonomiya indikatori: talabaning “maqsadni o‘zi tanlashi” va “variantni o‘zi asoslab tanlashi” (Goal/Options bosqichida dalil keltirishi) [8; 12].

Kompetentlik indikatori: kichik-qadamli rejani bajarganligi va “muvaffaqiyatli tajriba”ni qayd etishi (Will bosqichida “qildim → natija” yozuvi) [9].

Ijtimoiy yaqinlik indikatori: peer-coachingda muntazam qatnashish va konstruktiv feedback qabul qilish madaniyati [2; 3; 12; 13].

Refleksiya indikatori: refleksiv jurnalning muntazamligi va “fakt - xulosa - keyingi qadam” strukturasini saqlashi [14; 15].

Mazkur indikatorlar asosida oddiy rubrika (A-past, B-o‘rta, C-yuqori) ishlab chiqilganda, talaba o‘z rivojlanishini “his” bilan emas, kuzatiladigan belgilar bilan ko‘ra boshlaydi [14]. Rivojlantiruvchi qayta aloqa aynan shu indikatorlar bilan bog‘langanda, o‘rganish samaradorligi va motivatsiya barqarorligi kuchayishi ko‘rsatib berilgan [13].

Pedagogik ta’lim amaliyotida kouching sessiyalarini motivatsion natijaga yo‘naltirish uchun quyidagi metodik yo‘nalishlar tavsiya etiladi:

shaxsiy ma’no: kasbga oid qadriyatlar va “men–kasb” munosabatini refleksiv topshiriqlar orqali ochish;

kompetentlik hissi: mikro-o‘qitish, qisqa mashq va amaliy sinovlar orqali “men uddalay olaman” tajribasini ko‘paytirish;

ijtimoiy yaqinlik: peer-coaching, guruhli muhokama va qo‘llab-quvvatlovchi qayta aloqa orqali professional hamjamiyat hissini kuchaytirish;

o‘zini boshqarish: haftalik reja, chek-list va refleksiv jurnal asosida “reja–amal–tahlil” siklini muntazam yuritish. Ushbu yo‘nalishlar ichki motivatsiyani faqat hissiy holat sifatida emas, balki o‘qish va kasbiy o‘sishni boshqaruvchi amaliy kompetensiya sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik kouching bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy ichki motivatsiyasini kuchaytirishga xizmat qiluvchi samarali yondashuv sifatida talqin qilingan. Kouching hamkorlikka tayangan muloqot orqali anglash va mas’uliyatni oshirgan, shaxsiy maqsadni aniqlashtirish va rejalashtirish esa motivatsiyani amaliy harakatga aylantirishga yordam bergan. GROW sessiya tuzilmasi, kuchli savollar, skalalashtirish, refleksiv yozuvlar hamda ko‘p manbali qayta aloqa vositalari ta’lim jarayonida avtonomlik va o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini barqaror rivojlantirishga xizmat qilishi asoslangan. Natijada bo‘lajak o‘qituvchining uzluksiz o‘qish, kasbiy refleksiya va o‘z-o‘zini takomillashtirish ehtiyoji “Mashg‘ulotdan-mashg‘ulotga” kuzatiladigan motivatsion jarayonga aylantirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Whitmore J. Coaching for Performance: GROWing human potential and purpose: The principles and practice of coaching and leadership. - 4th ed. - London: Nicholas Brealey Publishing, 2009. - 256 p.
2. MacLeod L., Brounstein M. Coaching & Mentoring For Dummies. - 2nd ed. - Hoboken: John Wiley & Sons, Inc., 2023. - 368 p.
3. Парслоу Э., Рэй М. Коучинг в обучении: Практические методы и техники / пер. с англ. - Санкт-Петербург: Питер, 2003. - 208 с.
4. Maksimov V. E. Коучинг от А до Я: Возможно всё. - Санкт-Петербург: Речь, 2004. - 320 с.
5. Tuychiyeva I., Hokimjonova M., Muqimova D. Kouching texnologiyasi - pedagogik kompetentsiyani oshirish shakli sifatida // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. - 2022. - Vol. 2, No. 12. - P. 1160–1165.
6. Xikmatov A. S. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy motivatsiyasini takomillashtirish metodikasi // Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali. - 2025. - T. 5, № 1. - B. 24–29.
7. Deci E. L., Ryan R. M. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. - New York: Plenum, 1985. - 371 p.
8. Ryan R. M., Deci E. L. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being // American Psychologist. - 2000. - Vol. 55, No. 1. - P. 68–78.
9. Bandura A. Self-efficacy: The Exercise of Control. - New York: W. H. Freeman, 1997. - 604 p.
10. Jo‘rayeva S. N., Norbosheva M. A. Shaxs psixologiyasi va kouching: darslik. - Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2022.
11. Kamolova Sh. U. Shaxs psixologiyasi va kouching: darslik. - Toshkent: “Dimal” nashriyoti, 2024.
12. Deci E. L., Ryan R. M. Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness. - New York: Guilford Press, 2017.
13. Hattie J., Timperley H. The power of feedback // Review of Educational Research. - 2007. - Vol. 77, No. 1. - P. 81–112.

Sadullayev Shamshod Hojiqurbonovich
Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

MAKTAB O‘QITUVCHILARIDA TARIXIY MANBALARNI TAHLIL QILISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMIL-LASHTIRISHDA ILMIY IJODNING O‘RNI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada maktab o‘qituvchilarida tarixiy manbalarni tahlil qilish kompetensiyasini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishda ilmiy ijoddan foydalanish masalalari yoritiladi. Tarixiy manbalar bilan ishlash jarayonida o‘qituvchilarning ijodiy va tanqidiy tafakkurini rivojlantirish, muammoli vaziyatlar asosida tahliliy faoliyatni tashkil etishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Ilmiy ijodga asoslangan yondashuvlar tarixiy manbalarni chuqur o‘rganish, ularni qiyosiy va tizimli tahlil qilish kompetensiyasini shakllantirishda samarali vosita sifatida asoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *tarixiy manbalar, kompetensiya, ilmiy ijod, metodika, tanqidiy tafakkur, maktab o‘qituvchisi.*

РОЛЬ НАУЧНО-ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНЦИИ УЧИТЕЛЕЙ ШКОЛЫ В АНАЛИЗЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ

Аннотация. *В статье рассматриваются вопросы использования научного творчества в совершенствовании методики развития компетенции анализа исторических источников у школьных учителей. Анализируются педагогические возможности развития творческого и критического мышления учителей в процессе работы с историческими источниками, а также организации аналитической деятельности на основе проблемных ситуаций. Подходы, основанные на научном творчестве, обосновываются как эффективное средство формирования компетенции глубокого изучения исторических источников и их сравнительного и системного анализа.*

Ключевые слова: *исторические источники, компетенция, научное творчество, методика, методология, критическое мышление, школьный учитель.*

THE ROLE OF SCIENTIFIC CREATIVITY IN IMPROVING THE METHODOLOGY FOR DEVELOPING THE COMPETENCE OF ANALYZING HISTORICAL SOURCES AMONG SCHOOL TEACHERS

Abstract. *This article examines the issues of using scientific creativity in improving the methodology for developing school teachers' competence in analyzing historical sources. The pedagogical possibilities of developing teachers' creative and critical thinking in the process of working with historical sources, as well as organizing analytical activities based on problem situations, are analyzed. Approaches based on scientific creativity are substantiated as an effective means of forming competence in the in-depth study of historical sources and their comparative and systematic analysis.*

Key words: *historical sources, competence, scientific creativity, methodology, critical thinking, school teacher.*

Zamonaviy ta’lim tizimida tarix fanini o‘qitish jarayonida o‘qituvchilarning tarixiy manbalarni tahlil qilish kompetensiyasiga ega bo‘lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki tarixiy tafakkur, avvalo, manba bilan ishlash, uni tahlil qilish, baholash va xulosalar chiqarish jarayonida shakllanadi. Maktab o‘qituvchilarining ushbu kompetensiyasi yetarli darajada rivojlanmaganligi ta’lim samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois tarixiy manbalarni tahlil qilish metodikasini takomillashtirishda ilmiy ijod elementlaridan foydalanish dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi.

G‘arb mutaffakkirlaridan B.F.Sorokinning “Ijod falsafasi va psixologiyasi” kitobida mazkur muammoning rivojlanish tahlili amalga oshirilgan. Ijod masalasi antik davr faylasuflarining izlanishlarida o‘z ifodasini topgan. Ko‘pgina qadimgi davr allomalari (Aristotel, Geraklit, Platon) ijod ikki shaklda ifodalanadi deb hisoblaganlar, ilohiy sifatida - kosmos yuzaga kelishi akti (yaratilishi) va insoniyatning akti (san’at, hunarmandchilik).

Ijodni o'zgacha tushunish o‘rta asrlar xiistian falsafasida, avvalo, ‘"tarix ijodi” natijasida yuzaga keladi. O'rta asr tasavvuriga ko‘ra tarix - bu insonlar ilohiyni olamda amalga oshirishda ishtirok etadi. Bu ijodni biror o‘ziga xos va qaytarilmasligini yaratish natijasida tushunishning asosiga aylantiradi. Bunda ijod sohasi bo‘lib, avvalo, tarixiy yaratuvchilik axloqiy va diniy amallar hisoblanadi. Badiiy va ilmiy ijod ikkinchi darajali bo‘lib xizmat qiladi. Inson o‘z ijodida doimo xudoga tayanadi va u bilan cheklanadi.

S.L.Rubinshteyn “Umumiy psixologiya asoslari” kitobida yozishicha, buyuk kashfiyotlarning to‘satdan ochilishini inkor etib bo‘lmaydi, ammo ularning manbai “intuitsiya” emas, hech qanday qiyinchiliksiz yuzaga keluvchi, o‘ziga xos ravishda “ongning tocsatdan uyg'onishi” emas. Bu hodisa faqatgina ko'zga yaqqol tashlanuvchi, yechilmagan masalani yechilganidan ajratuvchi, o'ziga xos tanqidiy (kritik) nuqtani aks ettiradi. Ijodiy faoliyatning to'satdan, “intuitiv” xususiyat ko‘proq farazli yechim unga olib boruvchi yo'llar va metodlardan samarali foydalanishda aks etadi. Bu o‘ziga xos antisipasiyadir, yoki endi amalga oshirilishi kerak bo‘lgan aqliy jarayonning natijalaridir. Olimning fikrlash shaxs faoliyati odatda tizimli ifodalanadi, kutishning o‘zi esa - bu odatda uzoq muddatli ongli mehnatning mahsulidir. “Olimning ijodiy faoliyati - bu ijodiy mehnatdir” - deydi[1]

Tarixiy manbalarni tahlil qilish kompetensiyasi — bu o‘qituvchining tarixiy hujjatlar, yozma, moddiy va og‘zaki manbalarni aniqlash, tasniflash, qiyoslash, tahlil qilish hamda ilmiy xulosalar chiqarish qobiliyatlarining majmuidir. Ushbu kompetensiya quyidagi tarkibiy qismlardan iboratdir bular.

kognitiv (bilimlar tizimi)-bu bu shaxsning ma’lum bir sohada ilmiy-nazariy bilimlarga ega bo‘lish darajasi, tushunchalar, faktlar, qonuniyatlar va nazariy qarashlarni anglash, eslab qolish va qo‘llay olish qobiliyati bo‘lib bular quyidagi koponentlarni o‘z ichiga oladi. tarixiy manbalar turlari (yozma, moddiy, og‘zaki, tasviriy) haqidagi bilimlar, tarixiy manbashunoslikning asosiy tushunchalari va tamoyillari, tarixiy voqea va jarayonlarning sabab–oqibat bog‘liqligini tushunish, tarixiy manbalarni tahlil qilish bosqichlari va usullarini bilish, tarix faniga oid termin va kategoriyalarni to‘g‘ri qo‘llay olish.

analitik (tahlil va solishtirish ko‘nikmalari)-bu shaxsning tarixiy axborot va manbalarni tarkibiy qismlarga ajratish, ularning mazmuni, ishonchliligi va ahamiyatini mantiqiy tahlil qilish, shuningdek turli manbalarni qiyoslash orqali xulosalar chiqarish qobiliyatidir. tarixiy manbaning kelib chiqishi, muallifi, yaratilgan davri va maqsadini aniqlash, manbadagi asosiy g‘oya va axborotni ajratib olish, faktlar va talqinlarni farqlash, turli tarixiy manbalarni mazmuni va pozitsiyasi jihatidan solishtirish, manbalardagi qarama-qarshilik va umumiyliklarni aniqlash, manba ishonchliligini tanqidiy baholash.

refleksiv (baholash va xulosa chiqarish)- bu shaxsning tarixiy manbalar bilan ishlash jarayonida o‘z faoliyatini tahlil qilish, olingan natijalarni baholash, ularning ilmiy asoslanganligini aniqlash hamda yakuniy xulosalar chiqarish qobiliyati bo‘lib quyidagi komponetlarni o‘z ichiga oladi. Arixiy manbani tahlil qilish jarayonining to‘g‘riligini va samaradorligini baholash, o‘z fikr va xulosalarining dalillarga mosligini aniqlash, manba tahlilida yo‘l qo‘yilgan xatolarni anglash va tuzatish, turli tarixiy talqinlarni baholash va ularga nisbatan munosabat bildirish, tarixiy bilimlarni amaliy va ta’limiy jarayonda qo‘llash imkoniyatlarini aniqlash.

ijodiy (yangicha yondashuv va mustaqil fikrlash) – bu shaxsning tarixiy manbalar bilan ishlash jarayonida nostandart fikrlash, mavjud bilimlarni yangicha talqin qilish, muammolarga original yondashuv asosida yechim topish hamda mustaqil ilmiy qarashlar ilgari surish qobiliyati

[1] Yarmatov R. B. Bo’lajak tarix o’qituvchilarining o’quv-ilmiy-tadqiqot ishlarini takomillashtirish. Monografiya Toshkent Turon-iqbol 2018 yil, 141 bet

bo‘lib quyidagi komponetlardan tashkil topadi. Tarixiy manbalarni an’anaviy yondashuvdan tashqari usullarda tahlil qilish, tarixiy voqea va hodisalarga nisbatan muqobil qarashlarni ilgari surish, manbalar asosida yangi savollar va muammolarni qo‘yish, tarixiy faktlar asosida mustaqil ilmiy farazlar ishlab chiqish, tarixiy bilimlarni zamonaviy ta’lim jarayoni bilan ijodiy uyg‘unlashtirish.

lmiy ijod — bu mavjud bilimlar asosida yangi ilmiy g‘oyalar, xulosalar va yondashuvlarni ishlab chiqishga yo‘naltirilgan tafakkur faoliyatidir. Pedagogik jarayonda ilmiy ijoddan foydalanish o‘qituvchilarda muammoli vaziyatlarni hal etish, tarixiy manbalarni tanqidiy baholash va innovatsion fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ilmiy ijodiy faoliyat orqali o‘qituvchi tarixiy manbani nafaqat axborot manbai, balki tadqiqot obyekti sifatida o‘rganadi.

Xulosa qilib aytganda, maktab o‘qituvchilarida tarixiy manbalarni tahlil qilish kompetensiyasini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishda ilmiy ijoddan foydalanish pedagogik jihatdan samarali hisoblanadi. Ilmiy-ijodiy yondashuvlar o‘qituvchilarning tarixiy tafakkurini rivojlantirish, tarixiy manbalarni chuqur va tizimli tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu metodika zamonaviy tarix ta’limi talablariga mos bo‘lib, ta’lim sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T., 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – T., 2020. 23 sentiyabr.
3. G‘oziyev E.G. Tafakkur psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
4. Jo‘rayev R.X. Tarix ta’limi metodikasi. – Toshkent, 2019.
5. Yarmatov R. B. Bo’lajak tarix o’qituvchilarining o’quv-ilmiy-tadqiqot ishlarini takomillashtirish. Monografiya Toshkent Turon-iqbol 2018 yil, 141 bet.
6. Quronov M. O‘zbekiston umumiy o‘rta ta’lim maktablarida milliy tarbiyaning ilmiy-pedagogik asoslari: Ped.fan.dok.... diss. - T., 1998. - 316 b.
7. Shonazarov Q.R. Bo‘lajak tarix o‘qituvchilarini maktab o‘quvchilarida tarixiy tafakkumi shakllantirishga tayyorlash: Ped. fan. nom.... dis. - T. 2002. - 134

Mamadjanova Nargiza Maxmudjanovna
Andijon davlat universiteti dotsenti, PhD
E-mail: n_mamadjanova@mail.ru

KINODA PRAGMATIKA VA MADANIY IFODA O'RTASIDAGI ALOQA

Annotatsiya. *Kino kundalik hayotimizda bizga doimiy hamroh buladigan madaniy sohalardan biridir. Kino millatlar, madaniyatlar va tillar o'rtasida madaniy aloqa munosabatini ta'minlaydi. Mazkur maqolada kinoda pragmatika va madaniy ifoda o'rtasidagi aloqalar tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *kino, diskurs, pragmatika, madaniyat, millat, til, aloqa, tana tili*

ПРАГМАТИКА И КУЛЬТУРНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ В КИНО

Аннотация. *Кино - одно из культурных сфер, постоянно сопровождающих нас в повседневной жизни. Кино обеспечивает культурную коммуникацию между нациями, культурами и языками. В данной статье анализируется взаимосвязь между прагматикой и культурным выражением в кино.*

Ключевые слова: *кино, дискурс, прагматика, культура, нация, язык, коммуникация, язык тела.*

PRAGMATICS AND CULTURAL EXPRESSION IN CINEMA

Abstract. *Cinema is one of the cultural spheres that constantly accompanies us in everyday life. Cinema facilitates cultural interaction between nations, cultures, and languages. This article analyzes the relationships between pragmatics and cultural expression in cinema.*

Key words: *cinema, discourse, pragmatics, culture, nation, language, communication, body language*

Kino diskurs nafaqat eksplitsit mazmunni, balki tana tili, kinematografiya va tahrirlash kabi implitsit elementlarni ham o‘z ichiga oladi, ular birgalikda ma'no yaratishga hissa qo‘shadi. Biroq, shuni tan olish kerakki, kinodagi pragmatika shunchaki bo‘shliqda mavjud emas; aksincha, u madaniy kontekstlarga chuqur singib ketgan holda namoyon bo'ladi va buning asosiy sababi ma'no ijtimoiy me'yorlar, madaniy kutilmalar va tarixiy hikoyalar ta'sirida shakllanishida. Kinoda pragmatika va madaniy ifoda o‘rtasidagi aloqa shuni ta'kidlaydiki, lingvistik ma'no strukturaviy tahlildan tashqariga chiqib, ijtimoiy o‘ziga xoslik va madaniy tasavvur sohalariga kirib boradi. Shu sababli, kinodiskursda pragmatikaning rolini o‘rganish, doimo madaniy nozikliklar va ijtimoiy qadriyatlar film kommunikatsiyasiga qanday ta'sir ko‘rsatishini tadqiq qilishga olib keladi.

Pragmatika madaniy ifoda shaklida tilning turli til va madaniyatlarda qo‘llanilishini qiyosiy yoki kontrastiv nuqtayi nazardan o‘rganadigan soha sifatida kinodiskursda muhim ahamiyatga ega. Madaniy asarlar sifatida filmlar madaniyatlararo muloqotning murakkabliklarini namoyish etishda kuchli vosita bo‘lib, til xilma-xilligini va dialog, imo-ishoralar hamda syujet tuzilishini shakllantiradigan yashirin madaniy asoslarni ko‘rsatib beradi. Kino o‘ziga xos vosita sifatida tomoshabinlarga madaniyatlararo muloqotning ko‘p qirrali tasvirini taqdim etadi. U turli jamiyatlardagi xushmuomalalik strategiyalari, nutq aktlari va pragmatik qoidalarga nisbatan keng qarashni shakllantiradi. Bu jarayon nafaqat og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan muloqotni, balki muloqot xatti-harakatlarini belgilaydigan asosiy madaniy qadriyatlar, e'tiqodlar va me'yorlarni o‘z ichiga olgan kino vositasi orqali amalga oshadi. Bugungi globallashgan dunyoda samarali madaniyatlararo muloqot biznes, diplomatiya, ta'lim va kundalik ijtimoiy aloqalar kabi turli sohalardagi muvaffaqiyatli munosabatlar uchun juda muhimdir. Kinodiskursda bu ahamiyat yanada ortadi,

chunki filmlar nafaqat real hayotdagi madaniy almashinuvlarni aks ettiradi, balki tomoshabinlarning turli lingvistik va kommunikativ xatti-harakatlarga bo‘lgan munosabatiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, ko‘p madaniyatli filmlarda qahramonlarning xushmuomalalik qoidalari, hazil yoki bilvositalikka munosabati ko‘pincha jamiyatning til va madaniy o‘ziga xoslikka bo‘lgan keng qarashlarini aks ettiradi. Bundan tashqari, kino diskursida ko‘pincha noto‘g‘ri tushunish, moslashish yoki madaniy to‘qnashuvlar orqali ma’no yaratish uchun madaniyatlararo pragmatika qo‘llaniladi. "Lost in Translation" (2003) va "Parasite" (2019) filmlari bunga yorqin misol bo‘lib, ularda til to‘siqlari va madaniy taxminlar shaxslararo munosabatlarni qanday shakllantirishi, madaniyatlararo kontekstlarda pragmatik kompetensiyaning ahamiyatini ta’kidlab ko‘rsatadi. Kinematografik dialog, subtitrlash strategiyalari va filmdagi ko‘p tilli o‘zaro ta’sirlarni tahlil qilish orqali vizual hikoya yaratishda til, madaniyat va ma’no shakllantirish o‘rtasidagi dinamik aloqani chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Yul pragmatikani "madaniy sxemalarga asoslangan kutilmalar orasidagi farqlarni o‘rganish" deb ta’riflagan. (Yule 1996, 87) Shu asosda, madaniyatlararo nuqtai nazardan, so‘zlovchilarning madaniy afzalliklarini til va madaniy kontekstlar bo‘ylab to‘liq qayta baholash 70-yillarda tilshunoslikning kichik sohasi sifatida rivojlangan pragmatikani shakllantirgan turli xil yondashuvlar yoki nazariy asoslarning har birida amalga oshirilgan:

Grays pragmatikasi, odamlar suhbatda ko‘p hollarda bir-biri bilan hamkorlik qilishi haqidagi asosiy tamoyil bilan (bu barcha tillar yoki madaniyatlarda shundaymi?) hamda bunga bog‘liq implikatura va relevantlik masalalari;

nutq aktlari nazariyasi (masalan, salomlashish, minnatdorchilik bildirish, kechirim so‘rash, iltimos qilish kabi nutq aktlari va nutqiy hodisalar turli til va madaniyatlarda qanday amalga oshiriladi, lingvistik jihatdan qanday ifodalanadi va ularga qanday javob beriladi?)

suhbat tahlili va navbat almashinuvi hamda tuzatish amaliyotlari (kim qachon gapiradi, sukut saqlash, gapni bo‘lish yoki bir vaqtda gapirish kabi hodisalarning qiymati qanday, turli kontekstlarda ularga qanday munosabatda bo‘linadi, barcha hollarda ijtimoiy belgilangan gapirish huquqi mavjudmi?)

xushmuomalalik nazariyasi va o‘zining hamda boshqalarning obro‘sini saqlab qolish amaliyotlari, keyinchalik (kamroq etnotsentrik) rivojlanishlar vaziyatga bog‘liqlik va munosabatlarni mahalliy muzokaralar orqali o‘rnatishga ko‘proq e’tibor qaratgan.

Kinodiskurs, umuman olganda, pragmatik tasavvur va talqinning murakkab tizimi sifatida ishlaydi. Bu tizimda dialog, vizual belgilar va hikoya tuzilmalari o‘zaro bog‘langan muloqot kodlari vazifasini bajaradi. Ushbu doirada madaniy ifoda shunchaki aks ettirilmaydi, balki faol ravishda shakllantiriladi, til, ma’no va tomoshabin idroki o‘rtasidagi murakkab o‘zaro ta’sirni namoyon etadi. Kino dialogining pragmatikasi, jumladan, nutqiy harakatlar, implikatsiya, xushmuomalalik strategiyalari va ijtimoiy-madaniy me’yorlarning kinematografik almashinuvlarga singdirilishi, ekranda madaniy o‘ziga xosliklar va shaxslararo munosabatlar dinamikasini tasvirlashga hissa qo‘shadi.

Kino vositasi til variatsiyasining pragmatikasini o‘rganish uchun o‘ziga xos maydon yaratadi, ayniqsa madaniy asinxroniya va modallik cheklovlarini qanday boshqarishini ko‘rsatishda. Bu dinamika shevalar, ijtimoiy lahjalar va til gibridligi tasvirida yaqqol namoyon bo‘ladi. Bunda personajlarning nutq uslublari madaniy belgi vazifasini bajarib, qabul qilingan me’yorlarni mustahkamlaydi yoki ularga zid keladi. Shu ma’noda, kino nafaqat tildan foydalanishni qayd etuvchi hujjat, balki pragmatik tasavvurlarni shakllantirishda faol vosita sifatida xizmat qiladi. Bu orqali kinosdiskurs Yule ta’kidlagan madaniy va lingvistik o‘zgachalikni ajratib turadigan "pragmatik ohang"ni aks ettiradi.1 Bu so‘zma-so‘z tarjima emas, balki muloqot amaliyotiga singdirilgan mohiyatdir.

[1] Yule, George. 1996. Pragmatics. Oxford: Oxford University Press.

Korpusga asoslangan tadqiqotlar kinematografik nutq doirasidagi pragmatik va madaniy jarayonlarni chuqurroq anglash uchun istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi. Film dialoglarini alohida matn parchalarida emas, balki to‘liq muloqot kontekstida tizimli tahlil etish orqali olimlar filmlardagi lingvistik va madaniy tasvirning asosiy qonuniyatlarini aniqlashlari mumkin. Biroq, ingliz tilidagi kinoga haddan tashqari e’tibor qaratish muammosi hamon mavjud bo‘lib, bu holat turli kino an’analaridagi pragmatik ifodalanishning keng qamrovli qiyosiy tushunchasini cheklaydi. Kinoda pragmatik tasvirlanishning yanada nozik va qamrovli modelini yaratish uchun tillar, janrlar va kinematografik uslublarning keng doirasini o‘z ichiga olgan yanada kengroq yondashuvni qo‘llash zarur.

Akademik tadqiqot doirasidan tashqari, bu tushunchalar kinematografiya va tomoshabinlar bilan muloqot sohalariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Kinematografik diskursning amaliy jihati ssenariy dialoglaridan chetga chiqib, personajlarning o‘zaro munosabati, hikoya izchilligi va auditoriya talqiniga kirib boradi. Filmlarning til va madaniy ifodaga qanday vositachilik qilishini tanqidiy tahlil qilish orqali kinematografik hikoya qilish san’ati va globallashuv jarayonida til hamda madaniyatning o‘zaro ta’siri haqida chuqurroq tushunchaga ega bo‘lish mumkin. Ushbu sohani yanada rivojlantirish uchun kengaytirilgan ma’lumotlar bazasi va fanlararo hamkorlikka asoslangan muvofiqlashtirilgan ilmiy tadqiqot va sa’y-harakatlar kinematografik diskursning tilning amaliy va rivojlanayotgan ko‘rinishi sifatida o‘rganilishini davom ettirishni ta’minlaydi.

Kinodiskurs, o‘zining asosiy mohiyatiga ko‘ra, til, madaniyat va ma’no yaratish jarayonining rivojlanuvchi bog‘liqligini ifodalaydi. Kino lingvistik va geografik chegaralardan oshib o‘tishda davom etar ekan, uning madaniy muloqot maydoni sifatidagi ahamiyati yanada yorqinroq namoyon bo‘lmoqda. Madaniy rivoyatlarni saqlab qolish va o‘zgartirish qobiliyatiga ega bo‘lgan kino vositasi nafaqat badiiy ifoda shakli sifatida, balki muloqot moslashadigan, o‘zini qayta kashf etadigan va shaxsiyat hamda o‘zaro munosabatlarning yangi tushunchalarini shakllantiruvchi jonli, dinamik makon sifatida doimiy o‘rganishni talab qiladi.

Kinematografik tahlil doirasida pragmatika tomoshabinlar idrokini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etib, ularning dialoglar, madaniy nozikliklar va so‘zma-so‘z matndan tashqaridagi ma’nolarni talqin qilishiga ta’sir ko‘rsatadi. Kino rejissyorlari tomoshabinlarda hissiyotlarni uyg‘otish, kontekstni yaratish va sahnani tushunishlarini osonlashtirish uchun tildan strategik tarzda foydalanadilar. Dialog mazmuni, uning ifodalanish usuli hamda taqdim etilayotgan madaniy va vaziyatli muhit o‘rtasidagi o‘zaro aloqa filmning qabul qilinishiga sezilarli darajada ta’sir qiladi.

Auditoriya idroki nazariyasi tomoshabinlarning o‘z shaxsiy talqinlari orqali media kontentga ma’no berishi g‘oyasi atrofida shakllanadi. Bu borada, Ueynning Skeggs va Vud tadqiqotlari haqidagi mulohazalari tomoshabinlarning noaniq javoblarining murakkab jihatlarini yoritib, keng tarqalgan talqinlarning ta’sirini ta’kidlaydi. Natijada, zamonaviy auditoriyaning media materiallar bilan o‘zaro aloqasi ham ijtimoiy, ham individual omillar ta’sirida shakllanadi. Bu nuqtai nazar Ruddokning fikriga mos keladi.

Ruddokning tahlili Buyuk Britaniyadagi yoshlar hayotiga ommaviy axborot vositalarining ta’sirini o‘rganib chiqadi. U bu nazariy asosga siyosiy nuqtai nazardan yondashib, ommaviy axborot vositalarining siyosiy xabarlarni qanday yetkazishini va bu xabarlarni Angliyaning Liverpul shahrida yashovchi yoshlar qanday qabul qilishini sinchkovlik bilan tekshirdi. Ruddok xulosasida Morlining odamlarning media kontentni tushunishi ularning bu kontentni kodlash va dekodlashidan kelib chiqadi, degan g‘oyani himoya qilishini ta’kidlaydi. 1 Bu quyidagi savolni tug‘diradi: agar tinglovchilarning tushunchasi o‘tmishdagi ma’lumotlar asosida shakllangan bo‘lsa, yetarli darajada oldindan ma’lumot bo‘lmaganida bu jarayon qanday o‘zgaradi? Agar kishi

[1] Ruddock, A. (2001). *Understanding audiences: Theory and method.* Sage Publications Ltd.

filmni ko‘rib, uni jurnalistika yoki tarixning haqiqiy va ishonchli shakli deb qabul qilsa, keyinchalik tekshirilganda to‘qima ekanligi aniqlangan voqelik tasviri bilan duch kelganda, uning bu qarashi qanday o‘zgaradi?

Zamonaviy analitik tarzda rivojlangan pragmatika asosan yuzma-yuz muloqot, ya’ni vaziyatga bog‘liq suhbatlar bilan shug‘ullanadigan matn tilshunosligi, diskurs va suhbat tahlili, til etnografiyasi, sotsiolingvistika, mikrosotsiologiya (yuzma-yuz o‘zaro munosabatlar) kabi fanlar doirasida takomillashtirildi.. Bu fanlarning barchasida pragmatika prototip tarzda asosan og‘zaki asoslangan suhbatlarning muayyan holatlari bilan shug‘ullanadi. Bular quyidagilarni o‘z ichiga oladi: (a) ma’lum suhbat ishtirokchilari (odatda ikkitadan ortiq) tomonidan amalga oshiriladigan muayyan lingvistik iboralar, (b) idrok bilan boshqariladigan psixologik, sotsiologik va jismoniy vaziyatga joylashtirilgan, (c) ishtirokchilar o‘zlarining vaziyatga oid umumiy ("fon") dunyo haqidagi bilimlarini olib kiradigan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Alim, H. Samy, Award Ibrahim & Alastair Pennycook (eds.). 2009. Global linguistic flows: Hip Hop cultures, youth identities, and the politics of language. New York / Oxford: Routledge.
2. Bednarek, Monika. 2010. The Language of Fictional Television. London/New York: Continuum.
3. Bleichenbacher, Lukas. 2008. Multilingualism in the movies: Hollywood characters and their linguistic choices. Tübingen: Francke.
4. Bucholtz, Mary. 2011. Race and the re-embodied voice in Hollywood film. Language and Communication 31. 255-265
5. Walshe, Shane. 2009. Irish English as represented in film. Frankfurt am Main:
6. Peter Lang
7. N.M.Mamadjanova. Sociolinguistic Analysis of Audiovisual Artistic Works. International Journal of Literature and Languages. 12.2025 Page No 255-256
8. 6. Romero Fresco, Pablo. 2009. “Naturalness in the Spanish Dubbing language:
9. of Not-so-close Friends.” Meta 54: 49–72.

Junaydullayev Mels Asliddin o‘g‘li
Buxoro davlat universiteti dotsenti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

BO‘LAJAK HARBIY TA’LIM MUTAXASSISLARINING KOMPLEKS TAYYORGARLIGINI OPTIMALLASHTIRISH

Annotatsiya. *Malakali, moslashuvchan va raqobatbardosh harbiy pedagoglarni tayyorlash uchun bo‘lajak harbiy ta’lim mutaxassislarining kompleks tayyorgarligini yuqori darajada tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot ularning tayyorgarligini takomillashtirishga xizmat qiluvchi ilmiy-pedagogik asoslarni nazariy bilimlar, amaliy ko‘nikmalar hamda innovatsion ta’lim texnologiyalarini integratsiyalash asosida tahlil etadi. Kompetensiyaga asoslangan ta’lim, simulyatsion o‘qitish, shuningdek, yetakchilik fazilatlari, pedagogik mahorat va tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi multidisiplinar yondashuvlar samarali tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismlari sifatida asoslab beriladi. Tadqiqotda psixologik tayyorgarlik, zamonaviy texnologiyalar hamda uzluksiz kasbiy rivojlanishning har tomonlama yetuk harbiy pedagoglarni shakllantirishdagi o‘rni alohida ta’kidlanadi. Ilg‘or tajribalar va dalillarga asoslangan pedagogik yondashuvlarga tayangan holda, mazkur tadqiqot qurolli kuchlar hamda mudofaa ta’lim muassasalarining o‘zgaruvchan ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan harbiy ta’lim dasturlarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalarni taklif etadi.*

Kalit so‘zlar: *harbiy ta’lim, kasbiy tayyorgarlik, pedagogik asoslar, kompetensiyaga asoslangan ta’lim, simulyatsion o‘qitish, harbiy pedagoglar.*

ОПТИМИЗАЦИЯ КОМПЛЕКСНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ВОЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. *Подготовка квалифицированных, адаптивных и конкурентоспособных военных педагогов требует организации комплексной подготовки будущих специалистов военного образования на высоком уровне. В данном исследовании анализируются научно-педагогические основы совершенствования их подготовки на основе интеграции теоретических знаний, практических умений и инновационных образовательных технологий. Компетентностно-ориентированное обучение, симуляционное обучение, а также междисциплинарные подходы, направленные на развитие лидерских качеств, педагогического мастерства и критического мышления, обоснованы как ключевые компоненты эффективной подготовки. В работе особо подчёркивается роль психологической готовности, современных технологий и непрерывного профессионального развития в формировании всесторонне подготовленных военных педагогов. Опираясь на передовой опыт и доказательные педагогические подходы, в исследовании предлагаются научно-практические рекомендации по совершенствованию программ военного образования, направленные на удовлетворение изменяющихся потребностей Вооружённых Сил и учреждений оборонного образования.*

Ключевые слова: *военное образование, профессиональная подготовка, педагогические основы, компетентностно-ориентированное обучение, симуляционное обучение, военные педагоги.*

OPTIMIZING THE COMPREHENSIVE TRAINING OF FUTURE MILITARY EDUCATION SPECIALISTS

Abstract. *The preparation of competent, adaptable, and competitive military educators requires a high level of organization of comprehensive training for future military education specialists. This study examines the scientific and pedagogical foundations for improving their training through the integration of theoretical knowledge, practical skills, and innovative educational technologies. Competency-based learning, simulation-based instruction, and multidisciplinary*

approaches aimed at developing leadership qualities, pedagogical competence, and critical thinking are substantiated as key components of effective training. The study emphasizes the role of psychological readiness, modern technologies, and continuous professional development in shaping well-rounded military educators. Drawing on best practices and evidence-based pedagogical approaches, the research proposes scientific and practical recommendations for enhancing military education programs to better meet the evolving needs of the armed forces and defense education institutions.

Key words: *military education, professional training, pedagogical foundations, competency-based learning, simulation-based instruction, military educators.*

Introduction. A thorough and organised approach to the professional and practical training of aspiring military education professionals is required due to the dynamic and intricate character of contemporary military education. Given the speed at which military tactics, technology, and pedagogical approaches are developing, training program optimisation is crucial to guaranteeing that military educators possess the requisite capabilities, knowledge, and abilities[1].

Such optimization's pedagogical and scientific underpinnings are based on multidisciplinary techniques that combine technical advancements, educational philosophy, psychology, and military science. In addition to academic knowledge, effective training programs should focus on developing the practical, leadership, and decision-making abilities that are essential for military educators. Additionally, the efficacy of professional preparation is significantly shaped by the pedagogical concepts of competency-based education, experiential training, and active learning.

The main pedagogical and scientific tenets supporting the enhancement of thorough professional and hands-on training for aspiring military education experts are examined in this study. It looks at the function of contemporary teaching techniques, how technology is used into military training, and how crucial it is to develop in aspiring teachers critical thinking, flexibility, and resilience. This study is to support the creation of more effective and efficient military education systems that are in line with current military and educational problems by identifying best practices and creative methods[2].

Materials. It takes a diverse strategy that incorporates pedagogical techniques, scientific research, and real-world applications to maximise the thorough professional and practical training of aspiring military education professionals. Consider the following important foundations:

It's critical to comprehend how people learn, particularly in high-stress settings like the military. Training techniques can be influenced by theories like andragogy, which is the art and science of assisting people in learning.

Designing training programs that improve learning effectiveness and efficiency can be aided by knowledge of cognitive load, memory retention, and problem-solving techniques.

The identification of interdependencies between different elements, including curriculum design, instructional strategies, and assessment tactics, is made possible by considering military education as a complex system.

Students are better able to build their own understanding and apply information in real-world situations when active learning is promoted through case studies, simulations, and group projects[3].

Future military instructors may put their theoretical knowledge to use in real-world situations by including experiential learning opportunities like field exercises and internships.

Understanding military personnel's varied backgrounds and learning preferences enables individualised education that improves retention and engagement.

Training is kept current and in line with operational requirements by concentrating on the particular competences needed for military education experts.

Combining information from many fields (such as psychology, leadership, and ethics) can result in a well-rounded education that equips experts for the challenges of military settings.

Research and methods. Throughout the training process, regular feedback mechanisms assist in identifying areas that require development, enabling real-time modifications.

Assessing trainees through hands-on skill demonstrations guarantees that they can use their knowledge in realistic situations.

Realistic training settings and increased engagement may be achieved by using technology to create immersive learning experiences (such as virtual reality simulations)[4].

Training programs may be continuously improved based on empirical evidence by using data analytics to track progress and results.

Military educators may keep up to date on the latest developments in education and best practices by fostering a culture of ongoing professional development.

Professional development and information transfer can be promoted by establishing mentoring connections between trainees and seasoned instructors.

For military education systems to be efficient and adaptable in a world that is changing quickly, it is imperative that future military education professionals receive the best possible complete professional and practical training. This calls for a strong foundation based on educational ideas and scientific research[5].

Several fields provide the scientific basis for optimising this training:

The fundamentals of military education being aware of the particular requirements and features of military education. Discipline, hierarchy, practicality, and relevance to military operations are some of the ideas involved in this.

Understanding the psychological elements of motivation and learning in a military setting is known as military psychology. Recognising the dynamics of teamwork, stress, resilience, and leadership.

Combining educational aims with the military's overarching strategic objectives is known as "operational art and strategy." ensuring that training enhances operational efficacy and preparedness.

Doctrinal proficiency: An understanding of military doctrine and rules that guarantees training conforms to accepted practices and norms.

Designing successful training programs involves applying pertinent learning theories, including constructivist, behaviourist, humanist, cognitive, and connectivist theories. selecting the best theory based on the environment and learning aim[6].

Using methodical techniques to plan, create, carry out, and assess training initiatives is known as instructional design principles (ADDIE, SAM). This guarantees a well-organised and productive educational process.

Using technology, such as virtual reality, augmented reality, e-learning platforms, and simulations, to improve learning is known as educational technology.

Methods of assessment and evaluation: creating accurate and trustworthy ways to gauge program efficacy and student learning. This covers both formative and summative evaluations.

Allocating resources (money, time, staff, and equipment) as efficiently as possible to optimise training results is the focus of management science.

Using quality assurance procedures to constantly enhance training initiatives is known as quality management.

Strategic planning: Matching training initiatives to the military education system's strategic objectives[7].

Anthropology and Sociology: Corporate Culture: recognising the unique culture of the military setting and modifying instruction to conform to its standards and values.

Interpersonal communication: Gaining proficiency in effective communication to engage with a variety of military communities.

Applying neuroscience concepts to comprehend how the brain learns and adjust training techniques appropriately is known as brain-based learning. This covers motivation, memory, and attentional factors.

The pedagogical basis is based on tried-and-true ideas of successful instruction that have been modified for the military setting:

Results. The learner-centred method

Active learning techniques: Getting students involved in the learning process by going beyond passive lectures. Case studies, group projects, simulations, and problem-based learning are a few examples.

Adapting education to each student's unique requirements and learning preferences is known as differentiated instruction. acknowledging that each student comes with a unique background and set of experiences.

Feedback and reflection: Giving pupils timely, helpful feedback to direct their learning and motivating them to consider their own development[8].

Creating realistic training environments that enable students to use their knowledge and abilities in real-world scenarios is known as experiential learning. This can involve the use of field exercises, simulators, and simulated operations.

Mentoring and apprenticeship: Using mentoring and apprenticeship programs, students may gain knowledge from seasoned military education experts.

Application in the real world: Linking what is learnt in the classroom to actual military tasks and difficulties.

Collaborative Learning: Group projects and teamwork: Motivating students to cooperate in groups to finish assignments and find solutions to difficulties.

Peer teaching and learning: Giving pupils the chance to learn from one another by means of peer evaluation and instruction[9].

Establishing a collaborative and encouraging learning atmosphere where students feel free to express their thoughts and ask questions is known as community building.

Integration of Technology:

Blended learning is the process of creating a flexible and interesting learning environment by combining in-person and online training.

Multimedia resources: Enhancing learning with a range of multimedia resources, such as interactive simulations, animations, and films.

Learning management systems, or LMSs, are used to track student progress, manage course content, and promote collaboration.

Evaluation for Education:

Formative assessment is the use of continuous evaluations to track student progress and offer suggestions for bettering education.

Summative assessment is the process of evaluating students' learning at the end of a course to see if they have achieved the learning goals.

Assessing student learning in a manner that is pertinent to actual military education duties is known as "authentic assessment" [10].

Discussion. Building Problem-Solving and Critical Thinking Capabilities:

Challenging presumptions: Motivating pupils to critically evaluate material and raise doubts about presumptions.

Giving kids the chance to examine difficult issues and come up with answers is known as "complex problem analysis."

Developing pupils' capacity to make wise choices in trying circumstances under pressure is known as "decision-making under pressure."

Professional Development: lifetime Learning: Encouraging students to pursue professional development and lifetime learning.

Encouraging students to consider their teaching methods and pinpoint opportunities for development is known as reflective practice[11].

Keeping up with best practices: Giving students the chance to remain up to date on the most recent findings and recommended procedures in military education.

Alignment with military requirements: Making certain that training curricula are in line with the military's changing requirements.

Flexibility and adaptability: creating training curricula that can change to accommodate new military doctrines and technological advancements.

Continuous improvement: Putting in place a system of ongoing improvement to guarantee that training initiatives stay current and efficient.

Technology integration is the process of using technology to improve education and make resources more accessible.

Emphasis on leadership development: fostering future military education experts' capacity for leadership.

Cultural sensitivity: Encouraging future military education professionals to be sensitive to and aware of cultural differences[12].

Ethical considerations: Stressing moral issues in military training.

Conclusion. Future military education professionals must get the most thorough professional and hands-on training possible, which calls for a pedagogically sound and scientifically supported strategy. This entails combining cutting-edge training techniques, contemporary educational ideas, and cutting-edge technology to improve theoretical understanding and practical proficiency. To equip military educators to handle the ever-changing demands of contemporary defence and security contexts, a competency-based training model that prioritises leadership, flexibility, and decision-making must be developed[13].

For training programs to be successful and current, the pedagogical base must also include multidisciplinary cooperation, experiential learning, and ongoing assessment. Future military education experts' professional growth can be greatly improved by encouraging resilience, ethical responsibility, and critical thinking.

In the end, the cooperation of instructional innovation, scientific research, and institutional support determines the success of such optimisation initiatives. Future experts will be prepared to make valuable contributions to the growth of military education and training via constant improvement and adaptability to changing military and educational demands[14].

For future military education professionals, optimising complete professional and practical training necessitates an integrated strategy that incorporates novel practices, successful educational tactics, and scientific research. By emphasising these pillars, military schools may create an atmosphere that encourages learning and development while better preparing its graduates to handle the demands of contemporary military operations[15].

It is a difficult but vital task to maximise the thorough professional and hands-on training of aspiring military education professionals. Through the implementation of good pedagogical principles and a strong scientific foundation for training programs, we can guarantee that these experts are adequately equipped to tackle the demands of contemporary military education. In the end, this will help create a military force that is more robust, effective, and flexible.

List of used literatures.

1. Brunner, J. (2019). Education for the Military Professional: The Role of Pedagogy in Leadership Training. Oxford University Press.

2. Cohen, E. A. & Gooch, J. (2016). Military Misfortunes: The Anatomy of Failure in War. Free Press.

3. Doughty, R. A. (2018). The Evolution of Military Education: A Historical Perspective. Routledge.

4. Finkel, M. (2017). Training Adaptability in Military Forces: Strategies for 21st-Century Challenges. Springer.

5. Fullan, M. (2020). Leading in a Culture of Change. John Wiley & Sons.

6. Goleman, D. (2018). Emotional Intelligence and Leadership in Military Training. Bantam Books.

7. Krepinevich, A. F. (2019). The Army and Military Education Reform: An Analytical Approach. Brookings Institution Press.

8. McGonigal, J. (2021). The Psychology of Learning and Performance Under Stress. Harvard University Press.

9. Salas, E., Tannenbaum, S. I., Kraiger, K., & Smith-Jentsch, K. A. (2017). The Science of Training and Development in the Military. Annual Review of Psychology, 68(1), 471-499.

10. Schön, D. A. (2016). The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. Basic Books.

11. Vygotsky, L. S. (1987). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

12. Watkins, K. E. & Marsick, V. J. (2018). Informal and Incidental Learning in Military Contexts. Routledge.

13. Brunner, J. (2019). Education for the Military Professional: The Role of Pedagogy in Leadership Training. Oxford University Press.

14. Krepinevich, A. F. (2019). The Army and Military Education Reform: An Analytical Approach. Brookings Institution Press.

15. McGonigal, J. (2021). The Psychology of Learning and Performance Under Stress. Harvard University Press.

Parmonov Bobir Erkinovich
Andijon davlat universiteti
Psixologiya va pedagogika kafedrasi Dotsent
Olimova Gulhumor
Andijon davlat universiteti
Psixologiya va pedagogika yo'naishi magistranti

IJTIMOIY TARMOQLARNING YOSHLAR REAL HAYOT MOSLASHUVIGA TA'SIRI

Annotatsiya. *mazkur maqola ijtimoiy tarmoqlarning yoshlarning real hayotdagi moslashuv jarayoniga ta'sirini o'rganadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish yoshlarning ijtimoiy ko'nikmalariga, vaqtni boshqarish qobiliyatiga va hissiy holatiga sezilarli darajada ta'sir qiladi. Maqolada ijtimoiy tarmoqlarning ijobiy va salbiy tomonlari, shuningdek, yoshlar real hayotdagi muloqot va moslashuv jarayonlariga qanday ta'sir qilishi tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar*: ijtimoiy tarmoqlar, yoshlar, moslashuv, real hayot, ijtimoiy ko'nikmalar, hissiy holat.*

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА АДАПТАЦИЮ МОЛОДЕЖИ В РЕАЛЬНОЙ ЖИЗНИ

Аннотация. *Данная статья исследует влияние социальных сетей на адаптацию молодежи в реальной жизни. Результаты исследования показывают, что использование социальных сетей значительно влияет на социальные навыки, управление временем и эмоциональное состояние молодежи. В статье анализируются как положительные, так и отрицательные стороны социальных сетей, а также их влияние на общение и адаптацию молодежи в реальной жизни.*

Ключевые слова: *социальные сети, молодежь, адаптация, реальная жизнь, социальные навыки, эмоциональное состояние.*

THE IMPACT OF SOCIAL NETWORKS ON YOUTH ADAPTATION TO REAL LIFE

Abstract. *This article examines the impact of social networks on young people's adaptation to real-life situations. The study results indicate that the use of social networks significantly affects young people's social skills, time management, and emotional well-being. The article analyzes both positive and negative aspects of social networks and their influence on communication and adaptation in real-life contexts.*

Key words: *social networks, youth, adaptation, real life, social skills, emotional well-being.*

So'nggi o'n yilliklarda ijtimoiy tarmoqlar yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylangan. Internet va ijtimoiy platformalarning tez sur'atlar bilan rivojlanishi nafaqat axborot almashinuvi va muloqot usullarini o'zgartirdi, balki yoshlarning shaxsiy, ijtimoiy va hissiy rivojlanish jarayonlariga ham katta ta'sir ko'rsatmoqda. Bugungi kunda Instagram, TikTok, Telegram, Facebook kabi ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning kundalik faoliyatida, ularning do'stlar bilan muloqoti, bilim olish usullari va hatto qaror qabul qilish jarayonlarida muhim rol o'ynamoqda.

Yoshlarning real hayotdagi moslashuvi - bu ularning yangi sharoitlar, jamiyat qoidalari, ijtimoiy muloqot va stressli vaziyatlarga moslashish jarayonidir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish yoshlarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda ijobiy rol o'ynashi mumkin, ammo ortiqcha va noto'g'ri foydalanish ularning vaqtni boshqarish, hissiy barqarorlik va real hayotdagi muloqot ko'nikmalariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar real hayotdagi moslashuviga ta’sirini o‘rganish dolzarb va zarurdir. Ushbu maqolada ijtimoiy tarmoqlarning ijobiy va salbiy ta’sirlari, yoshlar moslashuvining turli jihatlari (ijtimoiy, hissiy va kognitiv) tahlil qilinadi. Maqola asosida yoshlarni internet va ijtimoiy platformalardan foydalanganda real hayotdagi muloqot va moslashuv ko‘nikmalarini rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish maqsad qilingan.

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylangan bo‘lib, ularning kundalik faoliyati, muloqot odatlari, ta’lim olish jarayoni va shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Yoshlar internet va ijtimoiy platformalarda ko‘proq vaqt sarflaydigan bo‘lib, bu holat ularning real hayotdagi ijtimoiy ko‘nikmalari, hissiy barqarorligi va stress bilan kurashish qobiliyatlariga ta’sir etmoqda. Shu sababli, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning yoshlarning psixologik va ijtimoiy moslashuv jarayonlariga qanday ta’sir qilishini o‘rganish bugungi kunda ayniqsa dolzarb hisoblanadi.

Shuningdek, zamonaviy jamiyatda ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshlar orasida kommunikatsiya, do‘stlik, axborot almashinuvi va hatto ijtimoiy identifikatsiya jarayonlari shakllanadi. Ammo ortiqcha va nazoratsiz foydalanish o‘z navbatida yoshlarning real hayotdagi muloqot ko‘nikmalarini susaytirishi, vaqtni samarali boshqarolmaslik, hissiy tushkunlik va yolg‘izlik kabi muammolarga olib kelishi mumkin. Shu bois, ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar moslashuvi va shaxsiy rivojlanishiga bo‘lgan ta’sirini tadqiq qilish ilmiy, ijtimoiy va amaliy nuqtai nazardan muhimdir.

Bundan tashqari, davlat va ta’lim muassasalari uchun ham ijtimoiy tarmoqlarni yoshlar rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadigan vosita sifatida qo‘llash imkoniyatlarini aniqlash zarur. Shu bilan birga, salbiy oqibatlarni kamaytirish va yoshlarni real hayotdagi ijtimoiy muloqotga moslashishga yo‘naltirish bo‘yicha strategiyalar ishlab chiqish bugungi kunda dolzarb ilmiy va amaliy vazifa sifatida qaraladi.

Shunday qilib, mavzu nafaqat psixologik tadqiqotlar, balki ijtimoiy siyosat, ta’lim va yoshlar bilan ishlaydigan mutaxassislar uchun ham katta ahamiyatga ega.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi – ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar real hayotdagi moslashuv jarayoniga bo‘lgan ijtimoiy va psixologik ta’sirini o‘rganish, shuningdek, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning ijobiy va salbiy jihatlarini aniqlashdir. Shu maqsadda tadqiqot yoshlarning ijtimoiy ko‘nikmalari, hissiy holati, vaqtni boshqarish qobiliyati va muloqot jarayonlariga ijtimoiy tarmoqlarning ta’sirini tahlil qiladi.

1. Ijtimoiy tarmoqlar va ularning yoshlar hayotidagi o‘rni hamda ahamiyatini o‘rganish.
2. Yoshlarning real hayotdagi moslashuv jarayonlarini va ularning ijtimoiy, hissiy va kognitiv jihatlarini tahlil qilish.
3. Ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar psixologiyasiga ijobiy va salbiy ta’sirlarini aniqlash.
4. Yoshlarning ijtimoiy tarmoqlardan foydalanganda real hayotdagi muloqot va moslashuv ko‘nikmalarini rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish.
5. Tadqiqot natijalari asosida yoshlar va ota-onalar, pedagoglar hamda psixologlar uchun amaliy ko‘rsatmalar ishlab chiqish.

Ijtimoiy identifikatsiya va guruhga mansublik hissi yoshlar ijtimoiy tarmoqlar orqali turli guruhlar, jamiyatlar va ijtimoiy jamoalarga qo‘shilib, o‘zlarini tanitish va ijtimoiy maqomlarini belgilash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu ularning o‘zini qadrlash hissini oshiradi va guruhga mansublik tuyg‘usini rivojlantiradi. Shu bilan birga, ortiqcha guruh ta’siriga berilish yoshlarning mustaqil fikrlash qobiliyatini cheklashi mumkin.

Ijtimoiy muloqot ko‘nikmalari ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning onlayn muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradi, ammo real hayotdagi yuzma-yuz muloqot ko‘nikmalariga ta’siri murakkab. Ba’zi yoshlar onlayn muloqotda o‘zini erkin his qilsa-da, real hayotdagi suhbatlarda uyatchanlik va ijtimoiy xavotirni boshdan kechirishi mumkin.

Hissiy barqarorlik va psixologik holat ijtimoiy tarmoqlardagi kontent (do‘stlar muvaffaqiyati, qiyofalar, yangiliklar) yoshlarning hissiy holatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ortib borayotgan raqobat va “like” soni kabi omillar yoshlarda stress, o‘zini past baholash yoki

yolg‘izlik hissi yuzaga keltirishi mumkin. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlar motivatsion va qo‘llab-quvvatlovchi kontent orqali ijobiy hissiy tajribalarni ham yaratadi.

Qaror qabul qilish va ijtimoiy normativlarga ta’siri yoshlar ijtimoiy tarmoqlarda kuzatiladigan trendlar, fikrlar va qarorlarni qabul qilish jarayonida ko‘p hollarda ommaviy fikrga ta’sirlanadi. Bu ularning ijtimoiy me’yorlar va normalarga moslashuviga yordam beradi, ammo ba’zan mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini susaytirishi mumkin.

Bilim olish va kreativlikka ta’sir ijtimoiy tarmoqlar yoshlar uchun axborot manbai bo‘lib xizmat qiladi. Shu orqali ular yangi bilimlarni osonlik bilan egallaydi, kreativ fikrlash va ijodiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Shu bilan birga, ortiqcha passiv foydalanish bilimlarni chuqur o‘zlashtirishga salbiy ta’sir qilishi mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlar yoshlar hayotida ijtimoiy psixologik jihatdan murakkab va ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatadi. Ularning ijobiy ta’siri – ijtimoiy identifikatsiya, bilim olish va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish; salbiy ta’siri – stress, yolg‘izlik, ijtimoiy xavotir va mustaqil qaror qabul qilishdagi qiyinchiliklardir. Shu sababli, yoshlarning ijtimoiy tarmoqlardan foydalanganda real hayotdagi moslashuv ko‘nikmalarini mustahkamlash muhim ahamiyatga ega.

Rahmonova Nazira Rahmatovna tomonidan 2025 yilda chop etilgan ushbu ilmiy maqola ijtimoiy tarmoqlarning o‘quvchi va yoshlarning psixologik rivojlanishiga bo‘lgan ta’sirini chuqur tahlil qiladi. Tadqiqot asosan raqamli makonda faoliyatning o‘quvchi psixikasiga ijobiy va salbiy ta’sirlarini ochib beradi, shu bilan birga ularning diqqat, emotsional barqarorlik, ijtimoiylashuv kabi asosiy psixologik komponentlariga ta’sir mexanizmlarini ko‘rsatadi[1].

Raqamli makonning o‘rni bugungi kunda maqola ijtimoiy tarmoqlarni yoshlar hayotidagi muhim raqamli muhit sifatida tasvirlab, ularning boshlang‘ich go‘yalar, o‘zini tanitish, boshqalar bilan aloqa o‘rnatish imkoniyatlarini ko‘rsatadi[2]. Ijobiy psixologik omillar: Maqola ijtimoiy tarmoqlardan to‘g‘ri va samarali foydalanish orqali o‘quvchilarning intellektual, kommunikativ va ijodiy salohiyatlari rivojlanishini ta’kidlaydi, ya’ni ularni yaxshi bilim olish, fikr almashish, yangi ko‘nikmalar egallashda vosita sifatida ko‘radi. Salbiy psixologik ta’sirlar: Shu bilan birga, maqola diqqatning susayishi, vaqtni noto‘g‘ri boshqarish, virtual qatlamda haddan tashqari faoliyat yuritish natijasida hissiy barqarorlikning pasayishi kabi salbiy jihatlarni ham tahlil qiladi. Bu holat shamollik, stress va ijtimoiy izolyatsiya kabi psixologik holatlarga olib kelishi mumkin. Ijtimoiylashuv va muloqot: Maqola ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning real va virtual muloqot ko‘nikmalariga turlicha ta’sir ko‘rsatishini yoritadi: onlayn muloqot yoshlar o‘rtasida yangi aloqalar o‘rnatish uchun qulay bo‘lishi bilan birga yuzma-yuz muloqot ko‘nikmalarining pasayishiga sabab bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi[3].

Maqola salbiy psixologik oqibatlarning oldini olish uchun ongli, muvozanatli internet foydalanish strategiyalari, pedagogik qo‘llanmalar va yoshlar uchun psixologik dasturlar ishlab chiqishni taklif etadi. Bu tavsiyalar yoshlarning raqamli muhitda sog‘lom psixologik rivojlanishiga yordam beradi.

Rahmonova Nazira Rahmatovna tadqiqoti ijtimoiy tarmoqlarni yoshlar psixologiyasiga chuqur ta’sir ko‘rsatadigan omil deb baholaydi - u ijobiy imkoniyatlar (ko‘nikma rivoji, kommunikatsiya, ijodkorlik) bilan birga salbiy oqibatlarni ham o‘z ichiga oladi. Maqola yoshlar raqamli makonda ongli faoliyat yuritishi uchun ilmiy asoslangan yondashuvlar va tavsiyalarni beradi.

Ijtimoiy tarmoqlarda yoshlar (12–20 yosh) kunlik vaqt sarfi (taxminiy statistik ma’lumot)

Yosh guruhi	Kunlik ijtimoiy tarmoqlarda o‘rtacha vaqt	Manba / Izoh
12–13 yosh	~4.1 soat / kun	AQSh yoshlarida o‘rtacha (13 yosh uchun) 4.1 soat
14–17 yosh	4.8–5.8 soat / kun	13–19 yoshlarda 4.8 soat o‘rtacha, 17 yoshlarda 5.8 soat
13–19 yosh	~4.8 soat / kun	AQSh so‘rovi bo‘yicha umumiy o‘rtacha qiymat

12–20 yosh	~5.1 soat / kun (Gen Z umumiy)	2025 yilda Gen Z yoshlar 5.1 soat/gun sarflashini ko‘rsatadi
Globally yoshlar	~3–5 soat/gun (o‘rtacha)	Xalqaro tadqiqotlar turlicha, global o‘rtacha ham shu dia-pazonda

O‘rtacha vaqt - 12–20 yoshdagi yoshlar uchun ijtimoiy tarmoqlarda kunlik vaqt odatda tax-minan 4–6 soat oralig‘ida bo‘lib, o‘rta yoshdagi (15–18) o‘smirlar ongida bu ko‘rsatkich yuqoriroq bo‘lishi kuzatiladi.

Gen Z trendi - 2025 yilgi so‘rov natijalari bo‘yicha Gen Z (14–20 yosh) kundalik ijtimoiy tarmoqlarda o‘rtacha ~5.1 soat vaqt sarflaydi, bu yoshlarning raqamli muhitga qanchalik chalina-yotganini ko‘rsatadi.

Yosh farqlari - 12–13 yoshdagilar 4 soat atrofida bo‘lsa, 15–17 yoshdagilar 5 soatdan ortiq vaqt ajratadi, bu esa o‘smirlarning ijtimoiy faol bo‘lishi va kontent iste’moli bilan bog‘liq.

Global miqyos - boshqa tadqiqotlar esa global yoshlar orasida 3–5 soat/kun darajasini ko‘rsatgan.

12–20 yosh oralig‘idagi yoshlar ijtimoiy tarmoqlarda kuniga odatda 4–6 soat vaqt sarflaydi.

O‘smirlar (15–18 yosh) ijtimoiy tarmoqlarda eng ko‘p vaqt o‘tkazadigan guruh bo‘lib, bu ularning ijtimoiy aloqalari, ta’lim resurslari va kundalik hayoti bilan uzviy bog‘liq.

Turli manbalar bo‘yicha o‘rtacha qiymat farq qilsa ham, trend bitta: ijtimoiy tarmoqlar yoshlar hayotida vaqt sarfi bo‘yicha yetakchi faoliyat turidir.

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar yoshlar hayotida ajralmas rol o‘ynamoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, 12–20 yosh oralig‘idagi yoshlar ijtimoiy tarmoqlarda kuniga o‘rtacha 4–6 soat vaqt sarflaydi, bu ularning kundalik faoliyati, muloqot ko‘nikmalari va hissiy holatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning ijtimoiy identifikatsiyasi, bilim olish, kreativ fikrlash va guruhga mansublik tuyg‘usini rivojlantirishda ijobiy rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, or-tiqcha va nazoratsiz foydalanish ularning real hayotdagi muloqot ko‘nikmalarini susaytirishi, stress va o‘zini past baholash kabi psixologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, yoshlarni ijtimoiy tarmoqlardan foydalanganda real hayotdagi muloqot va moslashuv ko‘nikmalarini rivojlantirish muhimdir. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy tarmoqlar yoshlar uchun nafaqat ijobiy imkoniyatlar, balki ehtiyotkorlik bilan yondash-ishni talab qiladigan vosita sifatida qaraladi. Ushbu tadqiqot natijalari asosida ota-onalar, peda-goglar va psixologlar yoshlarning raqamli muhitdagi faoliyatini to‘g‘ri yo‘naltirish va ularning ijtimoiy-psixologik rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishlari mum-kin.

Xulosa sifatida, ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning real hayotdagi moslashuvi va psixologik ho-latiga ikki tomonlama - ijobiy va salbiy - ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, ularni samarali va muvoza-natli foydalanish yoshlarning ijtimoiy, hissiy va kognitiv rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Avezova R. A., Raximova M. S. The Impact of Social Media on Teenagers - maqola ijtimoiy tarmoqlar o‘smirlar ruhiy salomatligi, xulq-atvori va muloqotiga ta’sirini tahlil qiladi.

2. Internet va ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar ongiga ta’siri va xavflari - S. Salomov tomoni-dan yozilgan ilmiy tadqiqot, ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar psixologiyasiga ta’sirini ilmiy asosda ko‘rsatadi.

3. Internet va ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar ongiga ta’siri va oqibatlari - S. Karoboyev & M. Qumiriddinova maqolasi, statistik ma’lumotlar va salbiy psixologik ta’sirlarni tahlil qiladi.

4. Axborot iste’moli va yoshlar ongiga ta’siri - M. Ilhomovna Abduqahhorova maqolasi, raqamli savodxonlik va psixologik ta’sirni o‘rganadi.

5. The Impact of Social Media on the Mental Health of Adolescents - ilmiy sharh bo‘lib, ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyat va ruhiy salomatlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qiladi.

Худайбердиева Хикоят Кадировна
Каршинский государственный университет,

независимый исследователь.

КРЕАТИВНОСТЬ КАК СОВОКУПНОСТЬ ТАЛАНТОВ И ЕЁ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ

Аннотация. *В данной статье представлен систематизированный анализ креативности, как важного фактора личностного развития. Творчество рассматривается как результат взаимодействия таланта, знаний, опыта и деятельности. В статье подробно исследуется влияние творческой деятельности на мышление человека, его эмоциональное состояние, социальную адаптацию, которое подтверждает необходимость формирования творческой личности в современном обществе и системе образования.*

Ключевые слова: *креативность, творчество, талант, личность, мышление, развитие, образование*

CREATIVITY AS A SET OF TALENTS AND ITS ROLE IN PERSONALITY FORMATION

Abstract. *This article presents a broad and systematic analysis of creativity as an important factor in personal development. Creativity is interpreted as the result of the interaction of talent, knowledge, experience and activity The article examines in detail the influence of creative activity on human thinking, emotional state, and social adaptation, which confirms the need to develop a creative personality in modern society and the education system.*

Key words: *creativity, talent, personality, thinking, development, education*

KREATIVLIK — ISTE’DODLAR MAJMUI SIFATIDA VA UNING SHAXS SHAKLLANISHIDAGI O‘RNI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada shaxsiy rivojlanishning muhim omili sifatida ijodkorlikning tizimli tahlili keltirilgan. Ijod iste'dod, bilim, tajriba va faoliyatning o'zaro ta'siri natijasi sifatida qaraladi. Maqolada ijodiy faoliyatning inson tafakkuriga, hissiy holatiga va ijtimoiy moslashuviga ta'siri batafsil ko'rib chiqiladi, bu zamonaviy jamiyatda va ta'lim tizimida ijodiy shaxsni shakllantirish zarurligini tasdiqlaydi.*

Kalit so'zlar: *ijodkorlik, iste'dod, shaxsiyat, tafakkur, rivojlanish, ta'lim*

Введение. В условиях стремительных социальных и культурных изменений особое значение приобретает развитие творческого потенциала личности. Творчество рассматривается не только как способность создавать новое, но и как важный фактор самореализации, самопознания и личностного роста. В процессе творческой деятельности человек раскрывает свои внутренние возможности, формирует индивидуальность и вырабатывает собственную систему действий. Поэтому изучение творчества как совокупности таланта и его влияния на формирование личности является актуальной научной и педагогической задачей.

Талант нельзя рассматривать, как нечто статичное и врождённое раз и навсегда. Бесспорно, что у каждого человека есть определённые задатки, но именно труд, настойчивость и интерес позволяют превратить их в реальные способности. Творчество становится тем механизмом, через который талант проявляется и совершенствуется. Чем больше человек работает над собой, экспериментирует, тем активнее развиваются его творческие возможности.

Цель исследования. Целью данной статьи является анализ творчества как совокупности таланта и определение его роли в процессе формирования и развития личности. В формировании личности не менее важную роль играет творчество. Во-первых, оно лучше по-

нимает свои чувства, ценности и стремления. Во-вторых, творчество развивает самостоятельность мышления. Творческая личность учится анализировать, находить нестандартные решения и не зависеть полностью от чужого мнения. Кроме того, творчество формирует эмоциональную устойчивость и уверенность.

Исследовательские задачи. Для достижения поставленной цели в работе предполагается решение следующих задач:

1. Рассмотреть понятия «творчество» и «талант» в контексте психологических и педагогических исследований.
2. Проанализировать взаимосвязь таланта и творческой деятельности.
3. Определить влияние творчества на формирование личностных качеств человека.
4. Выявить значение творческой деятельности в процессе самореализации личности.

Методология и методы исследования. Методологической основой исследования послужили труды отечественных и зарубежных психологов и педагогов, посвящённые проблемам творчества, таланта и развития личности. Ильин Евгений Павлович в своём труде «Психология творчества, креативности, одаренности» отметил ряд исследователей-психологов , как отечественных, так и зарубежных, проблема творчества занимает уже давно. Однако пик изучения этой проблемы наступил в первой трети XX в. Достаточно перечислить авторов, опубликовавших в этот период свои работы. Это Е.Рибо [1901] и А.Пуанкаре [1910]– за рубежом, Д.Н.Овсянико-Куликовский [1902], Б. А.Лезин [1907, 1927], П. К. Энгельмейер [1910],1 А. М. Евлахов (1910, 1912, 1929), И. А. Затуленьев (1915), П. И. Вальден [1916], А. М. Блох [1920], И. И. Лапшин [1922], В. Л. Омельянский [1922, 1923], А. Г. Горнфельд [1923], С. О. Грузенберг [1923, 1924], В. Я. Курбатов [1923], Ф. Ю. Левинсон-Лессинг [1923], В. М. Бехтерев [1924], П. И. Карпов [1926], Г. И. Маркелов [1926], А. П. Нечаев [1929], П. М. Якобсон [1934], В. П. Полонский [1934] – в нашей стране. Привлекала проблема творчества и физиолога В. В. Савича [1921, 1922, 1923], рассматривавшего творчество как образование новых условных рефлексов с помощью ранее образованных связей, а вопрос об одаренности как высшего проявления творчества – В. Освальда [1910]. В основном эти работы были посвящены либо естественно-философскому осмыслению роли творчества как механизма развития природы и человечества, либо научному и техническому творчеству, и, как отмечает Я. А. Пономарев [1976], обусловлены они были не потребностями общества в управлении творчеством, а любознательностью отдельных исследователей. Затем вплоть до середины XX в. исследованиям творчества не придавалось существенного значения. Научно-техническая революция, произошедшая в середине XX в., дала толчок и изучению психологами закономерностей творчества в науке, которая превратилась в производительную силу, существенно влияющую на экономику. На повестке дня встал вопрос о поиске людей, способных к научному и техническому творчеству. Это породило в 1950-х гг., прежде всего в США, многочисленные исследования, направленные на поиск критериев творческих способностей, в качестве которых выступила креативность, путей ее развития и на выявление творческих личностей [креативов]. Все эти аспекты можно объединить в проблему управления творчеством. Другим направлением явилось стремление создать алгоритмы решения творческих задач. Например, Г.С.Альтшуллер [1961, 1973] пытался разработать эвристики для изобретателей [алгоритм решения изобретательских задач – АРИЗ]. Однако процесс творчества, хотя и подчиняется определенным закономерностям, все же носит печать индивидуальности. Поэтому справедливы упреки в адрес Альтшуллера, сделанные В. И. Орловым: «Напрасно думать, что заменой слова «изобрести» на слова «преодолеть противоречие» облегчаются или снимаются творческие трудности… никакие наставления по изобретательскому творчеству никогда не родят идею, несущую в мир прометеев пламень. Великие изобретения рождаются не из схем, а в могучем течении и кипении жизни. Признаемся откровенно, не мороча читателям голову, нет еще в природе методики изобретательства» [1964, с. 311].

Результаты исследования. В ходе исследования установлено, что творчество представляет собой сложный процесс, основанный на сочетании врождённых способностей [таланта] и приобретённых умений. Талант выступает предпосылкой творческой деятельности, однако его развитие невозможно без целенаправленной работы, мотивации и благоприятной среды. Творческая деятельность способствует развитию таких личностных качеств, как самостоятельность, креативность, уверенность в себе, эмоциональная устойчивость и способность к нестандартному мышлению. Кроме того, творчество играет важную роль в формировании позитивной самооценки и чувства собственной значимости.

Креативность в современной психолого-педагогической науке рассматривается как сложное, многомерное и интегративное качество личности, отражающее её способность к созданию нового, оригинальному мышлению и нестандартному решению жизненных и профессиональных задач. В условиях стремительных социальных, технологических и культурных изменений именно креативность становится одним из ключевых ресурсов развития человека, определяющим его конкурентоспособность, адаптивность и успешность самореализации. В этой связи особую актуальность приобретает понимание креативности не как изолированного свойства, а как совокупности взаимосвязанных талантов, способностей и личностных характеристик, формирующих целостный творческий потенциал индивида.

С психологической точки зрения креативность объединяет в себе интеллектуальные, эмоциональные, мотивационные и поведенческие компоненты. Она проявляется не только в высоком уровне воображения и гибкости мышления, но и в развитой интуиции, наблюдательности, способности видеть проблему под разными углами, устанавливать неожиданные связи между явлениями. При этом важную роль играют такие личностные качества, как самостоятельность, внутренняя свобода, открытость новому опыту, готовность к риску и преодолению стереотипов. Именно совокупность этих характеристик позволяет говорить о креативности как о системе талантов, где каждый элемент усиливает и дополняет другой.

Рассматривая креативность как совокупность талантов, следует подчеркнуть, что она включает различные виды одарённости: интеллектуальную, художественную, коммуникативную, социальную, эмоциональную. Например, интеллектуальный талант обеспечивает продуктивность мыслительных операций, художественный — образность и эстетическое восприятие мира, коммуникативный — способность к эффективному взаимодействию с людьми, а эмоциональный — эмпатию и тонкое понимание переживаний других. Их интеграция создаёт условия для формирования гармонично развитой личности, способной не только генерировать новые идеи, но и успешно реализовывать их в реальной деятельности.

Особое значение креативность приобретает в процессе формирования личности. В ходе онтогенеза она выступает важным фактором самопознания, самоопределения и самореализации. Творческая активность стимулирует развитие рефлексии, критического мышления и внутренней мотивации, формируя у человека стремление к самостоятельному поиску знаний и новых способов действия. Благодаря этому личность становится более автономной, инициативной и ответственной за собственный выбор. Креативный человек легче адаптируется к изменяющимся условиям, быстрее находит альтернативные решения и проявляет устойчивость к стрессовым ситуациям.

С педагогической точки зрения развитие креативности рассматривается как одна из приоритетных задач образования. Современная школа и высшее учебное заведение должны создавать такие образовательные условия, которые способствуют раскрытию индивидуальных способностей каждого обучающегося. Это предполагает использование проблемного обучения, проектной деятельности, исследовательских заданий, групповых форм работы и интерактивных методов, стимулирующих самостоятельность и творческое мышление. В такой образовательной среде студент или ученик выступает не пассивным потребителем информации, а активным субъектом познания, способным к созданию нового опыта.

Кроме того, креативность тесно связана с социальным развитием личности. Она способствует формированию гибкости в межличностных отношениях, толерантности к различным точкам зрения, умению сотрудничать и находить компромиссы. Творческий подход к общению помогает человеку эффективнее решать конфликты, устанавливать продуктивные социальные связи и проявлять лидерские качества. Тем самым креативность выступает не только индивидуальным, но и социально значимым ресурсом, обеспечивающим прогресс общества в целом.

Таким образом, креативность как совокупность талантов представляет собой системное образование, объединяющее интеллектуальные, эмоциональные и личностные возможности человека. Она играет ключевую роль в формировании гармоничной, активной и самостоятельной личности, способной к инновационному мышлению и продуктивной деятельности. Развитие креативности следует рассматривать как важнейшее условие личностного и профессионального становления, поскольку именно творческий потенциал позволяет человеку не только адаптироваться к миру, но и преобразовывать его, внося собственный вклад в культурное и социальное развитие общества.Выводы: таким образом, творчество как совокупность таланта и личностных усилий играет ключевую роль в формировании личности. Оно способствует раскрытию индивидуальности, развитию интеллектуальных и эмоциональных качеств, а также успешной самореализации человека в обществе. Поддержка и развитие творческого потенциала являются важными задачами современной системы образования и воспитания, направленными на формирование гармонично развитой личности.

Список использованной литературы.

1. Выготский Л. С. Детская психология и вопросы творчества.
2. Маслоу А. Мотивация человека и развитие личности.
3. Рубинштейн С. Л. Основы психологической деятельности.
4. Богоявленская Д. Б. Творческое мышление и способности.
5. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности

Халилова Хуршида Тешаева
доцент кафедры педагогики начального образования Узбекского государственного педагогического университета имени Низами, PhD,
Хакимов Карим Норбой угли
магистрант Узбекского государственного педагогического университета имени Низами

ФОРМЫ И МЕТОДЫ РЕАЛИЗАЦИИ ИНТЕГРАЦИИ НА УРОКАХ ЕСТЕСТВЕННО-НАУЧНОГО ЦИКЛА ИНТЕГРИРОВАННЫЕ УРОКИИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ И ПРОЕКТНЫЕ МЕТОДЫ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. *В статье рассматриваются формы и методы реализации интеграции на уроках естественно-научного цикла в начальной школе. Особое внимание уделяется интегрированным урокам, исследовательским и проектным методам обучения, а также экспериментальной деятельности младших школьников.*

Ключевые слова: *интеграция в обучении, естественно-научный цикл, интегрированные уроки, исследовательские методы, проектная деятельность, экспериментальная деятельность, младшие школьники, начальное образование, познавательная активность.*

“FORMS AND METHODS OF IMPLEMENTING INTEGRATION IN NATURAL SCIENCE CYCLE LESSONS: INTEGRATED LESSONS, RESEARCH AND PROJECT-BASED METHODS, AND EXPERIMENTAL ACTIVITIES OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS”

Annotation. *The article examines the forms and methods of implementing integration in natural science cycle lessons in primary school. Special attention is given to integrated lessons, research and project-based learning methods, as well as the experimental activities of primary school students.*

Key words: *integration in education, natural science cycle, integrated lessons, research methods, project-based learning, experimental activities, primary school students, primary education, cognitive activity.*

“BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TABIIY FANLAR DARSLARIDA INTEGRATSIYANI AMALGA OSHIRISH SHAKL VA METODLARI: INTEGRATSIYALASHGAN DARSLAR, TADQIQOT VA LOYIHAVIY METODLAR HAMDA O‘QUVCHILARNING TAJRIBAVIY FAOLIYATI”

Annotatsiya. *Maqolada boshlang‘ich ta’limda tabiiy fanlar turkumiga oid darslarda integratsiyani amalga oshirish shakl va metodlari yoritilgan. Unda integratsiyalashgan darslar, tadqiqot va loyihaviy o‘qitish metodlari, shuningdek, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning tajribaviy faoliyatining ta’lim jarayonidagi ahamiyati alohida ta’kidlangan.*

Kalit so‘zlar: *ta’limda integratsiya, tabiiy fanlar turkumi, integratsiyalashgan darslar, tadqiqot metodlari, loyihaviy faoliyat, tajribaviy faoliyat, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar, boshlang‘ich ta’lim, bilish faolligi.*

Интеграция в образовательном процессе начальной школы выступает важнейшим средством формирования у обучающихся целостной естественно-научной картины мира. В условиях современного общества, характеризующегося быстрым развитием науки и технологий, возрастает необходимость формирования у подрастающего поколения системного научного мышления, способности видеть взаимосвязи между явлениями природы и обще-

ства, понимать их закономерности и причинно-следственные связи. Начальная школа является базовым этапом данного процесса, поскольку именно в младшем школьном возрасте закладываются основы мировоззрения и научного понимания окружающей действительности.

Естественно-научная картина мира представляет собой целостную систему представлений о природе, основанную на научных знаниях, обобщённых понятиях и закономерностях. Для младших школьников формирование такой картины мира осложняется фрагментарностью учебного содержания, обусловленной предметной дифференциацией обучения. Отдельное изучение элементов окружающего мира в рамках различных учебных дисциплин нередко приводит к разрозненному усвоению знаний и затрудняет понимание целостности природных процессов. В этой связи интеграция обучения приобретает особое значение как средство объединения знаний и формирования у учащихся целостного научного взгляда на мир.

Интеграция позволяет рассматривать природные явления не изолированно, а во взаимосвязи и взаимодействии, что соответствует объективной логике научного познания. В процессе интегрированного обучения младшие школьники получают возможность осознавать единство природы, взаимозависимость её компонентов и роль человека в системе «природа – общество». Это способствует формированию экологического сознания, ответственности за сохранение окружающей среды и осмысленного отношения к природным ресурсам.

Особую роль в формировании целостной естественно-научной картины мира играют межпредметные связи в обучении. Межпредметные связи выступают важным дидактическим средством интеграции знаний и обеспечивают согласованность содержания различных учебных дисциплин. Они способствуют углублению понимания учебного материала, расширению кругозора учащихся и формированию у них способности применять знания в новых условиях.

В начальной школе межпредметные связи реализуются между такими учебными предметами, как «Окружающий мир», математика, родной язык, литературное чтение, технология, изобразительное искусство и музыка. Например, изучение природных явлений может сопровождаться математическими измерениями, языковым описанием, художественным отображением и практической деятельностью. Такой подход позволяет учащимся рассматривать изучаемые объекты с разных сторон и формировать целостное представление о них.

Межпредметные связи в обучении выполняют ряд важных функций. Прежде всего, они обеспечивают системность знаний, способствуя осознанию учащимися общих понятий и закономерностей, лежащих в основе различных учебных предметов. Кроме того, межпредметные связи повышают мотивацию к обучению, так как учащиеся видят практическую значимость знаний и их применение в различных сферах деятельности. Немаловажной является и развивающая функция межпредметных связей, проявляющаяся в развитии мышления, речи, воображения и познавательной самостоятельности младших школьников.

Интеграция и межпредметные связи играют ключевую роль в развитии научного мышления учащихся. Научное мышление характеризуется способностью анализировать явления, устанавливать причинно-следственные связи, делать обобщения, выдвигать гипотезы и проверять их на практике. Формирование данных умений невозможно без интеграции знаний, поскольку научное познание по своей природе носит междисциплинарный характер.

В младшем школьном возрасте научное мышление находится на начальной стадии формирования и опирается преимущественно на наглядно-образные и практические формы познания. Интегрированное обучение создает условия для постепенного перехода от наглядного восприятия к элементам абстрактного и логического мышления. В процессе интегративных учебных заданий учащиеся учатся сравнивать объекты, классифицировать их, выявлять сходства и различия, устанавливать простейшие закономерности.

Роль интеграции в развитии научного мышления проявляется также в формировании у учащихся умения рассматривать проблему с разных точек зрения. Интегративные задания предполагают использование знаний из различных областей, что способствует развитию гибкости мышления и способности к переносу знаний. Это особенно важно в условиях компетентностного подхода, ориентированного на подготовку учащихся к решению комплексных жизненных и учебных задач.

Интеграция обучения способствует развитию у младших школьников элементов исследовательской деятельности, таких как наблюдение, экспериментирование, выдвижение предположений и анализ результатов. Включение исследовательских заданий интегративного характера позволяет учащимся осваивать основы научного метода познания в доступной для их возраста форме. Это, в свою очередь, формирует интерес к научному знанию и положительное отношение к учебной деятельности.

Интеграция в образовательном процессе начальной школы выступает эффективным средством формирования целостной естественно-научной картины мира, реализации межпредметных связей и развития научного мышления младших школьников. Она обеспечивает системность и осмысленность знаний, способствует развитию познавательной активности, самостоятельности и творческих способностей учащихся, а также соответствует современным требованиям к качеству начального образования.

В условиях модернизации системы образования и перехода к компетентностной модели обучения особую актуальность приобретает проблема интеграции содержания учебных дисциплин, особенно на уроках естественно-научного цикла в начальной школе. Современное образование ориентировано не только на усвоение отдельных знаний по предметам, но и на формирование у учащихся целостной научной картины мира, системного мышления и способности применять полученные знания в реальных жизненных ситуациях. В этой связи интеграция выступает как важный педагогический принцип, обеспечивающий взаимосвязь различных учебных областей и способствующий развитию познавательной активности младших школьников.

Интеграция в естественно-научном обучении предполагает объединение содержания таких дисциплин, как окружающий мир, природоведение, элементы биологии, географии, физики и экологии, на основе общих понятий, закономерностей и проблем. Такой подход позволяет преодолеть фрагментарность знаний, характерную для традиционного предметного обучения, и формирует у детей целостное восприятие природы как единой системы. Учащиеся начинают осознавать взаимосвязь явлений и процессов, понимать причинно-следственные отношения, что способствует развитию логического и критического мышления.

Одной из наиболее эффективных форм реализации интеграции являются интегрированные уроки. Их сущность заключается в объединении учебного материала из разных предметных областей вокруг одной темы или проблемы. Например, изучение темы «Вода» может включать физические свойства вещества, биологическое значение воды для живых организмов, экологические аспекты её охраны, а также математические расчёты и элементы практических наблюдений. Такая организация урока делает процесс обучения более содержательным и приближённым к реальной жизни, повышает интерес учащихся и способствует более глубокому усвоению знаний. Кроме того, интегрированные занятия создают условия для межпредметных связей, развивают способность переносить знания из одной области в другую.

Наряду с интегрированными уроками важную роль играют исследовательские и проектные методы обучения. Исследовательская деятельность ориентирована на формирование у младших школьников навыков самостоятельного поиска информации, выдвижения гипотез, наблюдения, анализа и обобщения результатов. В процессе выполнения простых исследований дети учатся задавать вопросы, экспериментировать, делать выводы, что спо-

собствует развитию познавательной инициативы и научного стиля мышления. Такой подход формирует у учащихся не пассивное усвоение готовых знаний, а активное их «открытие», что значительно повышает прочность и осознанность обучения.

Проектные методы, в свою очередь, позволяют объединить знания и умения из различных областей для решения практико-ориентированных задач. Работа над проектом предполагает планирование деятельности, распределение ролей, поиск информации, её обработку и представление результатов. Это развивает коммуникативные навыки, умение работать в команде, ответственность и самостоятельность. Например, экологические проекты, связанные с изучением состояния окружающей среды, выращиванием растений или созданием мини-лабораторий, способствуют формированию у детей бережного отношения к природе и социальной активности.

Особое место в системе интегрированного естественно-научного образования занимает экспериментальная деятельность младших школьников. Эксперимент выступает как важнейший метод познания, позволяющий на практике убедиться в закономерностях природных явлений. Проведение простых опытов, наблюдений и практических работ делает обучение наглядным, доступным и эмоционально насыщенным. Дети не только слушают объяснения учителя, но и самостоятельно взаимодействуют с объектами природы, что усиливает их познавательный интерес и способствует развитию сенсорного опыта. Экспериментальная деятельность формирует навыки анализа, сравнения, классификации, а также аккуратность и ответственность при работе с материалами и оборудованием.

Следует подчеркнуть, что успешная реализация интеграции требует от педагога высокого уровня профессиональной подготовки, методической гибкости и творческого подхода. Учителю необходимо грамотно отбирать содержание, продумывать межпредметные связи, использовать разнообразные формы и методы работы, учитывать возрастные и психологические особенности младших школьников. Только в этом случае интегрированное обучение станет эффективным средством развития личности ребёнка.

Таким образом, интегрированные уроки, исследовательские и проектные методы, а также экспериментальная деятельность образуют единую систему форм и методов, обеспечивающих реализацию интеграции на уроках естественно-научного цикла. Их комплексное применение способствует формированию у младших школьников целостного научного мировоззрения, познавательной активности, самостоятельности и практических умений. В результате обучение становится более осмысленным, интересным и продуктивным, а учащиеся приобретают основы научного мышления, необходимые для дальнейшего успешного образования и адаптации в современном мире.

Список использованной литературы.

1. Абдуллаева Д. Р. Интегративный подход в обучении младших школьников. Монография – Ташкент: Фан, 2019.

2. Андреев В. И. Педагогика: учебный курс для творческого саморазвития. – Казань: Учебник. Центр инновационных технологий, 2018.

3. Бабанский Ю. К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. Учебное пособие. – М.: Педагогика, 2017.

Hayitov Anvar Isomidin o'g'li
Nizomiy nomidagi TDPU
Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi kafedrasi katta o'qituvchisi

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING REFLEKSIV KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISHGA DOIR TAJRIBA-SINOV ISHLARI MAZMUNI

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining refleksiv kompetentliligini rivojlantirishga qaratilgan tajriba-sinov ishlari mazmuni yoritilgan. Tadqiqot jarayonida refleksiv kompetentlikni shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar va samarali metodlar aniqlangan. Olingan natijalar refleksiv faoliyat bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini oshirishda muhim omil ekanini ko‘rsatadi.*

Kalit so'zlar: *bo‘lajak o‘qituvchi, boshlang‘ich ta'lim, refleksiv kompetentlik, refleksiya, tajriba-sinov ishlari, kasbiy kompetensiya, pedagogik faoliyat, interfaol metodlar, o‘z-o‘zini tahlil qilish.*

СОДЕРЖАНИЕ ОПЫТНО-ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ РАБОТ ПО РАЗВИТИЮ РЕФЛЕКСИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация: *В данной статье раскрывается содержание опытно-экспериментальных работ, направленных на развитие рефлексивной компетентности будущих учителей начальных классов. В процессе исследования определены педагогические условия и эффективные методы, способствующие формированию рефлексивной компетентности. Полученные результаты показывают, что рефлексивная деятельность является важным фактором повышения профессиональной компетентности будущих учителей.*

Ключевые слова: *будущий учитель, начальное образование, рефлексивная компетентность, рефлексия, опытно-экспериментальные работы, профессиональная компетентность, педагогическая деятельность, интерактивные методы, самоанализ.*

CONTENT OF EXPERIMENTAL WORK ON DEVELOPING REFLEXIVE COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Annotation: *This article presents the content of experimental work aimed at developing the reflexive competence of future primary school teachers. The study identifies pedagogical conditions and effective methods that contribute to the formation of reflexive competence. The findings indicate that reflexive activity is an important factor in enhancing the professional competence of future teachers.*

Key words: *future teacher, primary education, reflexive competence, reflection, experimental work, professional competence, pedagogical activity, interactive methods, self-analysis.*

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining refleksiv kompetentliligini rivojlantirish jarayonida erishilgan natijalarni tahlil qilish, qiyoslash va umumlashtirish, samaradorligi darajasini aniqlash metodikasini ishlab chiqishni taqozo etadi. Ushbu maqsadda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining refleksiv kompetentliligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik tizim natijadorligini aniqlash asoslovchi va ta'kidlovchi tajriba-sinov ishlarining to‘g‘ri tashkil etilishini talab etadi.

Tadqiqot ishining birinchi va ikkinchi bobida tahlil etilgan nazariy fikrlarning amaliy ishlanmalar bilan uyg‘unlashtirilganligi, mavjud pedagogik muammoning har tomonlama o‘rganilishi natijasida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish va ijobiy jihatlarini oshirish ta'kidlovchi tajriba-sinov ishlari davomida belgilab olindi. Tajriba-sinov ishlarini tashkil etish

maqsadida maxsus ko‘rsatkichlar tizimini o‘z ichiga olgan dastur ishlab chiqildi va mazkur dasturda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining refleksiv kompetentliligini rivojlantirish jarayonining maqsadga muvofiqligini ta’minlovchi tajriba-sinov ishlari metodikasi bayon etildi.

Ushbu dasturning asosiy maqsadi – tadqiqot konsepsiyasi, obyekti, predmeti, vazifalaridan kelib chiqqan holda, tajriba-sinov ishlari samaradorligini oshirishning amaliy jihatlarini aniqlash va shakl, metod vositalarni belgilashdan iborat.

Tajriba-sinov ishlari davomida quyidagi pedagogik vazifalar hal qilindi:

1. Tajriba-sinov obyektlari aniqlandi.
2. Tajriba-sinovning davomiyligi va bosqichlari belgilandi.
3. Tajriba-sinov bosqichlarida amalga oshirilishi lozim bo‘lgan vazifalar aniqlandi.
4. Tajriba-sinov ishlarida respondentlar soni belgilab olindi va tajriba va nazorat guruhlari shakllantirildi.
5. Respondentlar tajriba-sinov ishlarining mazmunidan xabardor qilindi.
6. Tajriba-sinov ishlarini tashkil etuvchi mas’ullar aniqlandi.
7. Tajriba-sinov materiallari tayyorlandi va uning mazmuni tadqiqot bazasi sifatida universitet fakultet yig‘ilishlarida muhokama etildi.
8. Ijtimoiy-gumanitar va mutaxassislik fanlarning mazkur yo‘nalishdagi pedagogik imkoniyatlari o‘rganildi.
9. Anketa, test, suhbat, intervyu, kuzatish, sotsiologik va psixologik tadqiqot metodikalari va metodlar yordamida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining refleksiv kompetentliligining rivojlanganligi aniqlandi.
10. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining refleksiv kompetentliligini rivojlantirish jarayonida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan maqbul shakllar, metodlar va vositalar belgilab olindi.
11. Tadqiqot xususiyatlariga mos ravishda ishlab chiqilgan va tanlab olingan metodikalar ta’kidlovchi tajriba-sinov jarayonida sinovdan o‘tkazildi hamda uning natijalari o‘rganildi.
12. Tajriba-sinov jarayonida qo‘llanilgan metodikalar samaradorligi aniqlandi, zarur holatlarda uning mazmuniga o‘zgartirishlar kiritildi.
13. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining refleksiv kompetentliligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan tajribalarning muvaffaqiyatli kechishini ta’minlovchi shart-sharoitlar yaratildi.
14. Tajriba-sinov ishlarining natijalari o‘zaro taqqoslandi va samaradorligi xususida yakuniy xulosa chiqarildi.
15. Umumiy natijalar matematik-statistik metod yordamida qayta ishlandi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining refleksiv kompetentliligini rivojlantirishga doir tajriba-sinov ishlarini o‘tkazishda quyidagi tamoyillarga amal qilindi:

– maqsad va vazifalarning aniq belgilanganligi;
– izchillik, ketma-ketlik va o‘zaro aloqadorlik;
– nazariya va amaliyotning birligi;
– respondentlarning o‘z imkoniyatlaridan erkin foydalanishi;
– sinaluvchilar psixologik holatining tajriba muhitiga muvofiqligi;
– pedagogik sharoitning maqsadga muvofiqligi.

Qo‘yilgan maqsad va vazifalar bilan bog‘liqlikda 2020-yildan 2023-yilgacha uch bosqichda tajriba-sinov ishlari amalga oshirildi.

1-jadval

Tajriba-sinov ishlarining mazmuni

20 22-2023-...	**Asoslovchi tajriba-sinov ishlari**
	Maqsad – bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida refleksiv fikrlashga oid ko‘nikmalarining dastlabki holatini o‘rganish va refleksiv kompetentlikni samarali rivojlantirish yo‘nalishlarini aniqlash.

	Vazifalar: bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining refleksiv kompetentliligini rivojlantirish jarayonining mazmunini aniqlashtirish; refleksiv kompetentlikning tuzulishi, tarkibiy qismlarini yoritib berish; refleksiv kompetentlikning mezonlari va darajalarini ishlab chiqish; bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida refleksiv kompetentlikni rivojlanganlik darajasini tashxis etish imkonini beradigan anketa, so‘rovnoma, metodikalarni ishlab chiqish; bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining refleksiv kompetentliligini rivojlanganlik darajasini tashxis etish.
2023-2024-yillar	**Shakllantiruvchi tajriba-sinov ishlari**
	Maqsad – shakllantiruvchi tajriba-sinov ishlarini tashkil etish, tadqiqot maqsadi, vazifalari va farazini aniqlashtirish va tekshirish, taklif etilgan texnologiya va pedagogik shart-sharoitlarni amalda sinab ko‘rish.
	Vazifalar: tajriba-sinov ishining shakllantiruvchi bosqichini amalga oshirishda foydalaniladigan metodikalarni tavsiflash; shakllantiruvchi tajriba-sinov ishlarini tashkil etish; bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining refleksiv kompetentliligini rivojlantirish jarayoniga oid ishlab chiqilgan tarkibiy-funksional model samaradorligini tekshirish; refleksiv kompetentlikni rivojlantirish jarayonida pedagogik shart-sharoitlar samaradorligini asoslash; asoslovchi va shakllantiruvchi bosqichlardagi tadqiqot natijalarini taqqoslash.
2024-2025-yillar	**Tahliliy-umumlashtiruvchi ishlar**
	Maqsad – eksperimental ma’lumotlarni o‘zlashtirish, ularni tahlil etish, samaradorligini aniqlash va ilmiy asoslash.
	Vazifalar: asoslovchi va shakllantiruvchi bosqichlardagi tadqiqotning natijalarini taqqoslash; tajriba-sinov ishlari jarayonida olingan natijalarga ishlov berish va tizimlashtirish; o‘tkazilgan tajriba-sinov ishlarini tahlil qilish asosida xulosa va tavsiyalar ishlab chiqish.

Refleksiv kompetentlikni rivojlantirishga doir tajriba-sinov ishining samaradorligi ilmiy-nazariy va amaliy tomondan asoslangan g‘oyalarni amaliyotga tatbiqinining natijadorligini aks ettiruvchi metodika va so‘rovnomalarning valentligi darajasi va qiymati bilan belgilanadi. Shu sababli tajriba-sinov ishlarini ilmiy-metodik va texnologik jihatdan maqsadga muvofiq tashkil etishni lozim deb hisoblaymiz. Refleksiv kompetentlikning tarkibiy qismlari hamda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining refleksiv fazilatlarining rivojlanganligini tashxis etish imkonini beradigan diagnostik vositalarni aniqlashtirib oldik (1-jadvalga qarang).

2-jadval

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarda refleksiv kompetentlikni rivojlanganlik darajasini aniqlovchi metodik vositalar

Komponentlar	Diagnostik vositalar
Empatik-moti-vatsion	O‘quv motivatsiyasining yo‘nalganligini tashxis qilish metodikasi. Empatiya darajasini aniqlash metodikasi.
Kognitiv-emo-tional	Diagnostik test. Emotsional holatlarda o‘z-o‘zini nazorat qilishni namoyon bo‘lishini o‘rganish metodikasi. Rokichning “Shaxs qadriyatlarini aniqlash” metodikasi.
Kommunikativ-kooperativ	K.N.Tomasning shaxs so‘rovnomasi. Shaxsning kommunikativ va tashkilotchilik moyilliklari diagnostikasi metodikasi.
Refleksiv-faoliyatli	Refleksivlik darajasini aniqlash metodikasi. (V.V.Ponamaryova bo‘yicha). N.Raydasning o‘ziga ishonch testi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining refleksiv kompetentliligining rivojlanganligini aniqlashga oid tajriba-sinov ishlarini tashkil etish, avvalo, refleksiv kompetentlikning mezon va ko‘rsatkichlarini aniqlashtirishni taqozo etadi. Mezon bu – shunday belgiki, shu belgi asosida

rivojlantirilayotgan jarayon baholanadi, belgilanadi va tasniflanadi, ya'ni bu bahoning o'lchamidir. Har bir belgilangan mezon sifatning u yoki bu darajasida namoyon bo'lishi mumkin va uning baholanayotgan obyektning sifat ko'rsatkichlari ahamiyatini ayni ko'rsatkichlarning bazaviy (eng yaxshi, ideal va hokazo) ahamiyati bilan solishtirishga asoslangan tegishli xususiyatini o'zida aks ettiradi. Ko'rsatkich, bu – jarayonning rivojlanishi va kechishi to'g'risida xulosa chiqarishga asos bo'ladigan o'lcham. Daraja esa – mavjud holatning ko'lami, rivojlanganligi va ahamiyatliligi o'lchovidir[93. 130, 47-b].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Дубовицкая Т.Д. К проблеме диагностики учебной мотивации // Вопросы психологии. – 2005. – С. 73-78.

2. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога: Учебное пособие. В 2 кн. – Кн. 1: Система работы психолога с детьми разного возраста. – Москва, 2000. – С. 374-379.

3. Стеценко, И. А. Формирование рефлексивной компетентности студентов педагогических вузов: технологический подход / И. А. Стеценко, Г. А. Полякова // Сибирский журнал. - 2011. - № 10. - С. 256-260.

Uralova Gulbaxor O'ktamovna
Nizomiy nomidagi TDPU
Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi kafedrasi dotsenti, PhD
Ubaydullayeva Muxtarama Raximjon qizi
Kimyo international university in tashkent magistr

"4-SINF TABIIY FANLAR DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA KO'RGAZMALI VOSITALARDAN FOYDALANISH ORQALI O'QUVCHILAR DUNYO QARASHINI RIVOJLANTIRISH"

Annotatsiya: *Ushbu maqolada 4-sinf tabiiy fanlar darslarida ko'rgazmali vositalardan samarali foydalanish orqali o'quvchilarning bilim darajasi va dunyoqarashini rivojlantirish masalalari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *boshlang'ich ta'lim, 4-sinf, tabiiy fanlar, ko'rgazmali vositalar, dars samaradorligi, o'quvchi dunyoqarashi, interfaol ta'lim, ko'rgazmalilik, ta'lim jarayoni.*

"DEVELOPING STUDENTS' WORLDVIEW BY INCREASING THE EFFECTIVENESS OF 4TH GRADE NATURAL SCIENCE LESSONS THROUGH THE USE OF VISUAL TEACHING AIDS"

Annotation: *This article discusses the issues of developing fourth-grade students' level of knowledge and worldview through the effective use of visual teaching aids in natural science lessons.*

Key words: *primary education, Grade 4, natural sciences, visual teaching aids, lesson effectiveness, students' worldview, interactive teaching, visualization, educational process.*

«РАЗВИТИЕ МИРОВОЗЗРЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УРОКОВ ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ В 4-М КЛАССЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ НАГЛЯДНЫХ СРЕДСТВ ОБУЧЕНИЯ»

Аннотация: *В данной статье рассматриваются вопросы развития уровня знаний и мировоззрения учащихся 4-х классов посредством эффективного использования наглядных средств обучения на уроках естествознания.*

Ключевые слова: *начальное образование, 4 класс, естественные науки, наглядные средства обучения, эффективность урока, мировоззрение учащихся, интерактивное обучение, наглядность, образовательный процесс.*

Jahon ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv, texnologiyalashtirilgan o'qitish va fanlarni ko'rgazmali vositalar asosida o'qitish global miqyosda yetakchi yo'nalishlardan biriga aylandi. Jahondagi nufuzli ilmiy va ta'lim tashkilotlari − UNESCO, UNICEF, OECD, World Bank, European Commission va boshqa xalqaro institutlar boshlang'ich ta'limda o'quvchilar dunyoqarashini shakllantirishda ko'rgazmalilikning ustuvor ahamiyatini qayd etadi.

Dunyo ta'lim tizimida boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitish jarayonini takomillashtirish, ayniqsa, o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini erta bosqichlarda shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Jahon pedagogikasida ko'rgazmali vositalar, tajribalar, modellar, multimedia resurslari va real obyektlardan foydalanish ilmiy tafakkurni rivojlantirishning eng samarali metodlaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Xususan, J. Dyui (John Dewey) tomonidan ilgari surilgan "tajribaga asoslangan ta'lim" nazariyasi ko'rgazmali vositalar yordamida bolalarda kuzatish, tahlil qilish va mantiqiy xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirishning muhimligini asoslab bergan. Shuningdek, Jerom Brunerning "konstruktiv yondashuv" modeli o'quvchining bilimni tayyor shaklda emas, balki ko'rgazmali materiallar va

faol faoliyat orqali mustaqil kashf etishi zarurligini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, vizual va amaliy o'quv jarayoni bolalarning tushunchalarni chuqur anglashiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

So'nggi yillarda amalga oshirilgan xalqaro tadqiqotlar ham ko'rgazmali vositalardan foydalanishning ta'lim samaradorligiga sezilarli ta'siri borligini tasdiqlaydi. Masalan, PISA va TIMSS kabi yirik baholash dasturlari natijalari shuni ko'rsatadiki, ko'rgazmali va interfaol metodlar qo'llanilgan darslarda o'quvchilarning ilmiy savodxonlik darajasi boshqa sinflarga nisbatan ancha yuqori bo'ladi. Finlyandiya, Singapur, Yaponiya kabi ilg'or ta'lim tizimiga ega davlatlarda boshlang'ich sinflarning o'zidayoq laboratoriya mini-eksperimentlar, real tabiiy obyektlar, maketlar, xaritalar, videolavhalar va raqamli ko'rgazmalar o'quv jarayonining ajralmas qismi sifatida joriy qilingan. Shuningdek, AQSh va Yevropadagi ilmiy-tadqiqot markazlari tomonidan olib borilgan izlanishlar shuni ko'rsatadiki, ko'rgazmali vositalardan muntazam foydalanish o'quvchilarda quyidagi ko'nikmalarni rivojlantiradi: kuzatuvchanlik va tahlil qilish qobiliyati, sabab-oqibatni aniqlash, ilmiy tushunchalarni real hayot bilan bog'lash, ekologik madaniyat va tabiatga ongli munosabatni shakllantirish, mustaqil fikrlash va kreativ qaror qabul qilish. Natijada ko'rgazmali vositalar faqat darsning qiziqarli bo'lishiga emas, balki o'quvchining dunyoqarashini tizimli ravishda kengaytirishga katta hissa qo'shadi.

Dunyo miqyosida erishilgan ilmiy-pedagogik natijalar shuni ko'rsatadiki, 4-sinf tabiiy fanlar darslarida ko'rgazmali vositalardan maqsadli va metodik jihatdan to'g'ri foydalanish o'quvchilarning bilim sifatini oshiradi, ularni real hayotdagi tabiiy jarayonlarni anglashga undaydi hamda ilmiy tafakkur asoslarini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Mamlakatimizda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquq-tartibotni, davlatimiz chegaralari daxlsizligini, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik muhitini ta'minlash uchun muhim poydevor bo'ldi, xalqimizning munosib hayot kechirishi, fuqarolarimizning bunyodkorlik salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini" amalga oshirish bo'yicha PF-60-son Farmonida belgilangan to'rtinchi vazifasida Taraqqiyot strategiyasida ta'lim sifatini oshirish bo'yicha belgilangan vazifalar ijrosi hamda b) bandida o'rta ta'lim tizimini zamon talablariga moslashtirish maqsadida, umumiy o'rta ta'lim muassasalarida darsliklarni yangilash dasturini amalga oshirish hamda ishning dolzarb masalasi bo'lib qolmoqda.1

O'zbekiston ta'lim tizimida so'nggi yillarda tabiiy fanlarni o'qitishning mazmuni va metodikasini takomillashtirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, tabiat hodisalarini ongli ravishda tushuntirish hamda kuzatuvchanlik va tahlil ko'nikmalarini rivojlantirish davlat ta'lim standartlarining asosiy talablaridan biri sifatida belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'limga oid qaror va farmonlarida, ayniqsa, "Yangi O'zbekiston maktabi" konsepsiyasida darslarni ko'rgazmali, interfaol va amaliy yondashuv asosida tashkil etish asosiy vazifa sifatida ko'rsatib o'tiladi. Ayniqsa, 2021-yilda tasdiqlangan Yangilangan DTS va o'quv dasturlarida tabiiy fanlar kursida ko'rgazmali vositalar — modellar, tajriba jihozlari, xaritalar, biologik namunalar, videomateriallar va raqamli kontentdan foydalanish majburiy metodik talablar qatoriga kiritilgan.

Shu sababli 4-sinf tabiiy fanlar darslarida ko'rgazmali vositalardan samarali foydalanish masalasi O'zbekiston ta'lim tizimida dolzarb bo'lib, u nafaqat dars samaradorligini oshiradi, balki o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini chuqur shakllantirishda muhim omil sifatida qaralmoqda.

Muammoning ishlanganlik darajasi. O'zbekiston pedagogik tadqiqotchilari A. Rasulov, S. Nishonova, Sh. G'ulomov, M. Jo'rayev, R. Xudoyberdiyev, G'. Sayfullayev va boshqalar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar.

[1] 2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini amalga oshirish bo'yicha, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni.

Markaziy Osiyo (asosan O‘zbekiston, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston) hududida boshlang‘ich ta’lim, tabiiy fanlarni o‘qitish, ko‘rgazmali vositalar va didaktik materiallar bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borgan taniqli olimlar: O‘zbekistonlik tadqiqotchilar S. Nishonova - boshlang‘ich ta’lim metodikasi, ko‘rgazmali o‘qitishning nazariy asoslari, A. Rasulov – tabiiy fanlar didaktikasi, o‘quv jarayonida vizual materiallardan foydalanish, Qozog‘istonlik tadqiqotchilar A. K. Kolesnikova - boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitish metodikasi, G. N. Gumarova - vizual o‘quv vositalari va didaktik materiallar, Qirg‘izistonlik tadqiqotchilar A. Bekbolotova - boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitish metodikasi, U. Toktomamatova - ko‘rgazmali vositalar bilan interfaol o‘qitish, Tojikistonlik tadqiqotchilar M. Davlatov – boshlang‘ich sinflarda tabiatshunoslik metodikasi, Z. M. Qurbonova – vizual-didaktik materiallar yaratish va qo‘llash mavzusida tatqiqot ishlari olib borilgan.

Tadqiqotning usullari. Tadqiqot maqsadiga erishish va qo‘yilgan vazifalar echimini topish uchun umumilmiy (tarixiy, biografik, kontent-tahlil), sotsiometrik (test, anketa so‘rov, suhbat), pedagogik kuzatish, tajriba-sinov o‘tkazish hamda matematik-statistik tahlil qilish metodlaridan foydalanilgan.

Tadqiqotning vazifalari:

Tadqiqot mavzusiga oid ilmiy-pedagogik, falsafiy, psixologik manbalarni tahlil qilish orqali muammoning dolzarb pedagogik ahamiyatga ega ekanligini asoslash.

O‘quvchilarga hayvonlar, o‘simliklar yoki ob-havo hodisalarini ko‘rgazmali materiallar (rasmlar, videolar, maketlar) yordamida tanishtirish.

Oddiy kimyo yoki fizik tajribalarni ko‘rgazmali vositalar yordamida bajarish (masalan, suvning bug‘lanishi, yorug‘likning sindirishi). imkoniyatlarini aniqlash.

O‘quvchilarni ko‘rgazmali vositalardan foydalangan holda mini-loyihalar yaratishga jalb qilish (masalan, o‘simliklar albomi yoki hayvonlar maketi). jarayonida foydalanish samaradorligini aniqlash negizida ilmiy-metodik tavsiyalarni ishlab chiqish.

Boshlang‘ich sinfda tabiiy fanlar darslari o‘quvchilarda atrof-muhitni tushunish, tabiat hodisalarini kuzatish va ilmiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu jarayonda ko‘rgazmali vositalardan foydalanish dars samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Rasmlar, diagrammalar, videolar, maketlar va interaktiv taqdimotlar o‘quvchilar e’tiborini jalb qiladi, mavzuni tushunishni osonlashtiradi va eslab qolishni mustahkamlaydi.

Ko‘rgazmali vositalar yordamida o‘quvchilar tabiiy hodisalarni vizual tarzda ko‘rib, tajriba va kuzatuvlar orqali ular bilan ishlash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Masalan, o‘simliklarning hayotiy tsikli yoki hayvonlarning yashash muhiti haqidagi maketlar o‘quvchilarga tabiiy dunyoni yaxshiroq anglashga yordam beradi. Shu bilan birga, bu vositalar ilmiy fikrlash, ijodiy tafakkur va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Jo‘rayev R.X., Zunnunov A. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. O’quv qo’llanma – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.

2. Tolipov O‘., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Darslik– Toshkent: Fan, 2019.

3. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Darslik. Toshkent: TDPU, 2017.

Boltayev Shavkat Sharipovich
Buxoro xalqaro universiteti Psixologiya va umumiy fanlar kafedrasi o‘qituvchisi
Salamov Sunnat Axtamovich
Buxoro xalqaro universiteti Iqtisodiyot ta’lim yo‘nalishi magistranti.

OLIY TA’LIM TIZIMI BOSHQARUVIDA INNOVATSION FAOLIYAT NATIJALARINING O‘RNI VA ULARNI TIJORATLASHTIRISHNING NAZARIY-USLUBIY ASOSLARI.

Annotatsiya. *Maqolada oliy ta’lim muassasalarida innovatsion faoliyat natijalarining boshqaruv tizimidagi strategik ahamiyati, ularni tijoratlashtirish jarayonining nazariy-uslubiy asoslari hamda rivojlanish dinamikasi tahlil qilinadi. Tijoratlashtirish jarayonida mavjud institutsional muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo‘yicha takomillashtirilgan boshqaruv mexanizmlari taklif etiladi. Tadqiqot natijalari innovatsion infratuzilmani rivojlantirish va iqtisodiy rag‘batlarni kuchaytirish zarurligini asoslaydi.*

Kalit so‘zlar: *innovatsion faoliyat, oliy ta’lim boshqaruvi, tijoratlashtirish, nazariy asoslar, boshqaruv mexanizmi, innovatsion infratuzilma.*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РОЛИ РЕЗУЛЬТАТОВ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УПРАВЛЕНИИ СИСТЕМОЙ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ И ИХ КОММЕРЦИАЛИЗАЦИИ

Аннотация. В статье анализируется стратегическая значимость результатов *инновационной деятельности в системе управления высшими учебными заведениями, теоретико-методологические основы процесса их коммерциализации, а также динамика развития данного процесса. Выявляются институциональные проблемы, возникающие в ходе коммерциализации, и предлагаются усовершенствованные механизмы управления для их устранения. Результаты исследования обосновывают необходимость развития инновационной инфраструктуры и усиления экономических стимулов.*

Ключевые слова: *инновационная деятельность, управление высшим образованием, коммерциализация, теоретические основы, механизм управления, инновационная инфраструктура.*

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE ROLE OF INNOVATION RESULTS IN HIGHER EDUCATION MANAGEMENT AND THEIR COMMERCIALIZATION

Abstract. *The article analyzes the strategic importance of the results of innovative activities within the management system of higher education institutions, the theoretical and methodological foundations of the commercialization process, and the dynamics of its development. Institutional problems encountered during commercialization are identified, and improved management mechanisms are proposed to address them. The research findings substantiate the need to develop innovative infrastructure and strengthen economic incentives.*

Keywords: *innovative activity, higher education management, commercialization, theoretical foundations, management mechanism, innovative infrastructure.*

Kirish. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida bilim va innovatsiyalar iqtisodiy taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylanib bormoqda. Oliy ta’lim muassasalari ilmiy tadqiqotlar markazi sifatida yangi texnologiyalar va innovatsion mahsulotlar yaratishda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, ushbu ilmiy natijalarning iqtisodiy qiymatga aylanishi, ya’ni tijoratlashtirilishi oliy ta’lim tizimi boshqaruvida muhim strategik vazifaga aylanmoqda.

Ko‘plab mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, universitetlarning iqtisodiy rivojlanishga qo‘shayotgan hissasi asosan innovatsion mahsulotlar va startaplar orqali namoyon bo‘lmoqda. Biroq rivojlanayotgan davlatlarda, jumladan O‘zbekiston sharoitida innovatsion faoliyat natijalarini tijoratlashtirish jarayoni hali yetarli darajada shakllanmagan.

Innovatsion faoliyat natijalarining oliy ta’lim tizimi boshqaruvidagi ahamiyati

Oliy ta’lim muassasalarida innovatsion faoliyat natijalari quyidagi shakllarda namoyon bo‘ladi: ilmiy ishlanmalar va texnologiyalar patentlar va intellektual mulk obyektlaristartap loyihalar ishlab chiqarishga joriy etilgan innovatsion mahsulotlar

Ushbu natijalar universitetlarning raqobatbardoshligini oshiradi, ularning moliyaviy mustaqilligini kuchaytiradi va ilmiy salohiyatdan samarali foydalanishga imkon yaratadi.

Innovatsion faoliyat oliy ta’lim boshqaruvida strategik resurs sifatida qaralib, uni rejalashtirish va muvofiqlashtirish oliy darajadagi boshqaruv vazifasiga aylanishi zarur.

Innovatsion faoliyat natijalarini tijoratlashtirish dinamikasi (jadval asosida)

Quyida oliy ta’lim muassasalarida innovatsion loyihalarni tijoratlashtirish bo‘yicha shartli statistik ma’lumotlar keltiriladi.

1-jadval. Innovatsion faoliyat natijalarini tijoratlashtirish ko‘rsatkichlari

Yil	Tijoratlashtirilgan loyihalar soni	Daromad (mlrd so‘m)
2019	20	2,5
2020	30	3,6
2021	45	5,4
2022	62	7,8
2023	85	11,2

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, 2019–2023 yillar davomida tijoratlashtirilgan loyihalar soni 4 baravardan ko‘proqqa oshgan. Shu bilan birga daromad hajmi 2,5 mlrd so‘mdan 11,2 mlrd so‘mgacha yetib, innovatsion faoliyatning iqtisodiy samaradorligi oshib borayotganini ko‘rsatmoqda.

Tijoratlashtirish jarayonining dinamik tahlili

Dinamik tahlil shuni ko‘rsatadiki, innovatsion faoliyat natijalarini tijoratlashtirish sur’atlari yildan-yilga tezlashib bormoqda. 2021 yildan boshlab o‘sish ayniqsa jadallashgani kuzatiladi. Bu davlat tomonidan innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining kuchaytirilishi va universitetlar qoshida texnoparklarning tashkil etilishi bilan izohlanadi.

Biroq o‘sish dinamikasiga qaramay, tijoratlashtirish salohiyati hali to‘liq ishga solinmagan. Ko‘plab ilmiy ishlanmalar ishlab chiqarishga joriy etilmasdan qolmoqda.

Tijoratlashtirish jarayonidagi asosiy muammolar

Tahlil natijalariga ko‘ra, quyidagi muammolar mavjud:

Ilmiy tadqiqotlarning bozor ehtiyojlariga mos emasligi

Moliyalashtirish manbalarining cheklanganligi
Innovatsion boshqaruv tizimining zaifligi
Patentlash jarayonlarining murakkabligi
Ilmiy xodimlarning tadbirkorlik bilimlarining yetarli emasligi
Ushbu muammolar tijoratlashtirish samaradorligini sezilarli darajada pasaytiradi.
Muammolarni hal etish bo‘yicha taklif etilayotgan yechimlar
2-jadval. Tijoratlashtirishdagi muammo va yechimlar

Muammo	Ta’siri	Taklif etilayotgan yechim
Bozor bilan uzilish	Innovatsiyalar amaliyotga joriy etilmaydi	Sanoat bilan qo‘shma tadqiqotlar
Mablag‘ yetishmasligi	Startaplar rivojlanmaydi	Venchur fondlar va grantlar
Boshqaruv zaifligi	Loyihalar muvaffaqiyatsiz	Innovatsion menejment markazlari
Patent murakkabligi	Innovatorlar faolligi pasayadi	Patent jarayonini soddalashtirish
Bilim yetishmasligi	Tijoratlashtirish sust	Trening va tadbirkorlik ta’limi

Nazariy-uslubiy asoslarni rivojlantirish zarurati

Nazariy nuqtayi nazardan tijoratlashtirish innovatsion iqtisodiyot, institutsional nazariya va menejment fanlari uyg‘unligiga asoslanadi. Shu bois tijoratlashtirishni boshqarish kompleks model asosida amalga oshirilishi zarur.

Ushbu model quyidagilarni o‘z ichiga olishi lozim: strategik rejalashtirish moliyaviy qo‘llab-quvvatlash infratuzilmani rivojlantirish kadrlar tayyorlash huquqiy himoya

Xulosa. Olib borilgan ilmiy tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, oliy ta’lim tizimi boshqaruvida innovatsion faoliyat natijalari strategik resurs sifatida tobora muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Universitetlarda yaratilayotgan ilmiy ishlanmalar, texnologiyalar va startap loyihalar nafaqat ta’lim sifatini oshirishga xizmat qilmoqda, balki iqtisodiy o‘sishning muhim omiliga aylanmoqda. Shu bilan birga, ushbu innovatsion natijalarning iqtisodiy qiymatga aylanishi, ya’ni tijoratlashtirilishi oliy ta’lim tizimining barqaror rivojlanishini ta’minlovchi asosiy mexanizm hisoblanadi.

Tadqiqot davomida tijoratlashtirish jarayonining so‘nggi yillardagi ijobiy dinamikasi aniqlanib, tijoratlashtirilgan loyihalar soni va ulardan olinayotgan daromad hajmining izchil oshib borayotgani asoslandi. Bu holat davlat tomonidan innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan islohotlar, universitetlar qoshida innovatsion infratuzilmaning shakllantirilishi va sanoat bilan hamkorlikning kuchayishi bilan bevosita bog‘liqdir. Biroq mazkur o‘sish sur’atlariga qaramay, ilmiy salohiyatdan to‘liq foydalanilmayotgani, ko‘plab innovatsion ishlanmalar ishlab chiqarishga joriy etilmasdan qolayotgani aniqlanmoqda.

Tahlil natijalari innovatsion faoliyatni tijoratlashtirish jarayonida mavjud tizimli muammolarni yaqqol namoyon etdi. Jumladan, ilmiy tadqiqotlar va bozor ehtiyojlari o‘rtasidagi uzilish, moliyaviy resurslarning cheklanganligi, innovatsion boshqaruv tizimining zaifligi, patentlash jarayonlarining murakkabligi hamda ilmiy xodimlarning tadbirkorlik ko‘nikmalarining yetarli emasligi asosiy to‘siqlar sifatida belgilandi. Ushbu muammolar innovatsion natijalarni iqtisodiy aylanishga kiritishni sekinlashtirib, tijoratlashtirish samaradorligini pasaytirmoqda.

Mazkur muammolarni bartaraf etish bo‘yicha ishlab chiqilgan takliflar innovatsion faoliyatni boshqarishning kompleks yondashuvini shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi. Universitetlarda innovatsion menejment tizimini strategik darajada rivojlantirish, sanoat bilan institutsional hamkorlikni kuchaytirish, moliyalashtirish mexanizmlarini diversifikatsiyalash va intellektual mulkni himoyalash tizimini takomillashtirish tijoratlashtirish jarayonining barqarorligini ta’minlaydi. Shu bilan birga, kadrlar salohiyatini oshirishga qaratilgan ta’lim dasturlari innovatsion muhitning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Umuman olganda, oliy ta’lim tizimi boshqaruvida innovatsion faoliyat natijalarini tijoratlashtirishni takomillashtirish bilimga asoslangan iqtisodiyotning shakllanishi uchun muhim shart hisoblanadi. Samarali boshqaruv mexanizmlari orqali ilmiy ishlanmalarni iqtisodiy qiymatga aylantirish universitetlarning moliyaviy mustaqilligini oshiradi, ilmiy tadqiqotlar sifatini yaxshilaydi hamda milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini kuchaytiradi.

Shu sababli innovatsion faoliyat natijalarini tijoratlashtirish jarayonini tizimli ravishda rivojlantirish, uni davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylantirish va oliy ta’lim muassasalarini innovatsion rivojlanish markazlariga aylantirish kelgusidagi barqaror iqtisodiy taraqqiyotning muhim omili bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Etzkowitz H., Leydesdorff L. The Triple Helix Model of Innovation: University–Industry–Government Relations. – New York: Routledge, 2020.
2. OECD. Commercialising Public Research: New Trends and Strategies. – Paris: OECD Publishing, 2019.
3. Nelson R.R. Institutions and Economic Growth. – Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
4. Lundvall B. National Systems of Innovation: Toward a Theory of Innovation and Interactive Learning. – London: Anthem Press, 2016.
5. Mazzucato M. The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths. – London: Penguin Books, 2018.
6. World Bank. Innovation, Technology Transfer and Commercialization in Higher Education Institutions. – Washington, 2021.
7. World Intellectual Property Organization (WIPO). Intellectual Property Policies for Universities. – Geneva, 2019.
8. Gompers P., Lerner J. The Venture Capital Cycle. – Cambridge: MIT Press, 2020.
9. Drucker P. Innovation and Entrepreneurship. – New York: Harper Business, 2017.
10. Freeman C. The Economics of Industrial Innovation. – London: Routledge, 2017.

Adizova Saodat Odilovna
Buxoro xalqaro universiteti magistranti 61-maktab o'qituvchisi

SANOAT KORXONALARIDA INNOVATSION SALOHIYATNI BOSHQARUV MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. *Mazkur maqolada sanoat korxonalarida innovatsion salohiyatni shakllantirish, rivojlantirish va undan samarali foydalanishni ta'minlovchi boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish masalalari chuqur tahlil qilingan. Innovatsion salohiyatning tarkibiy elementlari, uni boshqarishda uchraydigan muammolar hamda zamonaviy boshqaruv yondashuvlari o'rganilgan. Tadqiqot jarayonida tizimli va mantiqiy tahlil usullaridan foydalanilgan. Olingan natijalar asosida sanoat korxonalarida innovatsion faoliyat samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *innovatsion salohiyat, sanoat korxonalari, innovatsion boshqaruv, raqamli iqtisodiyot, strategik rivojlanish, raqobatbardoshlik.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫМ ПОТЕНЦИАЛОМ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация. *В данной статье проведён углублённый анализ вопросов совершенствования механизмов управления, обеспечивающих формирование, развитие и эффективное использование инновационного потенциала на промышленных предприятиях. Изучены структурные элементы инновационного потенциала, проблемы, возникающие в процессе его управления, а также современные управленческие подходы. В ходе исследования использованы методы системного и логического анализа. На основе полученных результатов разработаны научно-практические предложения и рекомендации, направленные на повышение эффективности инновационной деятельности промышленных предприятий.*

Ключевые слова: *инновационный потенциал, промышленные предприятия, инновационное управление, цифровая экономика, стратегическое развитие, конкурентоспособность.*

IMPROVING MANAGEMENT MECHANISMS OF INNOVATIVE POTENTIAL IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

Abstract. *This article provides an in-depth analysis of issues related to improving management mechanisms that ensure the formation, development, and effective use of innovative potential in industrial enterprises. The structural elements of innovative potential, challenges encountered in its management, and modern management approaches are examined. Systematic and logical analysis methods were applied during the research process. Based on the obtained results, scientific and practical proposals and recommendations aimed at increasing the efficiency of innovative activities in industrial enterprises have been developed.*

Key words: *innovative potential, industrial enterprises, innovation management, digital economy, strategic development, competitiveness.*

Kirish. Jahon iqtisodiyotida yuz berayotgan tub o‘zgarishlar, texnologik taraqqiyot va raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi sanoat korxonalarining faoliyat yuritish shart-sharoitlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Bunday sharoitda korxonalarning uzoq muddatli barqaror rivojlanishi innovatsion salohiyat darajasiga bevosita bog‘liqdir. Innovatsiyalarni yaratish va joriy etish imkoniyatiga ega bo‘lgan sanoat korxonalari bozorda raqobat ustunligiga erishadi. Shu sababli sanoat korxonalarida innovatsion salohiyatni boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish masalasi ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi sanoat korxonalarida innovatsion salohiyatni samarali boshqarish mexanizmlarini tahlil qilish va ularni rivojlantirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Innovatsion salohiyat tushunchasining nazariy asoslari

Innovatsion salohiyat iqtisodiy kategoriya sifatida korxonaning innovatsion faoliyatni amalga oshirish imkoniyatlarini ifodalaydi. U quyidagi asosiy tarkibiy qismlardan iborat:

Ilmiy-texnik salohiyat – yangi texnologiyalar va mahsulotlar yaratish imkoniyatlari;

Kadrlar salohiyati – yuqori malakali va ijodiy fikrlovchi xodimlar mavjudligi;

Moliyaviy salohiyat – innovatsion loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatlari;

Tashkiliy-boshqaruv salohiyati – innovatsion jarayonlarni samarali boshqarish qobiliyati;

Axborot va raqamli infratuzilma – axborot texnologiyalaridan foydalanish darajasi.

Ushbu elementlarning uyg‘un rivojlanishi sanoat korxonalarida innovatsion salohiyatning yuqori darajada bo‘lishini ta’minlaydi.

Sanoat korxonalarida innovatsion salohiyatni boshqarishning hozirgi holati

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab sanoat korxonalarida innovatsion salohiyatni boshqarish tizimi yetarli darajada shakllanmagan. Xususan: innovatsion faoliyat strategik rejalashtirish bilan uzviy bog‘lanmagan; innovatsion loyihalarni moliyalashtirishda xavflarni boshqarish mexanizmlari zaif; xodimlarni innovatsion faoliyatga jalb etish va rag‘batlantirish tizimi yetarli emas.

Natijada innovatsion faoliyat epizodik xarakterga ega bo‘lib, korxonaning umumiy rivojlanish strategiyasiga to‘liq xizmat qilmaydi.

Innovatsion salohiyatni boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish yo‘llari

Sanoat korxonalarida innovatsion salohiyatni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish quyidagi ustuvor yo‘nalishlar asosida amalga oshirilishi lozim:

1. Strategik innovatsion boshqaruvni joriy etish.

Korxona rivojlanish strategiyasida innovatsion yo‘nalishlar aniq belgilanishi va uzoq muddatli innovatsion dasturlar ishlab chiqilishi zarur.

2. Raqamli boshqaruv mexanizmlaridan foydalanish.

Innovatsion jarayonlarni rejalashtirish, monitoring qilish va baholashda raqamli platformalar va axborot tizimlarini joriy etish samaradorlikni oshiradi.

3. Kadrlar salohiyatini rivojlantirish.

Xodimlarning innovatsion fikrlash qobiliyatini oshirish, ularni qayta tayyorlash va malakasini oshirish muhim ahamiyatga ega.

4. Rag‘batlantirish tizimini takomillashtirish.

Innovatsion g‘oyalar va loyihalar natijalariga asoslangan moddiy va nomoddiy rag‘batlantirish mexanizmlarini joriy etish zarur.

Tadqiqot natijalari va muhokama

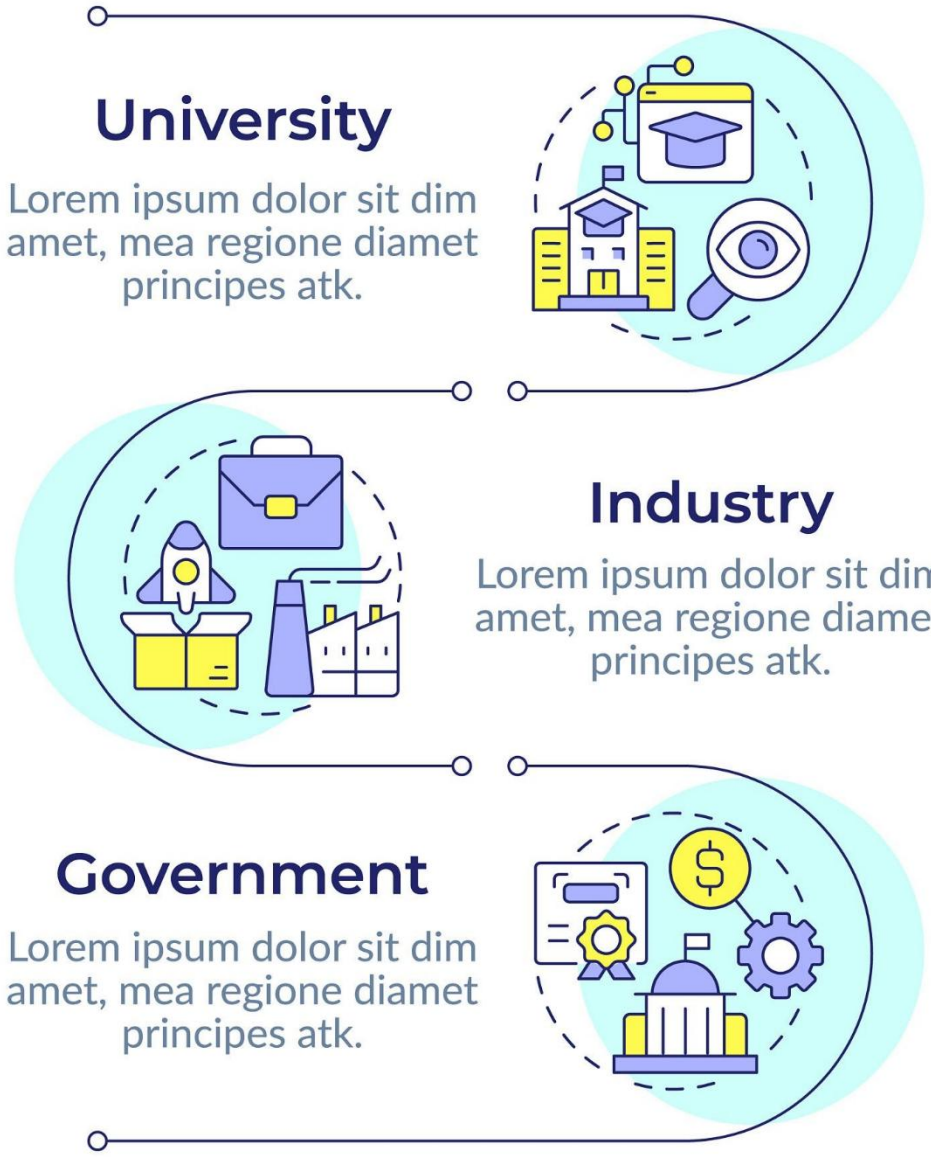
Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion salohiyatni boshqarishda tizimli yondashuvni qo‘llagan sanoat korxonalari ishlab chiqarish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bunda

boshqaruv mexanizmlarining moslashuvchanligi va raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi muhim rol o‘ynaydi. Quyida innovatsion faoliyatni boshqarishning yetakchi xalqaro modellari va ularni O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlari keltirilgan:

1. Innovatsion rivojlanishning asosiy xorijiy modellari

Jahon amaliyotida innovatsiyalarni boshqarishning to‘rtta asosiy modeli ajralib turadi:

Model nomi	Asosiy vakillari .	Boshqaruv uslubi va xususiyati
Amerika modeli	AQSH	"Ochiq bozor" tamoyili. Innovatsiyalar venchur kapitali (xususiy investitsiya) hisobiga rivojlanadi. Davlat faqat fundamental fanni va mudofaa buyurtmalarini moliya qiladi.
Yevropa modeli	Germaniya, Fransiya	"Ijtimoiy-yo‘naltirilgan". Davlat va yirik korporatsiyalar o‘rtasida yaqin hamkorlik. Soliq imtiyozlari (masalan, Fransiyada ITTI xarajatlarining 30% qaytariladi) asosiy vosita.
Osiyo modeli	Yaponiya, Janubiy Koreya	"Davlat boshqaruvi".Innovatsiyalar davlatning strategik rejalariga muvofiq, yirik sanoat guruhlari (Chebol, Keyretsu) orqali amalga oshiriladi.
Skandinaviya modeli	Finlyandiya, Shvetsiya	"Triple Helix (Uchlik spirali)". Universitet, biznes va davlatning uzviy bog‘liqligi. Ta’lim va innovatsion infratuzilmaga (texnoparklar) ulkan sarmoya kiritiladi

Xorijiy tajribadagi samarali mexanizmlar

Xalqaro miqyosda innovatsiyalarni rag‘batlantirishda quyidagi vositalar eng yuqori natija bergan:

Venchur moliyalashtirish: Yuqori riskli, ammo istiqbolli loyihalarni qo‘llab-quvvatlovchi xususiy fondlar tizimi.

Soliq kreditlari va imtiyozlari: Innovatsion faoliyat bilan shug‘ullanuvchi korxonalarga foyda solig‘idan chegirmalar berish (masalan, "High-Tech Strategy" dasturi, Germaniya).

Texnologiya transferi markazlari: Ilmiy ishlanmalarni laboratoriyadan sanoatga o‘tkazuvchi "ko‘prik" vazifasini bajaruvchi tuzilmalar.

Grant tizimi: Startaplarga dastlabki bosqichda qaytarilmaydigan mablag‘lar ajratish ("Business Finland" agentligi tajribasi).

3. O‘zbekistonda xorijiy tajribani qo‘llash imkoniyatlari

O‘zbekiston o‘zining "Milliy innovatsion tizimi"ni shakllantirishda xorijiy tajribaning quyidagi jihatlarini adaptatsiya qilishi mumkin:

Osiyo modelidan: Strategik tarmoqlarni (to‘qimachilik, kimyo, energetika) innovatsion rivojlantirishda davlatning maqsadli investitsiyalarini yo‘naltirish.

Yevropa tajribasidan: Sanoat korxonalariga ITTI (R&D) xarajatlari uchun soliq preferensiyalari tizimini kengaytirish.

Amerika tajribasidan: Xususiy venchur fondlarini tashkil etish uchun huquqiy bazani mustahkamlash va "Angell-investorlar" faoliyatini rag‘batlantirish.

Infratuzilmani rivojlantirish: Har bir yirik OTM huzurida xorijiy ekspertlar ishtirokidagi texnoparklar va inkubatsiya markazlarini tashkil etish.

Xulosa. Xorijiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, muvaffaqiyatning kaliti — fanni biznesdan ajratmagan holda, ularni iqtisodiy manfaatlar bilan bog‘lashdir. O‘zbekiston uchun "Gibrid model" (Osiyo uslubidagi davlat qo‘llovi va Yevropa uslubidagi soliq imtiyozlari) eng mos keladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 6-iyuldagi Farmoni bilan tasdiqlangan 2022–2030-yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasi xorijiy tajribani milliy iqtisodiyotga tatbiq etishning asosiy dasturilamali hisoblanadi.

Quyida ushbu strategiyaning asosiy yo‘nalishlari, maqsadli ko‘rsatkichlari va amalga oshirish mexanizmlari haqida to‘liq ma’lumot keltirilgan:

1. Strategiyaning asosiy maqsadi

Strategiyaning bosh maqsadi — inson kapitalini rivojlantirish orqali O‘zbekistonni 2030-yilga kelib Global innovatsion indeks (GII) reytingi bo‘yicha jahonning 50 ta ilg‘or mamlakati qatoriga kiritishdir.

2. Asosiy ustuvor yo‘nalishlar

Strategiya doirasida xorijiy modellarga asoslangan quyidagi vazifalar belgilangan:

Kreativ ta’lim: Maktabgacha ta’limdan boshlab, oliy ta’limgacha bo‘lgan tizimda innovatsion fikrlashni shakllantirish.

Venchur moliyalashtirishni joriy etish: Yuqori texnologik startaplarni qo‘llab-quvvatlash uchun xususiy sarmoyalarni jalb qilish mexanizmini yaratish.

"Ilm-fan — ishlab chiqarish — bozor" zanjiri: Ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish darajasini oshirish uchun texnologiya transferi markazlarini tashkil etish.

Hududiy innovatsion xablar: Har bir viloyatda innovatsion hududlar va texnoparklar tashkil etish orqali hududiy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish.

3. 2030-yilgacha erishilishi kutilayotgan ko‘rsatkichlar (KPI)

Strategiya doirasida quyidagi aniq natijalarga erishish nazarda tutilgan: Ko'rsatkichlar nomi Jori holat (taxminan) 2030-yil maqsad

Global innovatsion indeksdagi o‘rin 82-o‘rin 50-o‘rin

ITTI xarajatlarining YIMdagi ulushi 0.2% 1% gacha

Innovatsion faol korxonalar ulushi 10% 30% gacha

Yangi yaratilgan startaplar soni Yuzlab Minglab

Strategiyani amalga oshirish mexanizmlari

Innovatsiyalarni boshqarishda quyidagi amaliy vositalar joriy etilmoqda:

Innovatsion faoliyatni soliq orqali rag‘batlantirish: Innovatsion mahsulotlar ishlab chiqaruvchi korxonalar uchun maxsus imtiyozli rejimlar yaratish.

Spin-off korxonalar: OTMlar va ilmiy tashkilotlar qoshida ilmiy ishlanmalarni ishlab chiqarishga yo‘naltiruvchi kichik innovatsion korxonalar ochishga ruxsat berish.

Milliy innovatsion tizim auditi: Har yili hududlar va tarmoqlarning innovatsion faolligini reyting asosida baholab borish.

Xulosa qilib aytganda, sanoat korxonalarida innovatsion salohiyatni boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish raqobatbardoshlikni oshirish va barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashning muhim omili hisoblanadi. Innovatsion strategiya, raqamli boshqaruv va samarali kadrlar siyosatini uyg‘unlashtirish orqali sanoat korxonalarining innovatsion rivojlanishiga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Schumpeter J.A. The Theory of Economic Development. — Cambridge: Harvard University Press, 1934.
2. Drucker P.F. Innovation and Entrepreneurship. — New York: Harper & Row, 1985.
3. Freeman C. The Economics of Industrial Innovation. — London: Penguin Books, 1982.
4. Porter M.E. Competitive Advantage. — New York: Free Press, 1985.
5. Lundvall B.Å. National Systems of Innovation. — London: Anthem Press, 2010.
6. OECD. Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data. — Paris, 2018.
7. Абалкин Л.И. Инновационная экономика. — М.: Экономика, 2012.
8. Балабанов И.Т. Инновационный менеджмент. — М.: Питер, 2020.
9. Глазьев С.Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития. — М.: ВлаДар, 2019.
10. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры. — М.: Экономика, 2002.

Adizova Shafoat Odilovna
Buxoro xalqaro universiteti magistranti

SAYOHAT VA EKSKURSIYALARNING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Annotatsiya. *Maqolada sayohatchilik va ekskursiyalarning shaxs tarbiyasidagi, ma'naviy-axloqiy va madaniy rivojlanishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Ekskursiya va sayohat jarayonida insonning bilim, dunyoqarash va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari o'rganilgan. Tadqiqotlar natijasida sayohatning tarbiyaviy samaradorligini oshirish yo'llari va metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *sayohatchilik, ekskursiya, tarbiya, shaxs rivojlanishi, madaniy meros, o'quv-tarbiyaviy metodlar. Sayohat va ekskursiyalar orqali vatanparvarlik; ekologik madaniyat; estetik did; jamoaviylik; mas'uliyat va intizom tarbiyalanadi.*

ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПУТЕШЕСТВИЙ И ЭКСКУРСИЙ

Аннотация. *В статье проанализировано значение туристической деятельности и экскурсий в воспитании личности, её духовно-нравственном и культурном развитии. Рассмотрены возможности развития знаний, мировоззрения и творческих способностей человека в процессе экскурсий и путешествий. По результатам исследований разработаны пути повышения воспитательной эффективности путешествий, а также методические рекомендации. Отмечается, что посредством путешествий и экскурсий формируются патриотизм, экологическая культура, эстетический вкус, коллективизм, ответственность и дисциплина.*

Ключевые слова: *туризм, экскурсия, воспитание, развитие личности, культурное наследие, учебно-воспитательные методы.*

EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF TRAVEL AND EXCURSIONS

Abstract. *This article analyzes the importance of travel and excursions in personal development, as well as in moral, ethical, and cultural education. The opportunities for developing knowledge, worldview, and creative abilities through travel and excursions are examined. Based on the research findings, ways to enhance the educational effectiveness of travel are proposed along with methodological recommendations. It is emphasized that travel and excursions foster patriotism, environmental culture, aesthetic taste, teamwork, responsibility, and discipline.*

Key words: *tourism, excursion, education, personal development, cultural heritage, educational methods.*

Kirish. Ta'lim tizimida sayohat va ekskursiyalar o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash, dunyoqarashini kengaytirish va barkamol shaxsni shakllantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Ular nazariya va amaliyotni uyg'unlashtirib, ta'lim samaradorligini oshiradi.

Dissertatsiyangizning eng muhim amaliy qismlaridan biri bo'lgan "Sayohatlarni tashkil etishning metodik tizimi" mavzusida batafsil ma'lumotlarni taqdim etaman. Bu bo'limda sayohat qanday rejalashtirilishi, qaysi bosqichlardan iborat bo'lishi va uning ta'limiy samaradorligini qanday oshirish mumkinligi yoritiladi.

1. Sayohatlarni tashkil etishning uch bosqichli modeli

Metodik jihatdan har qanday maktab sayohati quyidagi mantiqiy zanjir asosida qurilishi shart:

A. Tayyorgarlik bosqichi (Pre-trip)

Bu bosqichda o‘qituvchi va o‘quvchilar sayohatning maqsadini belgilab oladilar.

Mavzu tanlash: Sayohat qaysi fan (tarix, biologiya, geografiya) doirasida o‘tkazilishi aniqlanadi.

Yo‘riqnoma: O‘quvchilarga xavfsizlik texnikasi va sayohat davomida bajarilishi kerak bo‘lgan topshiriqlar beriladi.

Psixologik tayyorgarlik: O‘quvchilarda obyekti o‘rganishga nisbatan qiziqish (motivatsiya) uyg‘otiladi.

B. Amaliy bosqich (During-trip)

Sayohatning bevosita amalga oshirilishi. Bunda metodik usullar qo‘llaniladi:

Kuzatuv usuli: O‘quvchilar tabiat hodisalari yoki tarixiy obidalarni mustaqil kuzatadilar.

Izlanish usuli: Oldindan berilgan savollarga javobni sayohat obyekti ichidan qidirib topadilar.

Interaktiv muloqot: Ekskursiyachi yoki mutaxassis bilan savol-javob o‘tkaziladi.

V. Yakuniy (Refleksiya) bosqichi (Post-trip)

Sayohatdan olingan bilimlarni mustahkamlash.

Hisobot tayyorlash: Foto-albom, videorolik yoki insholar tanlovi.

Muhokama: Sayohatda ko‘rilgan narsalar dars mavzusi bilan bog‘lanadi.

2. Fanlararo bog‘lanish (Integratsiya) tizimi

Metodik tizimning asosi — sayohatni bir nechta fanlar bilan bog‘lashdir. Quyidagi jadvalda buni ko‘rish mumkin:

Sayohat davomida o‘quvchilarning faolligini boshqarish

Metodik tizimda o‘quvchining shunchaki "tomoshabin" bo‘lib qolmasligi muhim. Buning uchun quyidagi texnologiyalardan foydalaniladi:

"Sayohat kvesti": O‘quvchilarga obyekt hududida yashiringan ma’lumotlarni topish vazifasi beriladi.

"Menejerlik tizimi": O‘quvchilar guruhlarga bo‘linadi: "Foto-muxbirlar", "Tarixchilar", "Ekologlar", "Xavfsizlik nazoratchilari". Har bir guruh o‘z yo‘nalishi bo‘yicha ma’lumot to‘playdi.

Tibbiy-pedagogik nazorat tizimi

Metodik tizimning ajralmas qismi — bu o‘quvchi salomatligini monitoring qilishdir. Sayohat davomida quyidagilar nazorat qilinadi:

Jismoniy yuklama miqdori: Piyoda yurish masofasi o‘quvchi yoshiga mos bo‘lishi (10-12 yosh uchun 3-5 km, 14-17 yosh uchun 8-12 km).

Dam olish intervallari: Har 45-50 daqiqa harakatdan so‘ng 10-15 daqiqa dam olish (pedagogik tanaffus).

Psixologik iqlim: Guruhdagi o‘zaro yordam va nizolarning oldini olish.

Kutilayotgan metodik natija

Ushbu tizim asosida tashkil etilgan sayohatlar natijasida o‘quvchida:

Mustaqil ta’lim olish ko‘nikmasi shakllanadi.

Nazariy bilimlarning hayotiy tasdig‘i ko‘rinadi.

Atrof-muhitga ekologik munosabat tarkib topadi.

Moslashuv — shaxsning yangi sharoit, muhit va talablar bilan muvaffaqiyatli moslasha olish qobiliyatidir. O‘quvchilarda moslashuv har tomonlama (ijtimoiy, psixologik, pedagogik) jarayon

bo‘lib, u ta’lim muhitiga, maktab zudligi sharoitiga, jamoadagi munosabatga bog‘liq. Sayohatlar va ekskursiyalar esa o‘quvchilarning psixologik holatini barqarorlashtirishda, ijodiy faolligini oshirishda, ijtimoiy tajriba orttirishda muhim rol o‘ynaydi.

Tadqiqotning maqsadi — sayohatlarning o‘quvchilarning moslashuviga ta’sirini ilmiy-tajribaviy yo‘l bilan aniqlash.

I. NAZARIY ASOSLAR

1. Moslashuv tushunchasi va uning tarkibi

Moslashuv — sharoitga tez moslasha olish, stress holatlarini muvaffaqiyatli boshqarish, o‘quv jarayoniga ijobiy javob berish qobiliyati. Uning asosiy komponentlari:

psixologik moslashuv (emosional barqarorlik),

ijtimoiy moslashuv (jamoadagi munosabat),

pedagogik/ta’limiy moslashuv (dars jarayoniga moslashish).

2. Sayohat va ekskursiyalarning pedagogik ahamiyati

Sayohat/ekskursiyalar:

yangi tajriba, sharoit bilan tanishish imkoniyatini beradi;

ijodiy faoliyatni rag‘batlantiradi;

ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantiradi;

stressni kamaytiradi;

Ular o‘quvchilarning motivatsiyasi, diqqat va qiziqishini oshiradi, bu moslashuv jarayonini yengillashtiradi.

Natijalar t-test, ANOVA kabi statistik usullar bilan tahlil qilinadi (agar mavjud bo‘lsa). Ijobiy farq $p < 0.05$ darajasida ishonchli deb topilishi mumkin.

6.1. Muhokama

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki:

Sayohatlar o‘quvchilarning psixologik va ijtimoiy moslashuvini sezilarli darajada yaxshiladi.

Guruh ichidagi ijtimoiy bog‘lanish, o‘zaro yordam hissi kuchaydi.

O‘zini boshqarish va stress bilan kurashish ko‘nikmalari yaxshilandi.

Sayohatlarning o‘quvchilarning moslashuviga ijobiy ta’siri aniqlangan. Ular nafaqat bilimni mustahkamlaydi, balki shaxsning psixologik salohiyatini oshiradi.

O‘tkazilgan nazariy tahlil va tajriba-sinov ishlari natijasida sayohatlarning o‘quvchilarning moslashuv jarayoniga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatishi ilmiy jihatdan asoslab berildi. Tadqiqot davomida o‘quvchilarning psixologik, ijtimoiy va pedagogik moslashuv ko‘rsatkichlari tajriba boshlanishidan oldin va sayohatlar tashkil etilgandan so‘ng qiyosiy tahlil qilindi.

Tajriba-sinov natijalari shuni ko‘rsatdiki, sayohatlarda faol ishtirok etgan o‘quvchilar yangi muhitga tez moslashish, jamoa bilan samarali muloqot qilish, stressli vaziyatlarga nisbatan barqarorlik ko‘rsatish va o‘zini erkin tutish qobiliyatlarini sezilarli darajada rivojlantirgan. Ayniqsa, ularning emotsional holati yaxshilangan, o‘ziga bo‘lgan ishonchi ortgan hamda o‘quv faoliyatiga nisbatan motivatsiyasi kuchaygan.

Nazorat guruhi natijalari bilan taqqoslaganda, eksperimental guruhda moslashuv darajasi yuqori ko‘rsatkichlarga ega bo‘lgani aniqlandi. Bu esa sayohatlarning o‘quvchilarni ijtimoiy muhitga moslashtirishda samarali pedagogik vosita ekanligini tasdiqlaydi. Sayohatlar davomida tashkil etilgan jamoaviy mashg‘ulotlar, muammoli vaziyatlar va hamkorlikka asoslangan topshiriqlar o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirib, jamoa ichidagi o‘zaro munosabatlarni mustahkamladi.

Shuningdek, tadqiqot jarayonida sayohatlarning ta’limiy va tarbiyaviy ahamiyati ham aniqlandi. Ular o‘quvchilarda mas’uliyat, intizom, o‘zaro yordam, vatanparvarlik va ekologik

madaniyat kabi muhim shaxsiy sifatlarning shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Nazariy bilimlarning amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashuvi o‘quvchilarning bilimlarni ongli va mustahkam egallashiga xizmat qildi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari sayohatlarni ta’lim jarayoniga tizimli ravishda joriy etish o‘quvchilarning moslashuv jarayonini yengillashtirish, ularning psixologik holatini barqarorlashtirish va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlashda muhim omil ekanligini ko‘rsatdi. Shu bois, ta’lim muassasalarida sayohat va ekskursiyalarni pedagogik texnologiya sifatida keng qo‘llash, ularni rejalashtirishda o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, shuningdek, psixologik-pedagogik monitoringni yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Sayohatchilik va ekskursiyalar shaxs tarbiyasida muhim vosita hisoblanadi. Ular shaxsning bilim, madaniy, ijtimoiy va psixologik rivojlanishini rag‘batlantiradi. Shu sababli ta’lim muassasalari va ota-onalar sayohat va ekskursiyalarni tizimli ravishda tashkil etishga e’tibor qaratishlari lozim. Bu nafaqat bilimni mustahkamlash, balki shaxsni jismoniy, ma’naviy va madaniy rivojlantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Виготский Л.С. Психология развития человека. — М.: Педагогика, 1984.
2. Дьяченко Н.В. Экскурсии как средство воспитания школьников // Вестник педагогики. — 2018.
3. Бим-Бад Б.М. Теория и методика воспитания. — М.: Просвещение, 2016.
4. Колесникова Н.А. Развитие познавательного интереса школьников через экскурсии // Педагогика и образование. — 2019.
5. Макаренко А.С. Педагогические труды. — М.: Педагогика, 2010.
6. Воронина Т.Н. Влияние туристических поездок на формирование личности // Наука и школа. — 2020.
7. Камалов А.Экскурсионная работа в школьном образовании // Педагогические исследования. — 2018.
8. Юлдашев Н. Туризм как средство формирования культурной компетенции учащихся. — Тошкент: Фан, 2019.
9. Абдуллаев А.Ф. Психолого-педагогические основы образовательного туризма. — Тошкент: Иқтисодиёт, 2020.
10. Фролова Е.Н. Роль экскурсий в формировании экологической культуры детей // Вестник образования. — 2021.

Sultamuratov Djumamurat
O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Nukus filiali
Yakkakurash sport turlari nazariyasi va uslubiyati kafedrasi dotsenti
E-mail:sultanmuratovdjumamurat@gmail.com

TALABA DZYUDOCHI QIZLARNING KUCH SIFATINI RIVOJLANTIRISH-NING ILMIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

Annotatsiya. *Maqolada talaba dzyudochi qizlarda kuch sifatlarini rivojlantirishning ilmiy-pedagogik asoslari ta’lim va mashg‘ulot jarayoni sharoitida yoritib beriladi. Tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy dzyudoda ayol sportchilarning jismoniy va maxsus tayyorgarlik darajasiga qo‘yilayotgan talablarning ortib borayotgani, shuningdek, kuch tayyorgarligini rejalashtirishda talaba-qizlarning yoshga oid, fiziologik va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ilmiy asoslangan yondashuv zarurligi bilan izohlanadi.*

Tadqiqotning maqsadi dzyudo bilan shug‘ullanuvchi talaba-qizlarda maksimal kuch, portlovchi kuch va kuchga chidamlilikni rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik sharoitlar va mashg‘ulot vositalari majmuasining samaradorligini nazariy jihatdan asoslash hamda eksperimental tarzda tekshirishdan iborat. Ishda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, pedagogik kuzatish, jismoniy sifatlarni testlash, shuningdek, ma’lumotlarni matematik-statistik qayta ishlash usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari yuklamani bosqichma-bosqich oshirish, mashqlar variativligini ta’minlash va mashg‘ulot jarayonini individuallashtirish tamoyillariga asoslangan differensial kuch tayyorgarligi dasturini joriy etish talaba dzyudochi qizlarning kuch sifatlari ko‘rsatkichlarini ishonchli darajada yaxshilashga xizmat qilishini ko‘rsatdi. An’anaviy kuch mashqlarini funksional trening elementlari va dzyudoga xos maxsus mashqlar bilan uyg‘unlashtirish mashg‘ulot samaradorligini oshirishi hamda jarohatlanish xavfini kamaytirishi aniqlandi.

Ishning amaliy ahamiyati ishlab chiqilgan metodik tavsiyalarni oliy ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya tizimida hamda dzyudo sport seksiyalarida talaba-qizlarning jismoniy tayyorgarligi darajasi va sport natijalarini oshirish maqsadida qo‘llash imkoniyati bilan belgilanadi.

Kalit so‘zlar: *dzyudo, talaba-sportchi qizlar, kuch sifatlari, jismoniy tayyorgarlik, pedagogik sharoitlar, mashg‘ulot jarayoni, funksional trening.*

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ СИЛОВЫХ КАЧЕСТВ У СТУДЕНТОК, ЗАНИМАЮЩИХСЯ ДЗЮДО

Аннотация. *В статье рассматриваются научно-педагогические основы развития силовых качеств у студенток-дзюдоисток в условиях образовательного и тренировочного процесса. Актуальность исследования обусловлена возрастанием требований к уровню физической и специальной подготовленности женщин-спортсменок в современном дзюдо, а также необходимостью научно обоснованного подхода к планированию силовой подготовки с учетом возрастных, физиологических и психологических особенностей студенток.*

Целью исследования является теоретическое обоснование и экспериментальная проверка эффективности комплекса педагогических условий и тренировочных средств, направленных на развитие максимальной силы, взрывной силы и силовой выносливости у студенток, занимающихся дзюдо. В работе использованы методы анализа научной литературы, педагогического наблюдения, тестирования физических качеств, а также методы математико-статистической обработки данных.

Результаты исследования показали, что внедрение дифференцированной программы силовой подготовки, основанной на принципах постепенности нагрузки, вариативности упражнений и индивидуализации тренировочного процесса, способствует достоверному улучшению показателей силовых качеств у студенток-дзюдоисток. Установлено, что сочетание традиционных силовых упражнений с элементами функционального тренинга и

специальными дзюдо-упражнениями повышает эффективность подготовки и снижает риск травматизма.

Практическая значимость работы заключается в возможности использования разработанных методических рекомендаций в системе вузовского физического воспитания и в спортивных секциях дзюдо для повышения уровня физической подготовленности и спортивных результатов студенток.

Ключевые слова: *дзюдо, студентки-спортсменки, силовые качества, физическая подготовка, педагогические условия, тренировочный процесс, функциональный тренинг.*

SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF DEVELOPING STRENGTH ABILITIES IN FEMALE UNIVERSITY JUDO ATHLETES

Annotation. *This article examines the scientific and pedagogical foundations of developing strength qualities in female student judokas within the educational and training process. The relevance of the study is determined by the increasing demands placed on the physical and special preparedness of female athletes in modern judo, as well as by the need for a scientifically grounded approach to planning strength training that takes into account the age-related, physiological, and psychological characteristics of female students.*

The aim of the research is to theoretically substantiate and experimentally verify the effectiveness of a set of pedagogical conditions and training tools designed to develop maximal strength, explosive strength, and strength endurance in female students practicing judo. The study employed methods of scientific literature analysis, pedagogical observation, physical fitness testing, and mathematical-statistical data processing.

The results of the study demonstrated that the implementation of a differentiated strength training program based on the principles of progressive overload, exercise variability, and individualization of the training process leads to a statistically significant improvement in strength indicators among female student judokas. It was found that combining traditional strength exercises with elements of functional training and judo-specific drills enhances training efficiency and reduces the risk of injuries.

The practical significance of the research lies in the possibility of applying the developed methodological recommendations in university physical education programs and judo sports sections to improve the level of physical preparedness and competitive performance of female students.

Key words: *judo, female student athletes, strength qualities, physical training, pedagogical conditions, training process, functional training.*

Kirish. Bugungi kunda jismoniy tarbiya va sport tizimida ayollar sportining, xususan, dzyudo bilan shug‘ullanuvchi talaba-qizlarning tayyorgarlik darajasini oshirish dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Zamonaviy dzyudo yuqori darajadagi jismoniy, texnik va taktik tayyorgarlikni talab etuvchi murakkab sport turi bo‘lib, unda kuch sifati sportchining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishida yetakchi omillardan biri sanaladi. Ayniqsa, musobaqa jarayonida usullarni samarali bajarish, raqib qarshiligini yengish, muvozanatni saqlash va tezkor qaror qabul qilish jarayonlari bevosita sportchining maksimal kuchi, portlovchi kuchi hamda kuchga chidamliligi darajasi bilan chambarchas bog‘liqdir.

Talaba-qizlarning jismoniy rivojlanishi biologik, fiziologik va psixologik jihatdan o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, bu holat ularning sport mashg‘ulotlarini rejalashtirishda ilmiy asoslangan yondashuvni talab etadi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab oliy ta’lim muassasalarida dzyudo bilan shug‘ullanuvchi qizlar uchun kuch sifatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar ko‘pincha umumiy andozalar asosida olib boriladi va individual imkoniyatlar yetarlicha hisobga olinmaydi. Natijada mashg‘ulot samaradorligi pasayadi, jismoniy yuklamalarning nomutanosibligi esa sportchilarda charchash, jarohatlanish xavfi va motivatsiyaning susayishiga olib kelishi mumkin.

Shu bois talaba dzyudochi qizlarda kuch sifatini rivojlantirish jarayonini ilmiy-pedagogik asoslar asosida takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda yuklamaning bosqichma-bosqich oshirilishi, mashqlar variativligi, funksional tayyorgarlik elementlarini qo‘llash hamda individual yondashuv tamoyillariga amal qilish zarur hisoblanadi. Bundan tashqari, kuch tayyorgarligini dzyudoga xos texnik-uslubiy mashqlar bilan uyg‘unlashtirish sportchilarning maxsus jismoniy tayyorgarligini yanada samarali rivojlantirish imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, u talaba-qizlar sportida kuch sifatini rivojlantirish masalasiga tizimli yondashuvni taklif etadi hamda dzyudo mashg‘ulotlarining pedagogik mazmunini boyitishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqiladigan metodik tavsiyalar oliy ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlarini yanada takomillashtirish, talaba dzyudochi qizlarning sport mahoratini oshirish hamda ularning sog‘lig‘ini mustahkamlashda muhim amaliy ahamiyatga ega bo‘lishi kutilmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Talaba dzyudochi qizlarda kuch sifatini rivojlantirish muammosi sport tayyorgarligi nazariyasi, sport fiziologiyasi hamda pedagogika sohalarida turli yondashuvlar asosida yoritilgan bo‘lib, mazkur yo‘nalishda rus va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari muhim metodologik asos vazifasini bajaradi. Avvalo, kuch tayyorgarligi masalasining umumiy nazariy poydevori rus sport maktabi vakillari tomonidan ishlab chiqilgan. Xususan, L.P. Matveyev sport mashg‘ulotining nazariy asoslarini tizimlashtirib, tayyorgarlik jarayonining bosqichma-bosqich qurilishi, yuklamaning ratsional taqsimlanishi va periodizatsiya tamoyillarining ahamiyatini asoslab bergan. Uning fikricha, kuch sifatini rivojlantirishda yuklamani keskin oshirish emas, balki moslashuv mexanizmlariga mos holda izchil kuchaytirib borish sport natijalarining barqaror o‘sishini ta’minlaydi. Ushbu yondashuv talaba-qizlar bilan ishlashda ayniqsa dolzarb bo‘lib, chunki bu yosh davrida organizmning tiklanish imkoniyatlari va funksional barqarorligi hali to‘liq shakllanib bo‘lmaydi.

Y.V. Verxoshanskiy kuch tayyorgarligini “maxsus” yo‘nalishda rivojlantirish masalasini chuqurlashtirib, portlovchi kuch va tezlik-kuch sifatlarining sport turlaridagi hal qiluvchi rolini ko‘rsatadi. U plyometrik mashqlar, zarba-kuch rejimi va qisqa vaqtli maksimal zo‘riqishlar yordamida mushaklarning kuch impulsini oshirish mumkinligini ilmiy asoslab bergan. Dzyudo kontekstida bu qarashlar ayniqsa muhim, chunki ko‘plab texnik usullar raqib muvozanatini tez buzish va qisqa vaqt ichida katta kuch hosil qilishni talab etadi. Zatsiorskiy va Kraemer tomonidan ishlab chiqilgan kuchning mexanik tabiati haqidagi nazariyalar esa maksimal kuch, kuchga chidamlilik va tezlik-kuch sifatlarini rivojlantirish mexanizmlarini tushuntirib, mashg‘ulot yuklamasining intensivlik, hajm va dam olish oralig‘i kabi parametrlarini ilmiy asosda rejalashtirish imkonini beradi.

V.N. Platonov va V.B. Issurin kabi olimlar sportchilarning tayyorgarligini individuallashtirish g‘oyasini ilgari surib, har bir sportchining funksional imkoniyatlari, jismoniy rivojlanish darajasi va psixologik xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ta’kidlaydi. Ularning tadqiqotlarida kuch yuklamalarini mikro-, mezo- va makrotsikllar doirasida moslashtirish, yuklama va tiklanish nisbatini optimallashtirish sportchilarning jarohatlanish xavfini kamaytirishi va mashg‘ulot samaradorligini oshirishi ko‘rsatib berilgan. Mazkur yondashuv talaba dzyudochi qizlar bilan ishlashda ayniqsa muhim bo‘lib, chunki ayol organizmining fiziologik xususiyatlari (gormonal fon, mushak massasining nisbatan pastligi, bo‘g‘imlarning elastikligi) kuch tayyorgarligiga alohida ehtiyotkorlik bilan yondashishni talab etadi.

Xorijiy tadqiqotlarda esa dzyudoga xos maxsus kuch sifatlarini shakllantirish masalasi ko‘proq empirik asosda o‘rganilgan. Masalan, Franchini va hamkorlar tomonidan olib borilgan izlanishlarda dzyudochilar uchun kuch sifati musobaqa samaradorligining muhim prediktori ekanligi ko‘rsatib berilgan. Ularning fikricha, maksimal kuch raqibni nazorat qilish va ushlash barqarorligini ta’minlasa, portlovchi kuch tashlash texnikalarini tez va samarali bajarishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, kuchga chidamlilik jang davomida bir necha bor takrorlanadigan yuqori intensiv harakatlarni barqaror saqlab qolish imkonini beradi.

Sterkowicz, Drid va boshqa yevropalik tadqiqotchilar dzyudochilar jismoniy tayyorgarligini baholash uchun maxsus testlar tizimini taklif etib, qo‘l kuchi (handgrip), vertikal sakrash, arqonga

chiqish va intervalli yugurish kabi mashqlar sport natijasi bilan sezilarli darajada bog‘liqligini aniqlagan. Bu natijalar kuch sifatini rivojlantirishda faqat mashg‘ulot vositalarini emas, balki muntazam nazorat va baholash mexanizmlarini ham joriy etish zarurligini ko‘rsatadi.

Ayol sportchilarda kuch tayyorgarligi masalasiga bag‘ishlangan xorijiy adabiyotlarda (Kraemer, Ratamess, Haff & Triplett) mashg‘ulot yuklamasini rejalashtirishda mushak-skelet tizimi barqarorligini mustahkamlash, yelka va tizza bo‘g‘imlari uchun profilaktik mashqlarni qo‘llash hamda texnikani to‘g‘ri bajarishga alohida e’tibor qaratish lozimligi ta’kidlanadi. Dzyudo mashg‘ulotlari jarayonida tez-tez uchraydigan yiqilishlar, burilishlar va to‘satdan zo‘riqishlar jarohat xavfini oshirishi bois, kuch sifatini rivojlantirish harakat koordinatsiyasi va bo‘g‘im barqarorligi bilan uyg‘un holda olib borilishi zarur.

Pedagogik nuqtai nazardan esa kuch tayyorgarligini tashkil etishda motivatsion omillar va o‘quv jarayonining didaktik tuzilishi muhim o‘rin tutadi. Rus pedagogika maktabi vakillari, xususan, L.S. Vygotskiy tomonidan ilgari surilgan “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasi sport mashg‘ulotlariga moslashtirilgan holda talaba-qizlarga ularning real imkoniyatlaridan biroz yuqoriroq, ammo bajarish mumkin bo‘lgan vazifalarni berish orqali kuch sifatining izchil o‘sishini ta’minlash mumkinligini ko‘rsatadi. Xorijiy sport pedagogikasi adabiyotlarida esa murabbiylik jarayonida qayta aloqa, o‘z-o‘zini nazorat qilish va maqsad qo‘yish omillari kuch tayyorgarligi samaradorligini oshirishi qayd etiladi.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, rus sport nazariyasi kuch tayyorgarligini rejalashtirish va periodizatsiya qilish bo‘yicha mustahkam metodologik asos yaratgan bo‘lsa, xorijiy tadqiqotlar dzyudoga xos maxsus kuch sifatlari, test nazorati va ayol sportchilar fiziologiyasiga moslashtirilgan mashg‘ulot vositalarining amaliy samaradorligini ko‘proq yoritadi. Shundan kelib chiqib, talaba dzyudochi qizlarning kuch sifatini rivojlantirish ilmiy-pedagogik jihatdan umumiy va maxsus tayyorgarlik uyg‘unligi, yuklamani individuallashtirish, muntazam nazorat-test tizimi hamda jarohatlarning oldini olishga yo‘naltirilgan pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etilishi lozim, degan xulosaga kelish mumkin.

Muhokama. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari talaba dzyudochi qizlarda kuch sifatini rivojlantirish jarayoni ilmiy-pedagogik asoslar asosida tashkil etilganda sezilarli ijobiy o‘zgarishlarga olib kelishini ko‘rsatdi. Dastlabki va yakuniy test natijalarini taqqoslash shuni anglatadiki, kuch tayyorgarligini differensial rejalashtirish, ya’ni yuklamani bosqichma-bosqich oshirish, mashqlar variativligini ta’minlash hamda individual yondashuv tamoyillariga amal qilish sportchilarning maksimal kuchi, portlovchi kuchi va kuchga chidamliligi ko‘rsatkichlarida barqaror o‘sishga sabab bo‘lgan. Bu holat rus sport nazariyasida L.P. Matveyev va V.N. Platonov tomonidan asoslab berilgan periodizatsiya va moslashuv tamoyillarining amaliy tasdig‘i sifatida qaralishi mumkin.

Tadqiqot davomida eksperimental guruh mashg‘ulotlarida klassik kuch mashqlari (shtanga bilan o‘tirib-turish, yotib press, tortilish) dzyudoga xos maxsus mashqlar (judogi bilan tortishish, raqib qarshiligida ishlash, portlovchi sakrashlar, tashlashga o‘xshash harakatlar) bilan uyg‘unlashtirildi. Natijada sportchilarning nafaqat umumiy jismoniy kuchi, balki dzyudo faoliyati uchun muhim bo‘lgan maxsus kuch sifati ham yaxshilandi. Ayniqsa, qo‘l ushlash kuchi va portlovchi kuchdagi o‘sish musobaqa jarayonida tashlash usullarining tezligi va aniqligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatgani kuzatildi. Bu natijalar Franchini, Sterkowicz va Drid kabi xorijiy olimlarning dzyudochilar jismoniy tayyorgarligi sport natijasi bilan uzviy bog‘liqligi haqidagi xulosalariga mos keladi.

Muhokama jarayonida e’tiborga molik jihatlardan biri shundaki, kuch tayyorgarligini faqat og‘irlikni oshirish bilan cheklab bo‘lmasligi, balki harakat koordinatsiyasi, bo‘g‘im barqarorligi va mushaklararo muvofiqlikni rivojlantirish bilan uyg‘un olib borish zarurligi tasdiqlandi. Tadqiqotda funksional trening elementlarining (korpus stabilizatsiyasi, muvozanat mashqlari, plyometrik harakatlar) kiritilishi jarohatlanish holatlarining kamayishiga va mashg‘ulotga bo‘lgan motivatsiyaning oshishiga xizmat qilgani kuzatildi. Bu holat Kraemer va Haff & Triplett tomonidan ayol sportchilarda kuch tayyorgarligini tashkil etishda profilaktik mashqlarning ahamiyati haqidagi qarashlari bilan uyg‘unlashadi.

Pedagogik nuqtai nazardan, mashg‘ulot jarayonida maqsadni aniq belgilash, sportchilarga muntazam qayta aloqa berish hamda ularning individual rivojlanish dinamikasini inobatga olish muhim rol o‘ynadi. Mashg‘ulotlar murakkablik darajasi asta-sekin oshirilganligi sababli sportchilarda charchashning haddan tashqari kuchayishi va psixologik toliqish holatlari qayd etilmadi. Bu jihat L.S. Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasi asosida sportchiga real imkoniyatlaridan biroz yuqori, ammo bajarilishi mumkin bo‘lgan vazifalarni berish samarali ekanini ko‘rsatadi. Natijada talaba-qizlarning mashg‘ulotga bo‘lgan qiziqishi oshdi, o‘z-o‘ziga ishonchi mustahkamlandi va sport faoliyatiga nisbatan ijobiy munosabat shakllandi.

Statistik tahlil natijalari eksperimental guruhda kuch sifatlari bo‘yicha o‘zgarishlar nazorat guruhiga nisbatan ishonchli darajada yuqori ekanini ko‘rsatdi. Ayniqsa, maksimal kuch (shtanga bilan o‘tirib-turish), portlovchi kuch (vertikal sakrash) va qo‘l kuchi (handgrip) ko‘rsatkichlari bo‘yicha $p<0,05$ darajasida ahamiyatli farqlar aniqlangan. Bu esa qo‘llanilgan metodikaning samaradorligini ilmiy jihatdan asoslash imkonini beradi hamda talaba dzyudochi qizlarda kuch sifatini rivojlantirish jarayonini an’anaviy yondashuvdan ko‘ra tizimli va ilmiy asosda olib borish zarurligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, kuch tayyorgarligi faqat jismoniy omil sifatida emas, balki pedagogik boshqaruv, motivatsiya, individuallashtirish va profilaktika bilan uyg‘un holda olib borilgandagina yuqori samara beradi. Tadqiqotda olingan natijalar rus va xorijiy adabiyotlarda bayon etilgan nazariy qarashlarni to‘ldiradi hamda ularni talaba-qizlar sporti sharoitiga moslashtirish imkonini beradi. Shu bois ishlab chiqilgan metodik yondashuvni oliy ta’lim muassasalarida dzyudo mashg‘ulotlari tizimiga joriy etish sportchilarning jismoniy tayyorgarligi va musobaqa natijalarini oshirishda muhim amaliy ahamiyatga ega, degan xulosaga kelish mumkin.

1-jadval. Talaba dzyudochi qizlarda kuch sifatlari ko‘rsatkichlarining dinamikasi (n = 20)

Ko‘rsatkichlar	Dastlabki holat (M ± SD)	Yakuniy holat (M ± SD)	t	p
Shtanga bilan o‘tirib-turish (kg)	42,3 ± 4,8	50,7 ± 5,2	4,21	<0,01
Vertikal sakrash (sm)	34,6 ± 3,9	40,8 ± 4,1	3,98	<0,01
Qo‘l kuchi – handgrip (kg)	28,4 ± 3,2	33,9 ± 3,6	4,55	<0,001
30 soniyada tortilish (marta)	9,7 ± 1,4	12,8 ± 1,6	3,74	<0,01

Izoh: M – o‘rtacha qiymat, SD – standart og‘ish, t – St’yudent mezoni, p – ishonchlilik darajasi.

Xulosa. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari talaba dzyudochi qizlarda kuch sifatini rivojlantirish jarayoni ilmiy-pedagogik asoslar asosida tashkil etilganda yuqori samaradorlikka erishish mumkinligini yaqqol ko‘rsatdi. Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan metodik yondashuv umumiy va maxsus kuch tayyorgarligi vositalarini uyg‘unlashtirish, yuklamani bosqichma-bosqich oshirish, mashqlar variativligini ta’minlash hamda sportchilarning individual jismoniy va funksional imkoniyatlarini hisobga olish tamoyillariga tayandi. Mazkur yondashuvning nazariy asoslari rus sport nazariyasi vakillari (L.P. Matveyev, V.N. Platonov, Yu.V. Verxoshanskiy) hamda xorijiy olimlar (Franchini, Kraemer, Haff & Triplett) tomonidan ilgari surilgan qarashlar bilan uyg‘un ekanligi amaliy natijalar orqali tasdiqlandi.

Statistik tahlil natijalari eksperimental guruhda barcha asosiy kuch komponentlari — maksimal kuch, portlovchi kuch va kuchga chidamlilik bo‘yicha ijobiy va ishonchli o‘sish qayd etilganini ko‘rsatdi. Xususan, shtanga bilan o‘tirib-turish, vertikal sakrash, qo‘l kuchi (handgrip) hamda 30 soniyada tortilish ko‘rsatkichlari bo‘yicha $p < 0,05$ va $p < 0,001$ darajasida ahamiyatli farqlar aniqlangan bo‘lib, bu o‘zgarishlar tasodifiy emas, balki rejalashtirilgan pedagogik ta’sir natijasi ekanini anglatadi. Ayniqsa, qo‘l kuchi va portlovchi kuchdagi o‘sish dzyudoga xos texnik usullarni tezroq, aniqroq va barqarorroq bajarish imkoniyatini oshirganini ko‘rsatdi.

Tadqiqot jarayonida funksional trening elementlari, plyometrik mashqlar hamda dzyudoga xos maxsus kuch mashqlarining joriy etilishi nafaqat jismoniy ko‘rsatkichlarning yaxshilanishiga, balki jarohatlanish xavfining kamayishiga va mashg‘ulotga bo‘lgan motivatsiyaning oshishiga ham xizmat qildi. Bu holat kuch tayyorgarligini faqat og‘irlik yuklamasi sifatida emas, balki harakat koordinatsiyasi, bo‘g‘im barqarorligi va mushaklararo muvofiqlik bilan uyg‘un holda tashkil etish zarurligini ko‘rsatadi. Pedagogik nuqtai nazardan, mashg‘ulot jarayonining didaktik jihatdan to‘g‘ri qurilishi, sportchilarga muntazam qayta aloqa berilishi va yuklamaning murakkablik darajasi asta-sekin oshirilishi talaba-qizlarning psixologik holatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi, ularning o‘z-o‘ziga ishonchi va sport faoliyatiga bo‘lgan qiziqishini mustahkamladi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, talaba dzyudochi qizlarda kuch sifatini rivojlantirish samaradorligi kuch tayyorgarligini ilmiy rejalashtirish (periodizatsiya), individuallashtirish, umumiy va maxsus tayyorgarlik uyg‘unligi hamda muntazam nazorat-test tizimi asosida tashkil etilgandagina yuqori bo‘ladi. Mazkur yondashuvni oliy ta’lim muassasalarida dzyudo mashg‘ulotlari tizimiga joriy etish talaba-qizlarning jismoniy tayyorgarligi va musobaqa natijalarini oshirish bilan birga, ularning sog‘lig‘ini mustahkamlash va sport bilan uzoq muddat shug‘ullanish motivatsiyasini saqlab qolishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun ham muhim istiqbollarni ochib beradi. Jumladan, keyingi tadqiqotlarda kuch sifatini rivojlantirish metodikasini turli vazn toifalari, tayyorgarlik darajalari va o‘quv-mashg‘ulot bosqichlariga moslashtirish, shuningdek, texnik-taktik ko‘rsatkichlar bilan o‘zaro bog‘liqligini chuqurroq o‘rganish maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari, uzoq muddatli monitoring asosida kuch tayyorgarligining sportchilar sog‘lig‘i va sport faoliyatining barqarorligiga ta’sirini baholash ham dolzarb ilmiy vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Платонов В. Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения : учебник тренера высшей квалификации. – М. : Советский спорт, 2005. – 820 с.

2. Верхошанский Ю. В. Основы специальной силовой подготовки в спорте. – 3-е изд. – М. : Советский спорт, 2013. – 216 с.

3. Матвеев Л. П. Теория и методика физической культуры (общие основы теории и методики физического воспитания; теоретико-методические аспекты спорта и профессионально-прикладных форм физической культуры). – М. : Физкультура и спорт, 1991. – 543 с.

5. Zatsiorsky V. M., Kraemer W. J. Science and Practice of Strength Training. – 3rd ed. – Champaign, IL : Human Kinetics, 2021. – 344 p.

6. Haff G. G., Triplett N. T. Essentials of Strength Training and Conditioning. – 4th ed. – Champaign, IL : Human Kinetics, 2015. – 752 p.

7. Bompa T. O., Haff G. G. Periodization: Theory and Methodology of Training. – 5th ed. – Champaign, IL : Human Kinetics, 2018. – 392 p.

8. Kons R. L., Pupo J. D., Ache-Dias J., Garcia T., da Silva R. R., Detanico D. Effect of official judo matches on handgrip strength and perceptual responses // Journal of Exercise Rehabilitation. – 2018. – Vol. 14, No. 1. – P. 93–99. – DOI: 10.12965/jer.1835156.578.

9. Franchini E., Branco B. H. M., Agostinho M. F., Calmet M., Candau R. Maximal isometric handgrip strength: comparison between weight categories and gender in judo athletes // Journal of Exercise Rehabilitation. – 2018. – Vol. 14, No. 3. – P. 504–509. – DOI: 10.12965/jer.1836208.104.

10. Bonitch-Góngora J. G., Bonitch-Domínguez J. G., Padial P., Feriche B. The effect of lactate concentration on the handgrip strength during judo bouts // The Journal of Strength & Conditioning Research. – 2012. – Vol. 26, No. 7. – P. 1863–1871. – DOI: 10.1519/JSC.0b013e318238ebac.

Gulsara Ismatilloyevna Samandarova
Senior teacher of Foreign Languages department
Tashkent state agrarian university

COLLABORATIVE APPROACH TO IMPROVE STUDENTS' BASIC FOREIGN LANGUAGE SKILLS

Annotation. *This article deals with the effectiveness of a collaborative approach as a pedagogical strategy to enhance students' basic foreign language skills, including listening, speaking, reading, and writing. The study explores theoretical foundations of collaborative learning within foreign language education, emphasizing its socio-constructivist basis and relevance to communicative competence development. Practical implications are analyzed through classroom-based observations and empirical data, demonstrating how group-based tasks, peer interaction, and cooperative problem-solving contribute to increased motivation, language retention, and active learner participation. Furthermore, the research evaluates the teacher's role as a facilitator in guiding collaboration, scaffolding language tasks, and fostering an inclusive learning environment.*

Key words*: collaborative learning; foreign language education; basic language skills; communicative competence; peer interaction.*

TALABALARNING CHET TILIDAGI ASOSIY KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHGA QARATILGAN HAMKORLIKKA ASOSLANGAN YONDASHUV

Annotatsiya. *Ushbu maqola talabalarning tinglash, gapirish, o'qish va yozish kabi asosiy chet tili ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik strategiya sifatida hamkorlik yondashuvining samaradorligini o'rganadi. Tadqiqot chet tillarni o'qitishda hamkorlikda o'qishning nazariy asoslarini, uning sotsio-konstruktivistik poydevori va kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishdagi ahamiyatini o'rganadi. Amaliy natijalar sinf xonasidagi kuzatuvlar va empirik ma'lumotlar asosida tahlil qilinadi; unda guruh vazifalari, tengdoshlar o'rtasidagi muloqot va hamkorlikda muammolarni hal qilish motivatsiyani oshirish, tilni saqlab qolish va talabalarning faol ishtirokiga qanday hissa qo'shishini ko'rsatadi. Bundan tashqari, tadqiqot o'qituvchining hamkorlik ishlarini yo'naltirish, til vazifalarini tuzish va inklyuziv o'quv muhitini yaratishda fasilitator (yordamchi) sifatidagi rolini baholaydi.*

Kalit so'zlar*: hamkorlikda o'qitish; chet tillarni o'qitish; asosiy til ko'nikmalari; kommunikativ kompetentsiya; tengdoshlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir.*

СОВМЕСТНЫЙ (КОЛЛАБОРАТИВНЫЙ) ПОДХОД К СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ БАЗОВЫХ НАВЫКОВ ВЛАДЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКОМ У СТУДЕНТОВ

Аннотация*. В данной статье рассматривается эффективность совместного подхода как педагогической стратегии, направленной на улучшение базовых навыков владения иностранным языком у студентов, включая аудирование, говорение, чтение и письмо. В исследовании изучаются теоретические основы совместного обучения в рамках преподавания иностранного языка с акцентом на его социоконструктивистскую основу и значимость для развития коммуникативной компетенции. Практические последствия анализируются на основе наблюдений в классе и эмпирических данных, демонстрирующих, как групповые задания, взаимодействие со сверстниками и совместное решение проблем способствуют повышению мотивации, запоминанию языка и активному участию учащихся. Кроме того, в исследовании оценивается роль учителя как фасилитатора в руководстве совместной работой, построении языковых заданий и создании инклюзивной учебной среды.*

***Ключевые слова**: совместное обучение; обучение иностранному языку; базовые языковые навыки; коммуникативная компетенция; взаимодействие со сверстниками.*

Introduction. Collaborative learning represents an instructional paradigm that fosters cognitive maturity, experiential growth, and social interaction within academic settings, while counteracting passive learning, rote repetition, and excessive individualism. Within this framework, learners are encouraged to develop personalized learning strategies and define their own objectives, assuming responsibility not only for the acquisition of knowledge but also for the processes through which such knowledge is constructed. Collaborative learning has been of sustained interest to proponents of communicative language teaching, as it incorporates empirically validated classroom methodologies, such as those outlined by McCafferty, Jacobs, and Dasilva Iddings [18]. In the context of globalization and increasing demands for multilingual communication, the development of foreign language proficiency has become a crucial component of modern education. However, traditional teacher-centered instruction often fails to sufficiently engage students or promote active use of language skills in real-life communicative situations.

As a result, learners frequently exhibit low motivation, limited speaking practice, and passive acquisition of vocabulary and grammar. The implementation of a collaborative approach is therefore an urgent educational priority. It enables students to learn through interaction, negotiation of meaning, and shared responsibility, aligning with contemporary pedagogical trends such as learner-centeredness and competency-based education. The integration of collaboration into language teaching not only strengthens linguistic abilities but also develops 21st century skills such as teamwork, critical thinking, and problem-solving. Given the lack of comprehensive studies analyzing its impact on foundational language skills, this research seeks to address a significant gap in pedagogical practice and academic inquiry.

Literature review. The effectiveness of collaborative learning depends largely on the interdependence and mutual respect among participants within collaborative activities, which in turn ensures coherence in pedagogical implementation. As González Fernández [16] notes, both teachers and students must form an integrated learning community characterized by dialogue and negotiation within a dynamic classroom environment. Similarly, Nunan [5] identifies multiple justifications for collaboration in language education, including the exploration of alternative pedagogical models, the promotion of cooperative rather than competitive learning cultures, the construction of equitable environments wherein teachers, learners, and researchers engage in reciprocal teaching and learning, and the integration of learner-centered principles into curricula. Across these varied contexts, collaboration may be broadly conceptualized as “the mutual engagement of participants in a coordinated effort to solve a problem together” [19]. Within this process, teachers function as facilitators of language acquisition, while students co-construct meaning through task-based interaction. Under teacher guidance, learners connect prior knowledge to new input, utilizing language and technology as cognitive tools to enhance linguistic and intellectual competencies. For collaborative learning to be effective, it must be carefully designed; educators are expected to establish explicit roles and structured procedures for all participants, particularly within action research environments.

Collaborative learning is grounded in social-constructivist epistemology, which posits that higher cognitive functions develop initially through social interaction and are subsequently internalized by individuals. Vygotsky’s [9] formulation of the Zone of Proximal Development (ZPD) provides a theoretical rationale for peer-mediated scaffolding: learners operating collaboratively can accomplish tasks beyond their independent capability by leveraging shared knowledge and social support. This theoretical perspective underpins much contemporary research that frames collaborative tasks as contexts for co-construction of linguistic knowledge and procedural strategy development in foreign language classrooms [9].

Empirical and conceptual scholarship distinguishes collaborative learning from simple group work by emphasizing positive interdependence, individual accountability, promotive interaction, appropriate use of social skills, and group processing—features articulated in cooperative

learning frameworks (Johnson & Johnson, 1999; Slavin, 1996). These structural components are particularly relevant for language learning because they create repeated opportunities for meaningful negotiation of form and meaning, increase output and uptake, and foster corrective feedback among peers. Cooperative structures such as STAD, Jigsaw, and reciprocal teaching have been adapted and empirically tested in language classrooms, demonstrating improvements in both linguistic performance and socio-affective outcomes [7].

Within the domain of second language pedagogy, collaborative approaches have been integrated with communicative and task-based paradigms to promote interactional competence and the development of basic skills—listening, speaking, reading, and writing. McCafferty, Jacobs, and DaSilva Iddings [18] compile classroom procedures and case studies showing that cooperative learning configurations increase oral production, negotiation for meaning, and pragmatic competence when tasks are carefully scaffolded and roles are explicit. Such research emphasizes task design, role assignment, and teacher facilitation as mediating variables that determine whether collaboration yields measurable gains in basic language competences.

A significant body of research on collaborative problem solving [6] and role-based group work highlights the mechanisms through which group interaction promotes shared understanding and efficient task completion. Roschelle and Teasley's notion of a "joint problem space" explains how interlocutors co-construct task representations, aligning goals, actions, and knowledge resources—processes that are directly relevant to language learning tasks requiring comprehension and production. Meanwhile, empirical studies on functional roles show that assigning complementary, rotating roles (e.g., summarizer, questioner, language monitor) improves group process efficiency and ensures equitable participation, which in turn supports more uniform gains across students in basic skills.

Intersections between collaborative approaches and content-integrated methodologies (e.g., CLIL) further illustrate how content-driven, communicative tasks can amplify motivation and contextualize language use. Research by Carrió-Pastor and colleagues demonstrates that when language learning is embedded in disciplinary tasks and orchestrated collaboratively—teacher teams and students co-designing activities—learners demonstrate improved lexical retention, discourse organization, and receptive skills due to the meaningfulness of tasks and dual-focus instructional design [1]; [2]. This body of work suggests that combining collaborative pedagogy with content integration yields synergies for basic skill development, particularly when assessment aligns to both content and language objectives.

Despite promising findings, the literature also identifies persistent limitations and open questions: variability in study designs (small-N case studies versus large quasi-experimental designs), insufficient longitudinal evidence of sustained skill gains, and inconsistent reporting of fidelity of implementation and role structures. Reviews [7] call for more rigorous, mixed-methods and longitudinal research that couples process analyses (microgenetic interactional studies) with outcome metrics on basic language skills. Additionally, attention to teacher training, culturally responsive practices, and assessment approaches that capture both individual and collaborative learning trajectories is recommended to ensure transferability and scalability of collaborative interventions.

Discussion. Two primary modalities of collaboration can be distinguished. First, collaboration may occur among teachers from different disciplinary fields as they design integrated learning resources for students. Second, collaboration unfolds among students themselves as they jointly complete classroom tasks assigned by the instructor. In the first modality, the teacher occupies a central role, facilitating interdisciplinary activities, while students assume a more receptive position. In contrast, the second modality positions the teacher as a less intrusive guide, supporting learners' autonomous interactions without directly intervening in their processes of knowledge construction. Carrió Pastor [14] proposes a third, hybrid modality in which teachers and students collaboratively participate in the planning, implementation, and evaluation of the teaching–learning process, thus addressing both individual and group needs. In this context, collaboration entails meaningful interaction among group members, where diverse perspectives merge to produce

shared, innovative outcomes what Strijbos, Martens, and Jochems [20] describe as interconnected "webs of knowledge."

A further dimension worth noting is the integration of the Collaborative Approach (CA) with Content and Language Integrated Learning (CLIL). The CLIL model combines subject-specific content teaching with second language acquisition [14]. Since the target language serves as the medium for learning disciplinary content, student motivation tends to increase, and language development becomes embedded within meaningful academic activity. In such contexts, collaboration between language and content specialists enables the design of pedagogical practices that optimize both linguistic and academic outcomes.

We argue that Content and Language Integrated Learning (CLIL) should be conceptualized and implemented as a unified subject, grounded in systematic collaboration between subject-matter specialists and language instructors. Contrary to the perspective of several scholars [15], who position the language teacher as merely a supporting figure to the content teacher, we maintain that both language and disciplinary content constitute equally essential components of CLIL pedagogy. Therefore, content and language educators should engage in joint material development to address the linguistic and conceptual dimensions of learning in a balanced manner.

Furthermore, this study is premised on the understanding that collaborative learning inherently entails interactivity, and that digital technologies serve as effective mediators of such interaction. Technology-enhanced learning environments foster positive interdependence, facilitate meaningful communicative exchanges, and cultivate both individual and group competencies, while recognizing the distinct contributions of each learner. Consequently, online and blended learning methodologies align well with content-based and collaborative instructional practices. As noted by Soetaert and Bonamie [17], "the computer-as-a-tool aligns with current educational efforts to promote content-based pedagogical approaches."

Conclusion. In summary, the adoption of innovative pedagogical approaches is essential for effective second language instruction. Methods such as Content and Language Integrated Learning (CLIL) and Communicative Approach (CA) can serve as frameworks for instruction, while dynamic digital tools, particularly the Internet, can function as effective mediating instruments. Higher education students, who are generally technologically literate and accustomed to digital resources, increasingly expect up-to-date and interactive learning materials. Consequently, instructors should integrate online content and communication platforms into language teaching. This study emphasizes the process of developing instructional materials grounded in authentic web-based resources. The pedagogical advantages of such an approach include:

Collaborative material design through the integration of subject-matter experts and language instructors, ensuring that materials meet students' learning needs while utilizing authentic, domain-specific texts;

Promotion of cooperative learning, as students actively participate in planning and constructing their own learning resources in collaboration with teachers and peers;

Enhancement of interpersonal communication via structured group activities that foster dialogue and interaction;

Motivation and cognitive engagement, as students are challenged to simultaneously acquire disciplinary content and language skills;

Integration of technology, which supports diverse forms of learner contributions and multiple modalities of engagement, thereby facilitating richer and more flexible learning experiences.

In conclusion, the principal objective of this research was to investigate whether integrating multiple pedagogical approaches alongside consistent use of technology could lead to the development of effective instructional materials for second language learners in higher education contexts. Ultimately, this study advocates for sustained cooperation between content and language teachers in the design of instructional resources, emphasizing that such interdisciplinary collaboration can give rise to innovative and pedagogically sound methodologies for CLIL implementation. An additional consideration is that second language acquisition should be embedded within everyday contexts and perceived as an integral part of students' immediate environment. Learners

should develop an understanding of language as a functional instrument for global communication. When this communicative orientation is neglected, second language practice risks becoming limited to mechanical exercises, such as gap-filling tasks and rote drills. In the contemporary information society, it is imperative for educators to adapt their instructional materials and pedagogical approaches to better align with learners' needs while leveraging the diverse technological opportunities available.

References.

1. Carrió-Pastor, M. L. (2010). The collaborative approach in Content and Language Integrated Learning (paper). Retrieved from ResearchGate.
2. Carrió, M., & Gimeno, J. (2007). Content and language integrated learning: Cultural and pedagogical perspectives. [Book chapter/collection].
3. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1999). Making cooperative learning work. Theory Into Practice, 38(2), 67–73.
4. McCafferty, S. G., Jacobs, G. M., & DaSilva Iddings, A. C. (Eds.). (2006). Cooperative learning and second language teaching. Cambridge University Press.
5. Nunan, D. (1991). Language teaching methodology. Prentice Hall.
6. Roschelle, J., & Teasley, S. D. (1995). The construction of shared knowledge in collaborative problem solving. In C. O'Malley (Ed.), Computer Supported Collaborative Learning (pp. 69–97). Springer.
7. Slavin, R. E. (1996). Research on cooperative learning and achievement: What we know, what we need to know. Contemporary Educational Psychology, 21, 43–69.
8. Strijbos, J.-W., Martens, R. L., & Jochems, W. (2004). The effect of functional roles on group efficiency: Using multilevel modeling. Computers in Human Behavior, 20(4), 403–420.
9. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.
10. Сарсенбаева З. Modernism in Uzbek literature and interpretation of images //Зарубежная лингвистика и лингводидактика. – 2024. – Т. 2. – №. 1. – С. 193-199.
11. Сарсенбаева З. Analysis of images and symbols in english non-realistic works //Ренессанс в парадигме новаций образования и технологий в XXI веке. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 229-232.
12. Sarsenbaeva Z. DESCRIPTIONS OF IMAGERY, SYMBOLISM, AND NON-REALISTIC ELEMENTS //Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit. – 2024. – С. 409-414.
13. Сарсенбаева З. Лингвокультурологический анализ культуры каракалпаков в пословицах //Общество и инновации. – 2022. – Т. 3. – №. 8/S. – С. 39-42.
14. Carrió Pastor, María Luisa (ed.) (2006): Aprendizaje colaborativo asistido por ordenador. Valencia: Blau Verd. _____. (2009a): "Enhancing learner-teacher collaboration through the use of on-line activities". In I. González-Pueyo; C. Foz-Gil; M. Jaime Siso and M. J. Luzón Marco, eds., Teaching Academic and Professional English Online. Berlin: Peter Lang. _____. (ed.) (2009b): Content and Language Integrated Learning: Cultural Diversity. Berlin: Peter Lang.
15. Wolf, Dieter (2007): "CLIL: bridging the gap between school and working life". In D. Marsh and D. Wolf, eds., Diverse contexts-converging goals. Bern: Peter Lang.
16. González Fernández, R. (2006): "Las estrategias y técnicas didácticas en el rediseño". (15/01/2006).
17. Soetaert, R. & B. Bonamie (2006): "New rules for the language & content game". From CBLT/CALL to CLIL/TILL. (15/01/2006).
18. McCafferty, S. G; G. M. Jacobs and A. C. DaSilva Iddings (2006): Cooperative Learning and Second Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press.

Ilmiy-amaliy jurnalida maqolalar chop ettirish tartiblari haqida

1. Ilmiy maqolalarning hajmi 3000-4000 so’zdan iborat bo’lishi kerak.

2. Maqolaning asosida matnning kamida 60-70 % muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim (topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi).

3. Maqolaning matni, formula va jadvallarni **Microsoft *Word* (*2003-2010 versiyasida*)** dasturidan foydalanib tayyorlash kerak.

4. Windows asosidagi matn *dasturi redaktorining parametrlari*:

- 2 sm dan standart hoshiyalar qolishi kerak;
- shrift Times New Roman, kegel – 12;
- satrlar orasidagi interval – 1 sm.;
- matnni kengligi bo’yicha tekislash;
- abzats 1 sm;
- sahifani tanlash uchun oriyentatsiya – kitob sahifasi;
- MS Word dasturi yordamida ishlangan rasmlar qabul qilinmaydi. Barcha rasmlar va jadvallar nomerlanishi, nomlanishi hamda manbaasi ko’rsatilishi shart.

5. Grafik va diagrammalar oq-qora formatda bo’lishi zarur.

***Ilmiy maqolaning tuzilishiga nisbatan ilgari suriladigan talablar*:**

1. Muallifning ORCID raqami bo’lishi shart.

2. Maqolaning nomi 12 so’zdan oshmasligi kerak va UDK raqamlari bo’lishi lozim.

3. Maqola muallif(lar)i ismi-sharifi; ilmiy unvoni, darajasi, oliy ta’lim muassassi (*tashkilot*)ning nomi, ish joyi, egallab turgan lavozimi, ish joyi manzili (*qisqartmalar ishlatilmasin!*). Mualliflar bir nechta bo’lsa ularning har biri haqida to’liq ma’lumotlar berilishi shart; (barcha ma’lumotlar 3 tilda:o’zbek, rus, ingliz tillarida bo’lishi shart)

4. Material matni tuzilishi jihatidan

Kirish

Metodlar

Natijalar va Munozara (Introduction, Methods, Results, and Discussion, Conclusion)ga ajratilishi, har bir bo’limi uchun sarlavhalar berilishi kerak.

Quyida keltirilgan misolga e’tibor bering:

Annotasiya (Abstract) (150-200 so’zdan iborat bo’lishi kerak) (3 tilda:o’zbek, rus, ingliz tillarida bo’lishi shart**)**

Вводная информация/актуальность (Background):

− Цель (Objective);

− Методы (Methods);

− Результаты (Findings);

− Выводы (Conclusions);

Ключевые слова (Keywords). (3 tilda: o’zbek, rus, ingliz tillarida bo’lishi shart)

ВВЕДЕНИЕ (Introduction)

МЕТОДЫ (Methods)

РЕЗУЛЬТАТЫ (Results) (CHIZMA, JADVALLAR bo’lishi shart)

ОБСУЖДЕНИЕ (Discussion)

ЗАКЛЮЧЕНИЕ (Conclusion)

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ (References):

1. Familiya, I.O. (2016). *maqola nomi. Shahar: nashriyot uyi*. Elektron manzili. URL:

2. Familiya, I.O., Familiya, I.O. (2017). *maqola nomi. Shahar: nashriyot*, 15(1), 24-32 s. Elektron manzili. URL:

3. Familiya, I.O. (2017). *maqola nomi. Shahar: nashriyot*. Retrieved from http://lkds;j

MAHALLADA PSIXOLOGIK XIZMAT IJTIMOIY – PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA (3 tilda: o'zbek, rus, ingliz)

Barotova Dilafruz Sharifovna,
Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti "O'quv ishlari va ilmiy innovatsiyalar bo'yicha prorektor" psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent ***(3 tilda: o'zbek, rus, ingliz)***
https://orcid.org/ **0000-0002-2100-3222**

Annotatsiya. 150-200 so'zdan iborat bo'lishi kerak. **(3 tilda: o'zbek, rus, ingliz)**
Kalit so'zlar: 8-10 ta. **(3 tilda: o'zbek, rus, ingliz)**

KIRISH. ВВЕДЕНИЕ (Introduction)
METODLAR. МЕТОДЫ (Methods)
NATIJALAR. MULOHAZA. РЕЗУЛЬТАТЫ (Result and Discussion) (ChIZMA, JADVALLAR bo'lishi shart)
Xulosa va tavsiyalar. ЗАКЛЮЧЕНИЕ (Conclusion)
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati. СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ (References):

1. Familiya, I.O. (2016). *maqola nomi. Shahar: nashriyot*. Elektron manzili. URL:
2. Familiya, I.O., Familiya, I.O. (2017). *maqola nomi. Shahar: nashriyot*, 15(1), 24-32 s. Elektron manzili. URL:
3. Familiya, I.O. (2017). *maqola nomi. Shahar: nashriyot*. Retrieved from http://lkds;j

DIQQAT: O'ZBEK TILIDAGI BARCHA YOZUVLAR LOTIN ALIFBOSIDA

Mundarija /Содержание/Contents

Bet	Muallif va maqola nomi
4	**Rasulov Jasur Saparmurodovich** Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik-did-aktik asoslari
8	**Shorustamboyeva Shahnoza Ulug‘bekovna** Maktabgacha yosh davrida bolalarning maktabga tayyorgarligi
11	**Abduhakimova Muslima Bahodir qizi** Sun’iy intellekning talabalarda tanqidiy fikrlash rivojlanishiga ta’siri
15	**Xasanova Xurshida Naimovna** Kimyo fanini o‘qitishda steam yondashuvi asosida o‘quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi
19	**Xujayev Ro‘zmat Raxmonovich** Bo‘lg‘usi o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida zamo-naviy pedagogik texnologiyalarning o‘rni
25	**Muxammadiyeva Sevara Bahodirovna, Xasanova Feruza Xurramovna, Muhammadiyeva Zarnigor Qahramon qizi** Didaktik asarlarni o‘qitish metodlari va yondashuvlar
31	**Maxmudova Komila Sobirjanovna, Maxmudova Jasmina Davron qizi** Chet tillarni o‘rganishda pragmatik yondashuv asosida so‘z boyligini rivojlantirish strate-giyalari
36	**Qodirov Umut Ro‘ziboyovich** Oliy ta’lim tizimida ingliz tili fani mazmunini raqamli texnologiyalar asosida takomil-lashtirish (flipped classroom (ag‘darma sinf) modeli va podkast vositalari misolida)
41	**Yaxshiyeva Mexrinigor Shavkatovna** Gender tenglik tamoyillari asosida jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarida talaba qizlarning jismoniy tayyorgarligini oshirish
46	**Jo’rayeva Lola Ismatullayevna** Bo‘lajak tabiiy fanlar o‘qituvchilarining ekologik madaniyatini rivojlantirishning bugungi kundagi ahvoli
51	**Кучкаров Нодир Бозорович** Методы и приемы формирования экономических знаний и умений у студентов
56	**Qosimov Bekzod Zoirovich** Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tayyorgarlik jarayonida gimnastika vositalarning qo‘llanilishi
62	**Xidirov Askar Ochilovich** Buxoro ajdodiy san’ati shashmaqom asoslari
66	**Adizova Mashhura Abdurahmonovna** Umumiy o ‘rta ta’limda inkluziv ta’lim tashkil qilishning ahamiyati
71	**Musayeva Nodira Nizomovna, Rahmonova Madina Alijonovna** Boshlang‘ich sinflarda interfaol metodlardan foydalanishning ahamiyati
74	**Kozimova Mehriniso Akbarali qizi** Maktabgacha yoshdagi bolalarning boshlang‘ich ta’limga tayyorligini shakllantirishga ta’sir etuvchisi omillar
79	**Aripova N., Kamolova Manzura O‘ktam qizi** Inflyatsiya va uning aholiga ta’siri
84	**Xudiyeva Umida Aminjon qizi** Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida sun’iy intellekt orqali matematik savodxonlikni rivojlantirishning pedogogik mexanizmlari
88	**Akramova Zuxra Botir qizi**

	Pedagogik kouching orqali bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy ichki motivatsiyasini kuchaytirish imkoniyatlari
93	**Sadullayev Shamshod Hojiqurbonovich** Maktab o‘qituvchilarida tarixiy manbalarni tahlil qilish kompetensiyasini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishda ilmiy ijodning o‘rni
96	**Mamadjanova Nargiza Maxmudjanovna** Kinoda pragmatika va madaniy ifoda o’rtasidagi aloqa
100	**Junaydullayev Mels Asliddin o‘g‘li** Bo‘lajak harbiy ta’lim mutaxassislarining kompleks tayyorgarligini optimallashtirish
106	**Parmonov Bobir Erkinovich, Olimova Gulhumor** Ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar real hayot moslashuviga ta’siri
110	**Худайбердиева Хикоят Кадировна** Креативность как совокупность талантов и её роль в формировании личности.
114	**Halilova Xurshida Teshayeva, Hakimov Karim Norboy o’g’li** Формы и методы реализации интеграции на уроках естественно-научного цикла интегрированные урокиисследовательские и проектные методы экспериментальная деятельность младших школьников
118	**Hayitov Anvar Isomidin o’g’li** Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining refleksiv kompetentliligini rivojlantirishga doir tajriba-sinov ishlari mazmuni
122	**Uralova Gulbaxor O’ktamovna** **Ubaydullayeva Muxtarama Raximjon qizi** “4-sinf tabiiy fanlar darslari samaradorligini oshirishda ko‘rgazmali vositalardan foydalanish orqali o‘quvchilar dunyo qarashini rivojlantirish”
125	**Boltayev Shavkat Sharipovich, Salamov Sunnat Axtamovich** Oliy ta’lim tizimi boshqaruvida innovatsion faoliyat natijalarining o‘rni va ularni tijoratlashtirishning nazariy-uslubiy asoslari
129	**Adizova Saodat Odilovna** Sanoat korxonalarida innovatsion salohiyatni boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish
135	**Adizova Shafoat Odilovna** Sayohat va ekskursiyalarning tarbiyaviy ahamiyati
139	**Sultamuratov Djumamurat** Talaba dzyudochi qizlarning kuch sifatini rivojlantirishning ilmiy-pedagogik asoslari
145	**Gulsara Ismatilloyevna Samandarova** Collaborative approach to improve students’ basic foreign language skills

BUXORO XALQARO UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI ILMIY-AMALIY JURNAL
№ 01-son, 2-qism 2026

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **2023-yil 22-fevral № 064916-sonli** guvohnoma bilan ro`yxatga olingan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi OAK Rayosatining 2023 yil 29 dekabrdagi 347-son qarori bilan **10.00.00 – filologiya, 13.00.00 – pedagogika, 19.00.00 – psixologiya** fanlari bo'yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruruiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Buxoro xalqaro universiteti
ilmiy axborotnomasi // ilmiy-amaliy jurnal. - Buxoro, 2026.
№ 01-son, 2-qism 2026. 154– b.